CHARLES DIEHL

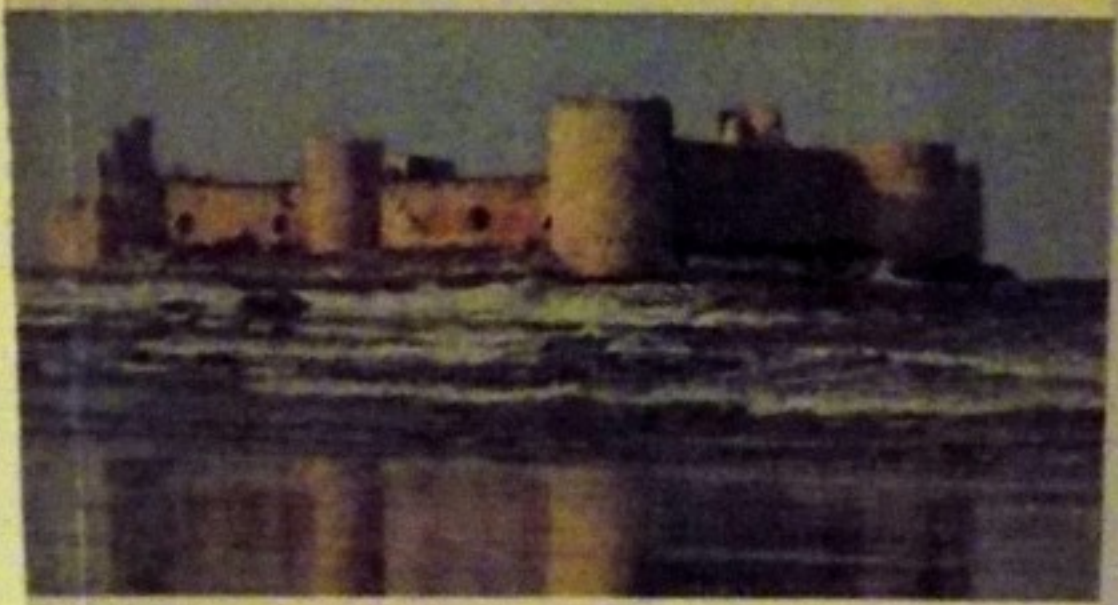

ISTORIA
IMPERIULUI BIZANTIN

SCORILO

Charles Diehl

ISTORIA
Imperiului Bizantin

Traducerea: Carmen Roșulescu

Motto :

".....Iorga, pe care îl iubeam mult şi care era de o aşa mare valoare....."

Charles Diehl

Capitel de coloană - Biserica Sânta Soia - Constantinopol

Motto :

".....trebuia să se găsească omul de o continuă iniţiativă, cu o activitate neobosită şi de o graţie desăvârşită : aceste cuvinte nu mai au nevoie de rostirea numelui domnului Iorga."

Charles Diehl

La primul Congres Internaţional de Studii Bizantine - Bucureşti 1924

BCU IAŞI CENTRAL SITE LIBRARY

Prefață autor

Istoria Imperiului Bizantin, în ciuda cercetărilor care aproape au reînnoit-o, în ultimii cinzeci de ani, rămâne totuși obiect al unor tenace prejudecăți, mai ales în Occident. Multora din contemporanii noștrii ea apare la fel, cu aceea care apărea lui Montesquieu sau lui Gibbon, ca o continuare a decadenței Imperiului Roman. Printr-un efect inconștient al unor dușmănii seculare, printr-o obscură reamintire a pasiunilor religioase dispărute, noi judecăm totdeauna pe grecii evului mediu la fel cum au făcut-o cruciații, care nu i-au înțeles și ca papii, care i-au excomunicat. Asemănător, arta bizantină este considerată încă drept o artă imobilă - numită cu plăcere hieratică - neputincioasă a se reînnoi și careia, supravegherea îngustă a Bisericii, i-a limitat efortul milenar, obligând-o la repetarea infinită a creațiilor unor artiști de geniu.

In fapt, Bizanțul a fost cu totul altceva. Cu toate că el s-a proclamat cu plăcere moștenitorul și continuatorul Romei, cu toate că împărații săi, până în ultima zi, s-au intitulat basilei ai romanilor, cu toate că ei nu au renunțat niciodată la drepturile pe care le reclamau asupra vechei și glorioasei capitale a imperiului, în realitate, totuși, Bizanțul a devenit foarte repede și a fost esențial o monarhie a Orientului. El nu

trebuie judecat în comparație cu amintirile copleșitoare ale Romei. După aprecierea unui om care a înțeles minunat caracterul său și a întrevăzut esența sa veritabilă, el a fost: *"un stat al evului mediu, plasat la frontierele extreme ale Europei, la limitele barbariei asiatice"* (A. Rambaud- L` Empir grec au X-e siecles, p. VII)

Acest stat a avut defectele și viciile sale, pe care este pueril de a vrea să le disimulezi. A cunoscut foarte frecvent revoluții de palat și revolte militare. A iubit cu furie jocurile de circ și totodată disputele teologice. În ciuda eleganței civilizației sale, obiceiurile i-au fost adesea crude și barbare. El a produs ca și celălalte țări europene, cu multă abundență, caractere mediocre și inimi josnice. Dar așa cum a fost, acest stat s-a dovedit grandios în raport cu statele occidentale.

Nu trebuie, deci, așa cum se crede cu plăcere, să se imagineze că, pe timpul a mie de ani cât a supraviețuit căderii Imperiul Roman, Bizanțul a descins într-un marș neîntrerupt spre ruină. Crizelor care l-au făcut să sucombe, le-au succedat perioade de incomparabilă splendoare, de renașteri neprevăzute. După cuvintele unui cronicar, *"imperiul, această femeie în vârstă, apărea ca o tânără fată, împodobită cu aur și pietre prețioase"*.In secolul al VI-lea, începnd cu Iustinian, pentru ultima dată, monarhia s-a reconstituit ca în timpurile fericite ale Romei, iar Mediterana a devenit, din nou, un lac roman. In secolul al VIII-lea împărații isaurieni au lovit elanul Islamului, înaintea timpului în care Charles Martel salva creștinătatea apuseană la Poitiers.

II

În secolul al X-lea, suveranii din casa de Macedonia au făcut din Bizanț marea putere a Orientului, împingând până în Siria armatele lor victoriase, zdrobind pe ruși pe Dunăre, înnecând în sânge regatul creat de țarii bulgari.

În secolul al XII-lea, cu Comnenii în frunte, Imperiul Bizantin a făcut o bună figură în lumea medievală iar Constantinopolul a constituit unul din centrele principale ale politicii europene.Astfel, pe timpul a o mie de ani, Bizanțul a dăinuit, nu numai ca efect, al unui hazard fericit. A dăinuit glorios având în viața sa mult mai multă civilizație decât viciile incriminate de apuseni.

Imperiul a avut, pentru a-i conduce afacerile, mari împărați, oameni de stat iluștrii, diplomați abili și generali victorioși. Prin ei, imperiul a realizat o mare operă în lume. Înainte de cruciade, Bizanțul a fost campionul creștinătății în Orient, împotriva necredincioșilor și, prin valoarea sa militară, a salvat Europa de multe ori. În fața barbarilor el a fost centrul unei civilizații admirabile, cea mai rafinată, cea mai elegantă pe care a cunoscut-o, timp îndelungat, evul mediu.

Bizanțul a fost educatorul Orientului slav și asiatic, al cărui popoare și datorează religia, limba lor literară, arta și guvernarea. Influența lui a tot puternică s-a întins până în Occident, unde s-au primit binefaceri intelectuale și artistice incomensurabile. De la acest imperiu își trag seva toate popoarele care locuiesc astăzi la Poitiers.

III

II In secolul al X-lea, suveranii din casa de Macednia au făcut din Bizanț marea putere a Orientului,înpingând până în Siria armatele lor vitorioase, zdrobind pe ruși pe Dunăre, înecând în sânge regatul creat de țarii bulgari.In secolul al XII-lea, cu Comneni în frunte, Imperiul Bizantin a făcut o bună figură în lumea medievală iar Constantinopolul a constituit unul dintre centrele principale ale politicii europene.

Astfel, pe timpul a o mie de ani, Bizanțul a dăinuit nu numai ca efect al unui hazard fericit. A dăinuit glorios având în viața sa mult mai multă civilizație decât viciile încriminate de apuseni.

Imperiul a avut, pentru a-i conduce afacerile, mari împărați, oameni de stat iluștri, diplomați abili și generali victorioși. Prin ei imperiul a realizat o mare operă în lume. Inainte de cruciade, Bizanțul a fost campionul creștinătății în Orient, împotriva necredincioșilor și, prin valoarea sa militară, a salvat Europa de multe ori. In fața barbarilor el a fost centrul unei civilizații admirabile, cea mai rafinată și cea mai elegantă pe care au cunoscut-o timp îndelungat în evul mediu. Bizanțul a fst educatorul Orientului slav și asiatic, ale cărui popoare îi datorează religia, limba lor literară, arta și guvernarea. Influența lui a tot puternică s-a întins până în Occident, unde s-au primit binefaceri intelectuale și artistice incontestabile. De la acest imperiu își trag seva toate popoarele care locuiesc astăzi în răsăritul Europei. Grecia modernă datorează, deasemeni,

Bizanțului creștin tot atât cât datorează Atenei lui Pericle și a lui Fidias.Pentru tot ce a făcut în trecut și pentru tot ce a pregătit viitorului, Bizanțul merită încă atenție și interes.

Istoria Bizanțului este o istorie lungă și rău cunoscută de foarte mulți oameni. Nu este o istorie moartă și nici demnă de uitare. Ducange o știa bine atunci, la mijlocul secolului al XVII-lea, prin edițiile sale de istorii bizantine, prin comentariile savante care le acompaniau și prin cercetările admirabile destinate să pună bazele istoriei științifice a Bizanțului. Atunci el deschidea, în acest domeniu încă neexplorat, străpungeri largi și luminoase. Timp de cinzeci de ani, în țara lui Ducange, tradiția s-a reînnoit cu studii cărora el le-a fost fondator.

Fără a contesta ce s-a făcut pe această cale în Rusia, în Grecia, în Anglia sau în Germania, este permis să se afirme totuși că Franței i se datorează esențialul, cu toate că cercetările de istorie bizantină și-au recucerit dreptul de cetate în lumea științifică.

***

Mi s-a cerut, cu o amabilă insistență, să scriu o carte care lipsea încă la noi, un manual sumar și condensat de istorie bizantină. Nu mi s-a părut că ar fi o sarcină inutilă. Am încercat recent, într-un alt volum care se aseamănă, de a prezenta tabloul sintetic a ceea ce a fost Bizanțul, de a explica cauzele profunde ale grandorii și decadenței sale, de a arăta serviciile eminente pe care le-au adus civilizația sa (*Charles Diehl*

- *Byzance, Grandeur et Decadence*).

Mica lucrare pe care o voi oferi acum cititorului, este o expunere analitică a istoriei milenare a Imperiului Bizantin. M-am străduit de a pune în lumină ideile conducătoare care domină evoluția acestei istorii, de a prezenta faptele esențiale fără a mă constrânge în detalii cronologice minuțioase. Datele le-am grupat în perioade largi, mai clare și care redau mai bine sensul și desfășurarea evenimentelor. Tabelele plasate la sfârșitul volumului permit, deasemeni, cititorului de a regăsi concordanța cronologică a faptelor celor mai importante.

Mi s-a părut că voi realiza o operă foarte utilă pentru toți aceia care doresc să obțină cunoștințe generale despre acea lume dispărută, marcând în această carte, fără a omite nimic din precizia detaliilor necesare, marile linii, trăsăturile caracteristice și ideile directoare ale istoriei și civilizației Bizanțului.

Țin să mulțumesc casei Hachette, care m-a autorizat să împrumut din Atlasul de geografie istorică a lui Schrader, două din cele patru hărți care însoțesc cartea.

Ilustrațiile care ne permit să ne facem o oarecare ideie despre viața și costumele bizantine și de monumentele de artă pe care Bizanțul le-a născut, provin din Manualul de Artă Bizantină redactat de mine. (Picard 1910) Vom găsi la sfârșitul volumului o bibliografie sumară a principalelor opere de citit sau de consultat.

Iulie 1919 Ch.Diehl

Prefață editură

La 14 aprilie 1924, se deschidea la București, într-un cadru solemn, primul Congres Internațional de studii bizantine. Cel mai mare bizantolog al timpului, Charles Diehl, conducea cea mai numeroasă delegație națională, cea a Franței. Se atesta astfel dorința de a asigura un prestigiu maxim acestei inițiative românești de sub președenția genialului istoric Nicolae Iorga.

Savantul francez s-a afirmat ca o personalitate emblematică în știința istoriei, fiind chemat să deschidă, în 1889, prima catedră de *Istorie bizantină* din lume, la Universitatea Sorbona din Paris. Cursurile și le-a inaugurat cu o prelegere programatică: *"Introducere în istoria Bizanțului"* în care contrazicea și anula toate părerile defăimătoare, de rea credință cultivate în Occident atât pe cale laică cât și religioasă, din invidie, ură și lipsă de orizont.

În acea prelegere Charles Diehl le spunea auditorilor: *"Gândiți-vă că el (Bizanțul) a primit și a păstrat intact depozitul tradițiilor romane, șterse ori alterate în Occident de către invaziile barbare; gândiți-vă , că aceasta este unul din fenomenele cele mai remarcabile ale istoriei ,că poate singurul dintre statele europene, el a văzut îndeplinindu-se, fără zguduiri bruște, ci prin lente și nesimțite transformări, evoluția*

care, din lumea antică a făcut să apară națiunile evului mediu (.....). Gândiți-vă, în sfârșit, că între zidurile capitalei sale el a întreținut cu evlavie torța civilizației. Pe vremea când marile orașe ale Europei moderne nu erau, cele mai multe din ele, decât niște triste și mediocre sate, Constantinopolul era regele eleganței. Pe piața sa, veritabil centru al lumii civilizate, se acumulau și se schimbau produsele universului. Din mâinile meșteșugarilor săi ieșea tot ce evul mediu a cunoscut în materie de lux prețios și rafinat ...

Gândiți-vă că evul mediu întreg a visat la Bizanț ca la un oraș al minunilor ,întrevăzut într-o sclipire de aur."

Remarcabilul savant francez s-a dovedit unul din prietenii cei mai eficienți și statornici ai României. A vizitat de multe ori țara noastră și de fiecare dată a ținut să transmită poporului francez impresiile sale puternice despre țara, poporul și civilizația română. Experiența dar și sensibilitatea, l-au determinat să simtă nucleul de civilizație bizantină de la poalele Carpaților.

In 1919 România avea nevoie la Paris de sprijinul opiniei publice franceze pe timpul tratativelor de pace menite să ducă la reîntregirea neamului și a țării. Charles Diehl, personalitate prestigioasă a culturii franceze a militat pentru România printr-un ciclu de conferințe, pe care le-a publicat apoi într-o carte intitulată *"La Roumanie. Conferences faites a l'union francaise"*. Intr-o amplă conferință despre *"Arta românească"* a găsit ocazia de a-și purta auditoriul prin istoria poporului

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

român și de a releva idealurile și virtuțile unui popor, care, singur în Europa, se poate considera, concomitent, moștenitor al Romei și al Bizanțului.

În 1924 după terminarea lucrărilor Congresului Internațional de Studii Bizantine *"patriarhul"* bizantologiei mondiale a vizitat, la inițiativa lui Nicolae Iorga monumentele de artă și arhitectură românească din Moldova, Muntenia și Oltenia. Vizitând comorile de artă religioasă din Bucovina, Curtea de Argeș sau Hurez, omul de știință francez s-a întâlnit cu acel *"Bizanț după Bizanț"* de pe meleagurile noastre. Constatările i-au produs emoție și i-au întipărit impresii puternice, de durată. Cunoscător profund și devotat artei bizantine autentice Diehl a acordat un loc aparte artei românești în cea de a doua ediție a celebrei lucrări *"Manual de artă bizantină"* dar și într-un splendid articol cu note de călătorie publicat în *"Revue des deux monde"*.

Cu prilejul ultimei călătorii la București, în 1929, Diehl a ținut un ciclu de conferințe *"Societatea bizantină în epoca Connenilor"* - publicate în același an la Paris.

Atracția marelui savant francez față de România a fost potențată și de prietenia cu marele nostru Nicolae Iorga, de care l-au legat atât preocupările științifice, cât și afinitățile personale. Cei doi s-au reunit într-o glorie comună, aceea de de personalități dominatoare în știința vastă a istoriei.

Anul 1942 a marcat o ultimă și semnificativă unire a personalității lui Charles Diehl cu România. Atunci i-a fost decernat titlul de Doctor Honoris Cauza

la Universitatea din București, fapt ce l-a mișcat profund și a constituit, după spusele sale, o rază de lumină pentru o adâncă bătrânețe.

Charles Diehl s-a născut în 1859 și a murit în 1944. Timp de cincizeci de ani, după 1899, când a inaugurat cursul de istorie bizantină la Sorbona, a urcat și a strălucit din poziția cea mai înaltă a firmamentului bizantologiei mondiale. Gloria lui a depășit-o cu mult pe a tuturor celorlalți specialiști, devenind cel mai popular dintre bizantinologii lumii. A făcut din bizantologie știința resuscitării unei mari civilizații, cu mesaje ample și profunde asupra lumii moderne europene. A arătat lumii occidentale limitele ei de gândire, de cunoaștere și de înțelegere a unor civilizații superioare.

Ura și obscurantismul apusean învăluiseră lumea bizantină nu numai cu tesătura denigrării, dar și cu postavul greu al uitării. Charles Diehl a sfidat aroganța occidentală și a îndepărtat lințoliul rușinos ce fusese așternut peste cea mai glorioasă civilizație medievală europeană. El a construit o punte între conștiința egocentristă a lumii în care trăia și o lume strălucitoare, scoasă de sub uitarea intenționată. Din această cauză opera sa nu-și va pierde niciodată forța de seducție.

Până în prezent nici un mare specialist bizantinolog nu a reușit să treacă în aceeași măsură ca Diehl dincolo de granițele specialității și să ducă Bizanțul în mijlocul curiozității cititorilor.

Tuturor celorlalți savanți le-a lipsit excepționalul talent literar al lui Diehl. Reușita lui

excepțională rezidă nu numai în calitatea și nivelul de savant, de metodă rigidă, ci și în faptul că s-a dovedit *un mare scriitor*, că a pus în slujba cercetării și științei propriu-zise intuiția, darul de a reconstitui, de resurecție al creatorului de lumi fictive.

În realitate așa- zisa operă de vulgarizare a savantului francez reprezintă, în realitate, opera sa de scriitor. Dacă după moarte a putut fi depășit în cercetări cărora, chiar el le-a deschis calea, ca scriitor științific rămâne unic și mereu alert. S-a ridicat la rangul, încă neegalat, de rapsod și de romancier al lumii bizantine, de artist care a reînviat, cu mijloacele moderne și ale științei epocii sale, spiritul, culoarea și bogăția cronicilor bizantine, care a reușit să dezvăluie Apusului splendoarea artei bizantine.

Din cauza tendinței spre caracterul de "popularizare„ expunerile lui Diehl pierd din amănunțime dar câștigă în cursivitate. Intențiile fundamentale ale autorului apar mai clar și întreaga lucrare se transformă într-o adevărată filozofie a puterii și splendorii bizantine.

Charles Diehl nu s-a dorit un apologet al Bizanțului, ci un istroric și un literat care a intuit viața bizantină așa cum a fost, având convingerea că nu umbra precumpănește, ci lumina. Bizanțul prezentat de "scriitorul„ Charles Diehl este, din punct de vedere științific, foarte exact, rămânând un evocator de excepție al Bizanțului, egalat numai de marele nostru Nicolae Iorga.

Firul călăuzitor al întregii opere a savantului francez este dorința de a prezenta Bizanțul ca elementul de bază al plămădirii Occidentului european, încălcând părerile denigratoare și egocentriste ale civilizației apusene târzii. Charles Diehl a lansat occidentului un apel de trezire la realitate în ceea ce privește nivelul de apreciere al civilizației anterioare, oriental europene, singura care a stat la baza transformării popoarelor barbare din apus, pe întregul parcurs al evului mediu.

Amplul și mirificul spațiu balcanic a fost leagănul primordial al civilizației europene, de la vârfurile înzăpezite, înconjurate de păduri ale inelului carpatic, până la litoralele albe și însorite ale mărilor din bazinul mediteranean. Spațiul balcanic a suferit un mileniu de uragane barbare din răsăritul de sud sau de nord, îndreptate împotriva Bizanțului. Apoi, în epoca modernă și contemporană, peninsula a fost bântuită de convulsii ce au atras lupta de interese a puterilor europene și chiar intervenția lor (ca atacul nelegiuit al forțelor NATO din martie 1999). S-a produs, astfel, o estompare, pe o perioadă de timp, a importanței continentale a spațiului balcanic, creind Occidentului iluzia unui centrism de istorie și civilizație. S-a mers până la ignorarea, desconsiderarea și sfidarea istoriei acestei părți a continentului. Chiar la finele mileniului, în primăvara anului 1999, țările occidentale încearcă, cu cinism, să retraseze prin război frontierele țărilor balcanice după interese proprii, profitând de slăbirea momentană a puterii ruse și de servilismul unor guverne

ale țărilor din zonă, inclusiv al României. Schisma religioasă și politică se menține.

Cu aproape un mileniu în urmă, strămoșii belicoși și barbari ai statelor occidentale au provocat un război absurd cu lumea orientală, islamizată, prin acele "cruciade,, îndreptate spre jaf și acaparare de teritorii. Proasta lor calitate umană, grosolănia și înapoierea culturală au fost disprețuite atât de locuitorii bizantini, cât și de populațiile islamizate. In final invadatorii apuseni au primit bătaia cuvenită și au fost aruncați în mare. Au lăsat,însă, în urma lor o putere islamică mai conștientă de valoarea ei combativă, care a trecut ulterior la atacul Europei.

Popoarele balcanice au dus timp de peste o jumătate de mileniu tot greul luptelor cu invadatorii asiatici, prin sacrificii umane și materiale inimaginabile. Acea jumătate de mileniu Occidentul a folosit-o pentru a-și asigura progresul, în liniște și departe de distrugerile provocate popoarelor balcanice, care îi apărau prosperitatea. După un jaf prelungit al Lumii Noi și al unor imense teritorii asiatice și africane, Occidentul european și-a permis să se cosidere inefabil, apreciind îndreptățită prosperitatea sa bazată pe jaf economic și militar. Aroganța lumii Occidentale a progresat și progresează până într-atât încât și-a uitat originile mizere și nu vrea să recunoască ce datorează spiritualității superioare a altor neamuri sau entități istorice.

In secolul al XX-lea Occidentul european apierdut imensul imperiu colonial mondial, fiind măturat

rușinos de pe tate meridianele locuite de popoare sărace și jefuite dar sensibile spiritual. După o scurtă descumpănire acel Occident, în care au existat multe comtradicții privind prada de pe alte continente, a schimbat tactica și a trecut la o ,,unire economică,, îndreptată tot spre exploatarea sistematică, pe alte principii, a altor popoare.

Popoarele balcanice sau din răsăritul european încă nu și-au înfrânt credulitatea și se lasă exploatate prin inconștiența unor guvernări obediente față de *"porțile apusene"*. Dar cum natura și istoria au oroare de *"gol"*, va veni timpul trezirii mândriei popoarelor răsărite care își vor întemeia propriul *"imperiu"* sau propria *"uniune"* bazată pe o spiritualitate specifică și delicată, diferită de cea rece și dură din Occident. Va fi un imperiu bazat pe forța unor popoare tinere și sănătoase, moștenitoare ale unui trecut glorios. Trezirea Europei de Răsărit și a celei de Sud - Est apare ca iminentă. Agresivitatea economică, militară și spirituală a părții occidentale a continentului va fi contrabalansată **"în mod legic"**. Viața *"clientelară"* a popoarelor răsăritene va înceta "în mod istoric obiectiv" pentru că spiritul este menit să domine tehnologia rece.

Civilizația bizantină ,alături și în continuarea strălucitei civilizații elene, a dat tărie conceptului că leagănul istoric european s-a aflat în această parte a continentutlui. Istoria sud-est europeană a fost mult timp denaturată și ignorată în mod voit și ostentativ.

Cunoștiințele despre această civilizație

viguroasă sunt limitate în rândurile marelui public din occident tocmai datorita unor omisiuni culpabile de recunoaștere a întâietății sale în raport cu civilizația țărilor vestice. Timp de două mii de ani-de la colonizarea greacă a litoralurilor mediteraneene și până la Renaștere-apusul continentului s-a aflat la remorca aptelor de civilizație răsăritene.

Când Grecia era plină de polisuri, unde legea și piatra căpătau forme superlative de ordonare, în restul Europei popoarele de bază trăiau încă în mod primar, făcându-și idoli din animale, copaci sau pietre. Zeii umanizați ai grecilor nici nu aveau cunoștiință de acei idoli sălbatici și mizerabili.

Pe fondul secolelor frământate, întunecate și uneori marcate de evenimente cu datare și origine incertă, de trecere de la civilizația antică la cea medievală, Imperiul Bizantin a rămas mult timp singura insulă de stabilitate, de continuitate și tradiționalism.

După căderea Imperiului Roman de Apus, lumea civilizată a Europei și a bazinului mediteraneean a alunecat în dezordine și decădere. Populații barbare de origine germanică, slavă sau hună, căutându-și un loc sub soare,au distrus sau bulversat tot ce acumulaseră milenii de civilizație. Acele popoare, după o roire dezordonată, numai cu țeluri de ja și de găsirea unor noi sălașe, s-au așezat, cu încetul, pe trupul vechiului continent, pentru constituirea de noi state.

Civilizația europeană a suferit un profund recul. Vocația culturii și civilizației s-a conturat, pentru

o lungă perioadă, în strălucitorul Bizanț, cu rădăcini adânci în lumea europeană și orientală.

Preponderența elementului etnic grecesc, în structurile de conducere și în lumea mirifică a Imperiului Roman de Răsărit, a salvat și a transmis posterității *"miracolul, de cultură și civilizație grec"*, miracol sistematizat și prelucrat de geniul latin.

Grandoarea economică, politică și culturală a Imperiului de Răsărit, cu capitala la Constantinopol, a constituit multe secole principala realitate a evului mediu din Europa și din teritoriile vecine ale Asiei și Africii.

Istoria și civilizația bizantină impun, după cum prezicea Iorga, revizuirea perspectivelor asupra civlizației umane pe continentul european. Aceasta pentru a acorda locul cuvenit și recunoașterea meritată în istorie civilizației Europei răsăritene și populațiilor ei, crescute sub umbrela bizantină.

În raza de radiere și de preocupări a Bizanțului s-au aflat și roâmnii timp de aproape un mileniu, într-o vreme când Occidentul nu reintrase în rândul teritoriilor de cultură. Este deci normală orientarea poporului român spre civilizațiabizantină, „civilizația prin excelență„ a continentului european medieval.

Impreună cu un întreg grup de popoare vecine, greci, sârbi, bulgari, ruși, bieloruși și ucrainieni, românii au așezat la temelia civilizației lor medievale, elementele fundamentale ale civilizației bizantine și credința ortodoxă. Civilizația medievală română s-a plămădit și a evoluat sub influența directă a Imperiului Bizantin.

Instituțiile românești vechi, arta, literatura, scrierea, au pornit de la un proces de asimilare a elemntelor de civilizație bizantină, prin contacte directe sau pe calea unor surse indirecte transmise de popoarele vecine ortodoxe, alipite de imperiu sau supuse lui.

Originalitatea românească, constă în împletirea trăsăturilor de cultură bizantină cu elementele, mai vechi, de cultură dacică și romană. La români „Roma cea Nouă", bizantină, a succedat Romei adevărate realizând o însumare culturală fericită și unică. De aceea, o incursiune în universul istoriei și civilizației bizantine reprezintă, pentru noi, o coborâre în adâncul propriei noastre ființe naționale. Cu citirea lucrării de față, "Istoria Imperiului Bizantin", se poate face primul pas pe calea cunoașterii unui focar istoric european de o extraordinară complexitate, varietate și longevitate.

Charles Diehl ne-a presărat calea spre cunoașterea strălucitorului Bizanț cu o serie de lucrări și capodopere istorico-literare: Colonia venețiană la Constantinopol la sfârșitul sec. al XIV-lea (1883) - Picturile bizantine în Italia meridională. Capela San Stefano de la Spoleto (1884) - Piatra de la Cana (1885) - Picturi bizantine din Italia meridională. Frescele de la Carpignano (1885) - Ravenna. Studiu de arheologie bizantină (1886) - Studii asupra administrației bizantine în exarhatul Ravennei (Lucrare de doctorat la Sorbona, 1888) - Studii de arheologie bizantină. Biserica și mozaicurile mănăstirii Sfântului Luca din Focida (1889) - Arta bizantină în Italia meridională (1894) - Africa

Bizantină. Istoria dominației bizantine în Africa 533-709d.Ch.(1896) - Grecia, Muntele Athos, Constantinopol. Note și amintiri din croaziera Orenocului (1898) - Studiile bizantine în Franța în sec. al XIX-lea (1899) - Împăratul Justinian (1900) - Împărăteasa Teodora (1900) - Civilizația bizantină. Instituțiile. Societatea (1900) - Justinian și civilizația bizantină în sec. al VI-lea (1901) - In Mediterana. Călătorii de istorie și artă. (1901) - Imperiul Bizantin sub Paleologi (1902) - Ravenna (1903) - Prea fericita Teodora (1903) - Zoe Porfirogeneta (1903) - Arta bizantină (1903) - Originile asiatice ale artei bizantine (1903) - Teodora, împărăteasa Bizanțului (1904) - Studii bizantine (1905) - Figuri bizantine (prima serie)(1906) - Palermo și Syracuza (1907) - Figuri bizantine (seria a 2-a)(1908) - Manual de artă bizantină (1910) - Corespondență din România. Muzee și colecții din București (1911) - Prințesa din Trapezunt (1912) - Irina Anghelos, regină a romanilor (1912) - Justinian. Restaurarea imperiului în Occident și Guvernarea lui Justinian în Răsărit (1913, capitole în marea istorie universală Cambridge Medieval History) - Palatul și curtea din Bizanț (1914) - O republică patriciană: Veneția (1915) - Serbia eroică (1915) - Lupta pentru Adriatica (1916) - Bătălia de la Navaria (1916) - In Orientul bizantin (1917) - Război printre orașele moarte ale Mesopotamiei (1917) - Monumentele creștine din Tessalonic (1918) - Minunile Tessalonicului nimicite (1917) - Bizanț. Mărire și decădere (1919) - Arta

românească (1919) - Salonicul (1920) - Ierusalimul (1921) - Impresii de la Coimbra (1925) - Lucrări și oameni din Bizanț (1926) - Arta creștină primitivă și arta bizantină (1928) - Universități și muzee din America. Tendințe noi (1928) - Societatea bizantină în epoca Connenilor (1929) - Legenda împăratului Teofil (1930) - Pictura bizantină (1932) - Egiptul creștin și bizantin (1933, capitol în lucrarea Istorie a națiunii egiptene) - Un alt funcționar bizantin: Logothetulton Sekreton (1933) - Lumea orientală de la 395 - 1081 (1936, în comun cu G. Marcais).

Lucrarea Istoria Imperiului Bizantin, tipărită la Pairs în 1919, cuprinde un număr de ilustrații de artă bizantină și patru hărți. Unele din ilustrații fiind de calitate slabă datorită tiparului vremii, au fost înlocuite de Editura SCORILO cu ilustrații apropiate de subiect din lucrări sau reproduceri mai recente.

30 martie 1999

Vladimir Roșulescu

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Capitolul I

Fondarea Constantinopolului și originile Imperiului Roman de Răsărit (Orient) (330 - 518)

I.-Fondarea Constantinopolului și caracteristicile noului imperiu II. - Criza invaziei barbare III.- Criza religioasă IV.- Imperiul Roman de Răsărit la sfârșitul sec.al V-lea și începutul sec. al VI-lea.

I

Fondarea Constantinopolului și caracteristicile noului imperiu.

La 11 mai 330, pe malurile Bosforului, Constantin a inaugurat cu solemnitate noua sa capitală - Constantinopolis.

Care a fost motivul, ca abandonând vechea Romă, împăratul să mute în Orient reședința imperiului său? In afară de faptul că nu gusta capitala păgână și mereu nemulțumită a cezarilor, Constantin a judecat-o (nu fără temei) prost plasată pentru a răspunde noilor necesități impuse imperiului. De peste Dunăre îl amenința pericolul goților, dinspre Asia era amenințat de perși. Populația puternică a Illyriei deținea resurse

puternice pentru apărare - dar, pentru organizarea acestei apărări, Roma era foarte departe. Chiar Diocleţian, înţelegând toate aceste probleme, s-a simţit atras de Orient. In orice caz, din ziua în care Constantin a fondat Noua Romă a început existenţa imperiului bizantin.

Plasat în punctul în care Europa se întâlneşte cu Asia, prin importanţa militară şi economică ce rezultă de aici, Constantinopolul a fost locul firesc în jurul căruia se putea grupa lumea orientală. Prin amprenta greacă marcantă încă de la naştere, prin caracterul deosebit pe care i-l dădea creştinătatea, tânăra capitală se deosebea profund de cea veche, ea simbolizând atât aspiraţiile, cât şi tendinţele noii lumi orientale. De asemenea, încă de multă vreme Imperiul Roman îşi pregătea o nouă concepţie despre monarhie. La începutul secolului al IV-lea, în contact cu orientul apropiat, transformarea se va desăvârşi. Constantin s-a silit să facă din puterea imperială o autoritate absolută şi un drept divin. Pentru aceasta s-a înconjurat de toată splendoarea costumului, de toată eticheta şi de fastul oriental de la curte şi palat.

Simţindu-se reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, gândind că prin mintea sa reflectă inteligenţa divină, Constantin a început să puncteze clipă de clipă caracterul sacru al suveranului, să-l înconjoare cu formule solemne, izolându-l de lume, într-un cuvânt organizând curtea terestră ca pe o curte divină.

De asemenea pentru creşterea forţei şi prestigiului instituţiei imperiale, el a dorit ca monarhia să fie o monarhie administrativă, ierarhizată, strictă,

supravegheată atent, în care întreaga autoritate să fie concentrată în mâinile împăratului.

Făcând din creștinism o religie de stat, multiplicând imunitățile și privilegiile lui, apărându-le în toate cazurile prin protecția sa, Constantin a întărit mai mult autoritatea imperială. Așezându-se printre episcopi ca și când ar fi fost unul de-al lor, a devenit păzitorul desemnat al dogmei și al disciplinei, a intervenit în toate problemele bisericii, a legiferat și judecat pentru ea, a organizat, a dirijat, a convocat și a prezidat conciliile, a dictat jurămintele de credință. Constantin (și apoi toți urmașii săi, fie ortodocși, fie arieni) a reglat după același principii rapoartele dintre stat și biserică.

Aceasta a fost ceea ce s-a numit cezaropapism, autoritatea despotică a împăratului asupra bisericii. Preoțimea orientală, preoțimea curții, ambițioasă și mondenă, docilă și suplă, a acceptat fără a protesta această tiranie.

Totul s-a inspirat profund din concepțiile puterii clericale ale monarhiilor orientale, aceasta cu toate că, timp de încă un secol, până în 476, Imperiul Roman a subzistat și cu toate că până la sfârșitul secolului al VI-lea, chiar în Orient, tradiția romană a rămas vie și puternică. In jurul orașului lui Constantin s-a întărit partea orientală a monarhiei și a devenit conștientă de ea însăși. Din secolul al IV-lea, fără a ține seama de unitatea aparentă și teoretică romană, cele două jumătăți ale imperiului s-au separat de mai multe ori,

ele fiind guvernate de împărați diferiți. În 395, când Teodosius cel Mare a murit, lăsând celor doi fii, Arcadius și Honorius, o succesiune împărțită în două imperii. Separarea care se pregătea de mult timp, s-a hotărât și a devenit definitivă. Din acel moment a luat naștere Imperiul Roman de Răsărit.

II

Criza invaziei barbare

Pe parcursul perioadei istorice dintre 330 și 518, două crize grave, care l-au zguduit, au definitivat fizionomia proprie a imperiului. Prima este criza invaziei barbare. Încă din secolul al III-lea, pe toate frontierele, pe Dunăre ca și pe Rin, barbarii din Germania au pătruns, printr-o infiltrare lentă, pe teritoriul roman. Unii, prin grupuri mici, au venit ca soldați, sau s-au stabilit ca lucrători; alții, prin triburi întregi, atrași de prosperitatea și securitatea monarhiei, au solicitat concesionări de terenuri pe care guvernul imperial le-a acordat cu ușurință. Mișcările mari de populație care se produceau fără încetare în această lume germanică atât de instabilă, au grăbit presiunea barbarilor, presiune care a devenit de temut.

Prin invaziile barbare, în secolul al V-lea, imperiul occidental s-a prăbușit și se putea bănui că Bizanțul nu va suporta mai bine decât Roma acest șoc puternic.

În 376, fugind din fața hunilor, vizigoții au cerut imperiului azil și pământuri. In Moesia, la sud de

Dunăre, au fost stabiliți două sute de mii de vizigoți. Ei n-au întârziat să se revolte; un împărat, Valens, a fost omorât atunci când a încercat să-i oprească pe câmpiile de la Adrianopolis (378). Pentru a-i supune a fost nevoie de toată energia abilă a lui Teodosius. Dar, odată cu moartea lui (în 395) pericolul a reapărut. Alaric, regele vizigoților, s-a aruncat asupra Macedoniei; el a invadat Tesalia, Grecia centrală și a ajuns până în Penopolez, fără ca slabul Arcadius (395-408) să reușească să-l oprească (toate trupele Orientului se aflau în Occident).

Când Stilicon, chemat din Occident în ajutorul împăratului, a împresurat pe goți în Arcadia, la Pholoe (396), Arcadius a preferat să-i lase să scape și să se înțeleagă cu comandantul lor. De atunci, de-a lungul câtorva ani, vizigoții au fost cei mai puternici în imperiul de răsărit, înlocuind pe miniștrii lui Arcadius, impunându-și voința principiilor, comandând ca stăpâni în capitală, tulburând statul prin revoltele lor. Dar ambiția l-a atras pe Alaric spre Occident. Apoi în 402 el a invadat Italia unde a revenit în 410 și a ocupat Roma. Prin stabilirea definitivă a vizigoților în Galia și Spania, pericolul care amenința imperiul de răsărit a fost înlăturat.

Treizeci de ani mai târziu, au intrat în scenă hunii. Attila, fondatorul unui vast imperiu care ținea de la Don până în Panonia, a trecut Dunărea în 441, a ocupat Viminacium, Singidunum și Naisus (Niș), amenințând Constantinopolul. Imperiul, lipsit de putere, a consimțit să-i plătească tribut. Cu toate acestea, în 447, hunii au

reapărut în sudul Dunării. S-a negociat din nou. Dar pericolul devenise mare și se putea crede că o catastrofă era iminentă, când, în 450, împăratul Marcianus (450-457) a refuzat cu curaj să mai dea tributul. Încă odată șansa surâdea imperiului de răsărit. Attila și-a deplasat armatele în Occident. De acolo el s-a întoars învins, slăbit și pustiu. După moartea sa, imperiul pe care l-a fondat s-a destrămat (453).

În a doua jumătate a secolului al V-lea ostrogoții au intrat, la rândul lor, în luptă cu imperiul, care, dorind să-i atragă în serviciul său, le-a acordat terenuri (462) și i-a încărcat de onoruri și bani. Ulterior, în 474, au fost văzuți intervenind până și în probleme interne ale monarhiei. Atunci Teodoric, la moartea împăratului Leon (457-474), a asigurat victoria lui Zenon asupra rivalului cu care acesta își disputa tronul.

De aici înainte barbarii au devenit mai pretenționși ca niciodată. S-a încercat să se pună șeii față în față, unii împotriva altora (479). Totuși Teodoric a jefuit Macedonia, a amenințat Tessalonicul, cerând mereu avantaje. A obținut în 484 titlul de consul și a amenințat Constantinopolul în 487. Dar și el se simțea atras de Italia, unde din 476, imperiul din Occident se prăbușise. Zenon i-a propus lui Teodoric să-l recucerească pentru curtea de la Constantinopol. Încă o dată pericolul barbar s-a îndepărtat.

Astfel, invazia barbară a alunecat în lungul frontierelor imperiului din Orient sau nu l-a atins decât întâmplător. Noua Romă a rămas în picioare, mărită prin

catastrofa în care se adâncea vechea Romă. Ca urmare, partea orientală își atrăgea o liniște de moment.

III

Criza religioasă.

Cea de a doua criză a fost cea religioasă.

Este destul de greu să se înțeleagă astăzi importanța pe care, în sec. al IV-lea și al V-lea, le-au avut toate ereziile arianiste, nestorianiste, monofisiste. Ereziile au zguduit foarte puternic biserica și imperiul de răsărit. Se observă cu ușurință cum simplele certuri teologice s-au transformat cu înverșunare în discuții complicate asupra unor teorii subtile și goale. In realitate ele au avut un alt sens și alt scop.

Ele au acoperit de mai multe ori interesele și neînțelegerile politice, atrăgând consecințe importante asupra destinelor imperiului. Ele au avut o importanță capitală în fixarea raporturilor dintre stat și biserică în Orient, în stabilirea relațiilor dintre Bizanț și Occident și din acest motiv merită a fi studiate atent.

Conciliul de la Niceea (325) a condamnat arianismul și l-a proclamat pe Iisus Christos cu aceleași calități ca și Dumnezeu. Dar partizanii lui Arius nu s-au înclinat sub anatemă și astfel sec. al IV-lea a fost umplut de lupte arzătoare între adversarii și apărătorii ortodoxismului (la aceste lupte împărații înșiși au participat cu înflăcărare). Arianismul, învingător prin Constance la conciliul de la Rimeni (359), a fost înlăturat de Teodosius la conciliul de la Constantinopol

(381). Din acel moment s-a remarcat contrastul dintre spiritul grec, spiritul metaficului subtil și spiritul limitat al Occidentului latin, opoziția dintre episcopatul oriental, supus dorințelor principilor și intransigenta formă de egocentrism a pontifilor romani.

Din sec. al V-lea a început o luptă doctrinară între unitatea celor două naturi din persoana lui Christos, cea umană și cea divină. Aceasta a accentuat divergențele și a tulburat imperiul mai mult decât o făcea politicul amestecându-se în cearta religioasă. Așa cum în Occident papalitatea, sub Leon cel Mare (440 - 462), a constituit monarhia pontificală, tot așa patriarhia din Alexandria, prin Cyrillos (412 - 444) și Dioscoros (444 - 451), au încercat să instaureze o papalitate alexandrină în Orient. Ca urmare a acestor mișcări, vechile opoziții naționale, tendințele separatiste, mereu vii, și-au găsit, în lupta împotriva ortodoxiei, o ocazie propice de a se manifesta și de a se amesteca strâns în conflictele religioase, în interesele și țintele politice.

Până în 428, timp de douăzeci de ani, Teodosius al II-lea (408-450) a guvernat în Bizanț sub tutela surorii sale, Pulcheria. Considerat mereu cel mic, el și-a petrecut timpul pictând, scoțând la lumină sau copiind manuscrise. Preocuparea i-a atras denumirea de *Caligraful*. Dacă în acest moment, numele său mai este amintit câte odată în istorie, se datorează faptului că în timpul său s-a construit zidul înconjurător de apărare, care, pe parcursul atâtor secole, a protejat Constantinopolul și pentru că, tot atunci, s-a întocmit

Codul lui Teodosius, unde s-au adunat constituțiile promulgate încă de la Constantin. El s-a arătat slab și neputincios în fața certurilor cu biserica.

Nestorius, patriarhul Constantinopolului, a propovăduit că în Christos trebuia separată persoana divină de cea umană, că Iisus nu a fost decât un om devenit Dumnezeu și a refuzat în consecință să o numească pe Fecioară, *Theotokos*, adică mama lui Dumnezeu. Cyrillos din Alexandria a sesizat grabnic această ocazie prin care putea diminua pe episcopul capitalei și, susținut de papalitate, a condamnat în mod solemn nestorianismul în cadrul consiliului de la Efes (431). După ce și-a impus dorința chiar împăratului, a domnit ca șef al bisericii în Orient.

Când Eutychos, câțiva ani mai târziu, exagerând doctrina cyrilliană, a făcut să dispară din ce în ce mai mult natura umană din persoana divină a apărut monofismul. Pentru apărare, Eutychos și-a asigurat sprijinul patriarhului Dioscoros al Alexandriei. Adunarea cunoscută sub numele de *tâlhăria din Efes* (449) a părut să asigure victoria bisericii din Alexandria.

Impotriva acestor ambiții crescute, neliniștite în egală măsură, imperiul și papalitatea s-au coalizat. Conciliul din Calcedon (451) a fixat, conform teoriei lui Leon cel Mare, doctrina ortodoxă pe principiul unirii celor două naturi. Hotărârea a marcat prăbușirea visului alexandrin și triumful statului. Statul a preluat conducerea conciliului și și-a impus, mai puternic ca

oricând, autoritatea asupra bisericii din Orient.

Dar monofiziții, condamnați, nu s-au închinat deloc în fața hotărârii. Mult timp ei au continuat (în Egipt, în Siria) să constituie biserici în tendința separare. Atitudinea lor reprezenta un mare pericol pentru coeziunea și unitatea monarhiei. Roma, cu toată victoria pe terenul dogmei, a trebuit să accepte murmurând întinderea puterii patriarhului de Constantinopol, care a devenit sub tutela împăratului, adevăratul papă al Orientului. Apărea sâmburele unor conflicte grave. In fața papalității, atotputernice în Occident, ce aspira să se elibereze de sub autoritatea imperială, biserica din Orient devenea o biserică de stat, subordonată dinaștilor. Din ce în ce mai mult, prin limba greacă pe care o folosea, prin tendințele de rit ostile teologiei romane, prin vechile opoziții față de Roma, ea a încercat să se constituie ca un organism independent. De atunci Imperiul Roman de Răsărit (din Orient) a căpătat o înfățișare proprie.

Orientul este locul în care s-au ținut marile concilii, în Orient s-au născut marile erezii. Și astfel, biserica din Orient, mândră de gloria propovăduitorilor săi, sfinții Vasile, Grigorie din Nyssa, Grigorie din Nazianz, Ion Chrysostomul, convinsă de superioritatea sa intelectuală asupra Occidentului, dorea din ce în ce mai mult să se separe de Roma.

IV

Imperiul Roman de Răsărit la sfârșitul sec. al V-lea și începutul sec. al VI-lea

Astfel, în timpul împăraților Zenon (474-491) și Anastasius (491-518), a apărut ideea unei monarhii strict orientale.

După căderea, în 476, a imperiului din Occident, imperiul din Orient a rămas singurul Imperiu Roman. Ceeace dădea acestui nume un prestigiu aparte în ochii suveranilor barbari răspândiți prin regiuni din Galia, Spania, Africa, Italia, era mai cu seamă caracterul său oriental. Barbarii își reclamau drepturi de suzeranitate între ei și asupra teritoriilor deținute de fostul imperiu de apus dar și de cel răsăritean. Cel răsăritean cuprindea peninsula Balcanică în întregime, cu excepția părții de nord-est, Asia Mică până la munții Armeniei, Siria până la Eufrat, Egiptul și Cynenaica.

Aceste teritorii formau 64 de provincii sau eparhii, împărțite în două prefecturi de pretoriu; cea din Orient (dioceza de Tracia, Asia, Pont, Orient ,Egipt) și cea de la Illyricum (dioceza de Macedonia). Administrația imperiului a fost mereu organizată pe modelul roman și fondată pe separarea funcțiilor civile de cele militare. In schimb puterea imperială a devenit din ce în ce mai absolută, în stilul monarhiilor orientale. Incepând din 450, ceremonia sacră i-a oferit împăratului prestigiul originii sfinte și a investiturii divine. Înțeleapta grijă a împăratului Anastasius i-a asigurat imperiului

frontiere apărate puternic, o administrație corectă și finanțe bune.

Prin politica lor, suveranii s-au străduit să redea monarhiei unitatea morală și, chiar cu riscul unei rupturi cu Roma, au încercat să readucă la ritul oficial pe dizidenții monofisiți. Acesta a constituit obiectul edictului unirii (Henotikon), promulgat în 482 de Zenon, edict care a avut ca prim efect producerea schismei dintre Bizanț și Roma. Timp de 30 de ani, 484-518, cu o intransigență aprigă, papii și împărații s-au luptat pe tărâmul religios. (în mod deosebit Anastasius - un monofisit convins și pasionat). Pe parcursul acestor mișcări religioase, biserica din Orient s-a constituit într-un corp separat.

Civilizația imperiului a căpătat, din ce în ce mai mult, o coloratură orientală. Neacceptând dominația Romei, elenismul, în tot Orientul grec, s-a dezvoltat și s-a întărit. Localități mari și înfloritoare, ca Alexandria, Autiohia, Efes, erau centrul unei dezvoltări intelectuale și artistice remarcabile. In regiunile lor, în Egipt, Siria Asia Mică, a luat naștere o civilizație influențată de tradițiile Greciei clasice. Constantinopolul, îmbogățit de întemeietorul său prin opere de artă ale lumii grecești, a devenit unul dintre cele mai frumoase muzee.

De altfel, de la contactul cu Persia, lumea orientală s-a trezit și a redevenit conștientă de vechile tradiții. In Egipt, Siria, Mesopotamia și Asia Mică vechiul fond tradițional a reapărut iar spiritul oriental a reacționat împotriva țărilor odinioară elenizate. Din ură

față de Grecia păgână, creștinismul a încurajat tendințele naționale orientale. Din amestecul acestor tradiții rivale s-a născut, în toată lumea orientală, o activitate puternică și roditoare.

Din punct de vedere economic, intelectual și artistic, Siria, Egiptul și Anatolia au deținut în secolele al IV-lea și al V-lea o importanță deosebită în imperiu. Arta creștină se forma încet, printr-o succesiune de încercări și cercetări savante, apogeul marcându-l operele de artă ale sec. al VI-lea. Din acel moment ea a apărut ca o artă esențial orientală. Dar, în timp ce în provincii se trezeau vechile tradiții autohtone, Constantinopolul, culegând și combinând elemente aduse de civilizații diferite, coordonând tendințele intelectuale rivale, procedeele și metodele artistice diverse, a făcut să răsară o civilizație originală.

In felul acesta părea să se sfârșească evoluția care antrena Bizanțul împotriva Orientului și că se aproapia realizarea unui imperiu cu concepții pur orientale, guvernat despotic, bine administrat, apărat puternic. Acest imperiu, dezinteresându-se politic de Occident, se reforma prin el însuși. Nu ezita să-și fundamenteze unitatea sa religioasă în Orient, să se rupă de Roma și să formeze, sub tutela statului, o biserică aproape independentă de papalitate.

La sfârșitul sec. al V-lea și începutul sec. al VI-lea, din nefericire pentru împlinirea acestui vis, imperiul se afla într-o puternică criză. Din 502 perșii au reînceput războiul la frontierele orientale. In Europa,

slavii și bulgarii au început incursiunile în sudul Dunării. În interior tulburarea era maximă. Capitala era agitată din cauza crizelor dintre Verzi și Albaștri, facțiuni ale circului. Provinciile nemulțumite, amenințate de război, copleșite de impozite, căutau toate ocaziile să-și manifeste revendicările naționale. Guvernul era nepopular. O puternică opoziție ortodoxă se împotrivea politicii și oferea un pretext comod revoltelor, dintre care cea mai gravă a fost cea de la Vitalian (514). Continua amintire a tradiției romane, ce întreținea ideea de unitate a lumii romane, a Romaniei, readucea mereu spiritele împotriva Occidentului. Pentru a ieși din această instabilitate, trebuia o mână viguroasă, o politică netă, vederi precise și ferme. A adus-o Domnia lui Justinian.

Capitolul II
Domnia lui Justinian și Imperiul Bizantin în sec. al VI-lea (518-610)

I.-Stabilirea dinastiei Justiniene. II.- Caracterul, politica și curtea lui Justinian. III.- Politica externă a lui Justinian. IV.- Politica internă a lui Justinian. V.- Civilizația bizantină în sec. al VI-lea. VI. - Lichidarea operei lui Justinian (565 - 610)

I
Stabilirea dinastiei justiniene.

În 518, la moartea lui Anastasius, o intrigă (destul de obscură) l-a adus pe tron pe Justin, comandantul șef al trupelor de gardă. Era un țăran din Macedonia, venit cu aproximativ 50 de ani în urmă să caute avere la Constantinopol, un soldat viteaz, dar complet neinstruit și fără nici o experiență în afaceri. Acest parvenit, care la vârsta de aproape 70 de ani, a devenit fondatorul unei dinastii era destul de stingherit de puterea care i-a revenit și n-a găsit în preajmă, pentru a se sfătui, decât pe nepotul său Justinian.

Ca și Justin, nepotul era originar din Macedonia (tradiția romanescă ce a făcut din el un slav, datează dintr-o epocă posterioară și n-are nici o valoare). Chemat de unchiul său, Justinian a venit la momentul potrivit și a primit o educație în întregime romană și creștină. Avea

experiența afacerilor, un spirit matur și un caracter format, tot ceea ce trebuia pentru a fi ajutorul noului stăpân.

Într-adevăr, el este acela care din 518 până în 527, a guvernat în numele lui Justin, așteptând să domnească el însuși de la 527 la 565. Astfel, aproape o jumătate de secol, Justinian a condus destinele imperiului roman de răsărit (Orient). Epoca a fost dominată de figura sa puternică, cu influențe atât de profunde încât simpla sa dorință era suficientă pentru a îndrepta evoluția naturală a imperiului spre Orient.

Sub influența sa, încă de la începutul domniei lui Justin, a apărut o orientare politică nouă. Prima grijă a guvernului de la Constantinopol a fost să se împace cu Roma și să pună capăt schismei. Pentru a pecetlui alianța, și a da papei dovezile zelului său ortodox, timp de trei ani (518-521), Justinian a persecutat cu furie pe monofiziți în întregul Orient. Prin această apropiere de Roma, noua dinastie s-a simțit întărită.

În afară de aceasta, Justinian a luat măsuri de întărire a regimului. El s-a debarasat de Vitalian , adversarul său cel mai de temut. In plus, printr-o etalare de dărnucie și de fast el a redat popularitatea cuvenită regimului. Din acel moment Justinian s-a gândit la avantajele unor acțiuni politice. A înțeles importanța pe care restabilirea acordului cu papalitatea îl putea avea pentru viitoarele sale ambiții. De aceea, în 525, când papa Ioan a venit la Constantinopol (primul pontif roman ce a vizitat Noua Romă), i-a organizat în capitală o primire triumfală. Justinian a simțit cât de mult placea

Occidentului o asemenea atitudine, ce comparație favorabilă se putea face între împărații pioși, care domneau la Constantinopol, și stăpânii arieni și barbari ce domneau în Africa și Italia.

Pe această cale pregătea marele scenariu pe care urma să-l realizeze, atunci când, în 527, moartea lui Justin i-a oferit plenitudinea puterii.

II

Caracterul, politica și curtea lui Justinian

Justinian nu s-a asemănat deloc cu predecesorii săi, principii sec. al V-lea. Acest parvenit urcat pe tronul Cesarilor, a dorit să fie un împărat roman și a fost într-adevăr ultimul mare împărat al Romei. Totuși, contrar tuturor calităților incontestabile de aplicație și hărnicie, (unul dintre curteni îl numise - împăratul care nu doarme niciodată), contrar preocupărilor reale pentru ordine și a unei griji continue față de o bună administrare, Justinian, prin despotismul său egoist și invidios, prin vanitatea sa copilărească, prin activitatea sa clocotitoare, prin voința sa uneori indecisă și nevolnică, ar fi apărut în totalitate destul de mediocru și neechilibrat, dacă spiritul său n-ar fi fost atât de mare. Fostul țăran din Macedonia s-a afirmat ca exponentul eminent a două mari idei: ideea imperială și ideea creștină. Pentru că a avut aceste două idei, numele său a devenit nemuritor în istorie.

Plin de amintiri legate de grandoarea romană, Justinian visa să reconstituie Imperiul Roman așa cum fusese altădată, să reinstituie drepturile imprescriptibile

potrivit cărora Bizanțul, moștenitorul Romei, stăpânea regiunile barbare din Occident, să restabilească unitatea lumii romane.

Urmașul Cesarilor, după exemplul lor, și-a dorit să reprezinte legea vie, încarnarea deplină a puterii absolute și să întruchipeze pe legislatorul impecabil și pe reformatorul preocupat de bunul mers al monarhiei. Datorită orgoliului dobândit prin demnitatea imperială, și-a dorit să se înconjoare de tot fastul și de toată măreția. Prin grandoarea construcțiilor sale, prin fastul de la curte, prin modul ușor copilăresc cu care își numea drept *"justiniene"* (folosindu-se de propriul nume) fortărețele pe care le construia, sau magistraturile pe care le instituia, și-a dorit să eternizeze gloria domniei sale și să-și facă semenii conștienți de norocul de a se fi născut în timpul său.

Alesul lui Dumnezeu, reprezentantul și vicarul său pe pământ, își dădea silința să fie campionul ortodoxiei, fie prin războaiele întreprinse (în care caracterul religios era incontestabil), fie prin marele efort de propovăduire a legii ortodoxe în lume, fie prin modul în care conducea biserica și combătea erezia. Toată viața a urmărit realizarea acestui dublu vis, măreț și ambițios. Pentru a-l duce la îndeplinire, a avut marea șansă să-și găsească miniștrii abili, precum juristconsultul Tribonius sau prefectul pretoriei Ioan de Capadocia, generali buni precum Belizarie și Narses, și îndeosebi un sfătuitor minunat în *"preacucernica soție pe care Dumnezeu i-a dat-o"*, împărăteasa Teodora, pe care-i plăcea s-o

numească *"farmecul cel mai dulce"*.

Teodora era și ea o parvenită. Fiica unui păzitor de urși de la hipodrom, ea (dacă ne luăm după trăncăneala lui Procopius din *"Istoria secretă"*) și-a scandalizat contemporanii prin viața de artistă la modă, prin strălucirea aventurilor ei, precum și prin avantajul creat în urma cuceririi inimii lui Justinian, a căsătoriei cu acesta și prin urcarea pe tron.

Este sigur că atâta timp cât a trăit (a murit în 548) ea a avut o influență foarte puternică asupra împăratului și a condus imperiul mai mult ca el. Cu toate defectele ei (iubea banii, puterea și pentru menținerea tronului, a fost adeseori perfidă, crudă și de nezdruncinat în dușmănii) această mare ambițioasă avea și minunate calități: energie, hotărâre, o voință îndrăzneață și puternică, un spirit politic avizat și limpede). Se pare că a deținut calități vizionare superioare soțului ei imperial. În timp ce Justinian visa să cucerească Occidentul, să realizeze reconstituirea Imperiului Roman pe alianța cu papalitatea, ea, ca o orientală ce era, și-a întors privirea spre Orient, cu un simț foarte exact al realității și necesității. Vroia să calmeze certurile religioase, ce prejudiciau liniștea și puterea imperiului, să atragă, prin concesii oportune și printr-o mare toleranță, naționalitățile disidente, ca cele din Siria sau Egipt și chiar cu prețul unei rupturi cu Roma să refacă puternica unitate a monarhiei orientale.

Se poate pune întrebarea dacă imperiul pe care îl visa ea, mai restrâns, mai omogen și mai puternic,

n-ar fi rezistat mai bine asalturilor perșilor și arabilor. În orice caz, mâna ei s-a simțit peste tot, în administrație, în diplomație și în politica religioasă. Chiar și astăzi în Ravena, la biserica San - Vitalae, mozaicurile ce decorează absida poartă imaginea sa, cu toată strălucirea maiestuoasă de suverană, față în față și în calitate de egală cu imaginea lui Justinian.

III

Politica externă a lui Justinian

În momentul în care Justinian a preluat puterea, imperiul nu era încă vindecat în urma gravei crize ce o traversase la sfârșitul sec. al V-lea. În timpul ultimelor luni de domnie a lui Justin, perșii, nemulțumiți de încălcările politicii imperiale în Caucaz, în Armenia și la frontierele Siriei, au reînceput războiul și astfel, cea mai bună parte a armatei bizantine s-a găsit imobilizată în Orient.

În interior, luptele Verzilor și Albaștrilor întreținеau o agitație politică deosebită. Instabilitatea agrava corupția administrației publice, precum și nemulțumirea. Justinian a avut grijă deosebită să îndepărteze aceste nemulțumiri ce întârziau aplicarea visurilor sale în Occident. Nevoind să vadă dimensiunea pericolului oriental, ea semnat împreună cu Marele Rege pacea din 532. Cu prețul unor mari concesii a eliberatat întreaga forță militară din Orient.

Pe de altă parte, a reprimat cu brutalitate mișcările din interior, atunci când, în ianuarie 532,

importanta răscoală Nika (răscoală ce și-a luat numele de la strigătul de adunare al insurgenților), a devastat Constantinopolul cu incendii și sânge timp de o săptămână. In zilele răscoalei, când tronul era cât pe ce să se scufunde, s-a afirmat în mod deosebit curajul Teodorei alături de energia lui Belizarie. Datorită lor Justinian a putut să iasă și să-și prezinte salutul către populație. În orice caz brutalitatea represiunii, care a presărat 30.000 de cadavre pe pământul de la hipodrom, a avut ca efect restabilirea pe timp îndelungat a ordinii în capitală și a absolutizat mai mult ca oricând puterea imperială. După 532 Justinian a avut mâinile libere.

Restaurația imperială în Occident

Situația din Occident i-a favorizat proiectele. În Africa, precum și în Italia, populațiile guvernate de stăpânii barbari și eretici, apelau din tot sufletul la restaurația puterii imperiale. Prestigiul imperiului i-a determinat chiar pe regii vandali și ostrogoți să recunoască legitimitatea revendicărilor bizantine. Rapida decadență a regiunilor barbare i-a lăsat neputincioși pe aceștia în fața atacurilor lui Justinian. Disensiunile îi împiedicau să facă front comun împotriva inamicului comun. Când, în 531, uzurparea lui Gelimer a furnizat diplomației bizantine ocazia să intervină în Africa, Justinian, încrezător în redutabilul instrument de război ce-l constituia armata sa, n-a ezitat să dea curs dorințelor de eliberare ale catolicilor africani din *"captivitatea ariană"* și să readucă regiunile vandale

în sânul teritoriilor imperiale.

In 533, cu o armată de 10.000 de infanteriști și 5-6.000 de cavaleriști, Belizarie s-a îmbarcat la Constantinopol. Campania s-a dovedit pe cât de rapidă pe atât de triumfală. Bătut la Decimum și la Tricamarum, Gelimer, retras și înconjurat în munții Pappua, s-a văzut obligat să se predea. In câteva luni, un număr de regimente de cavalerie, cu rol decisiv, au distrus regatul lui Genseric.

Victorios, Belizarie a primit la Constantinopol onorurile triumfale. Au mai trecut încă cincisprezece ani (534-548) de lupte pentru înăbușirea revoltelor barbarilor și ale răscoalelor trupelor mercenare și indisciplinate ale imperiului. In acest timp Justinian s-a putut mândri că a recucerit cea mai mare parte a Africii și A preluat, cu orgoliu, porecla de *Vandalicus* și *Africanus.*

Ostrogoții din Italia au urmărit, fără nicio mișcare, zdrobirea regatului vandal. Bineînțeles că sosea rândul lor. Uciderearea Amalasuntei , fiica marelui Teodoric, de către soțul ei Teodat (534), i-a oferit lui Justinian ocazia de a interveni în Italia. De această dată, războiul a dovedit mai dur și mai lung.

Belizarie cucerit Sicilia (535), a ocupat Neapolul (Naples) și apoi Roma. Acolo a fost asediat timp de un an de Vitiges , noul rege al ostrogoților (martie 537 - martie 538). Ulterior a pus mâna pe Ravenna.(540) și l-a dus pe Vitiges prizonier la picioarele împăratului. Goții și-au revenit sub

conducerea abilului și energicului Totila. Belizarie, întors în Italia cu forțe insuficiente, a eșuat în mod lamentabil 2n noile confruntări (544-548). S-a impus energia lui Narses pentru a zdrobi la Taginae (552) rezistența ostrogotă. Apoi a spulberat, în Campania (553), ultimele rămășițe barbare și a debarasat peninsula de hoardele francilor lui Leutharis și ale lui Butilinus (554).

Au trebuit douăzeci de ani pentru recucerirea Italiei. Optimist, Justinian a sperat ca recucerirea să fie terminată repede. Efortul necesar distrugerii forței ostrogote printr-o singură lovitură trebuia să fie mai mare. Pentru o cauză așa de mare ca reinstaurarea autorității imperiale în Italia,a utilizat o armată insuficientă, ce număra numai 25-30.000 de soldați. Din acest motiv războiul s-a lungit în mod lamentabil.

Justinian a profitat și în Spania de circumstanțe pentru a interveni în luptele dinastice din regatul vizigot (554) și a cucerit sud-estul țării.

Mulțumită acelor campanii fericite, Justinian se putea flata apreciind că și-a îndeplinit visul. Datorită tenacității și ambiției sale, Dalmația, Italia, întreaga Africă orientală, sudul Spaniei, insulele bazinului occidental al Mediteranei, Sicilia, Corsica și Sardinia, au reintrat în unitatea romană. Intinderea monarhiei era aproape dublată. Prin ocuparea Ceutei, autoritatea împăratului se întindea până la coloanele lui Hercules. Dacă se face abstracție de coasta păstrată de vizigoți în Spania și în Septimania și de franci în Provența,

Mediterana devenise din nou un lac roman.

Fără îndoială, nici Africa și nici Italia, nu au reintrat cu toată întinderea lor în unitatea imperială. Ele s-au întors la imperiu epuizate și răvășite de atâția ani de război. Cuceririle ofereau imperiului un prestigiu și o glorie incontestabilă iar Justinian nu economisea nimic pentru a le asigura. Africa și Italia recucerite au primit statul de altădată, acela de prefecturi. Împăratul s-a străduit să redea populației imaginea exactă a imperiului de altădată. Măsuri reparatorii ștergeau parțial urmele războiului.

Precauții defensive, precum crearea marilor comandamente militare, organizarea granițelor cu trupe speciale și construirea unei puternice rețele de fortărețe, garantau securitatea țării. Justinian se putea flata că a restaurat în Occident o pace romană perfectă și o ordine perfectă, care garantau frontiera statului său civilizat.

Războaiele din Orient

Din nefericire, marile acțiuni au secătuit imperiul și au determinat neglijarea Orientului care s-a răzbunat în modul cel mai redutabil.

Primul război cu perșii (527-532) n-a fost decât preludiul adevăratului pericol. Nici unul din cei doi adversari nefiind dispus să se angajeze într-o inițiativă hotărâtoare, lupta s-a derulat multă vreme indecis. Victoria lui Belizarie la Dara (530) a compensat-o înfrângerea de la Callinicum (531). Ambele părți au căzut de acord pentru o pace de compromis (532). Dar,

Chosroes Anushirvan (531-579), noul rege al Persiei, activ și ambițios, nu era omul care să se mulțumească cu aceste rezultate.

Văzând Bizanțul ocupat în Occident și neliniștit în mod special de proiectele de dominație universală pe care Justinian nu le ascundea, în 540, el s-a aruncat asupra Siriei și pustiit Autiohia; în 541, Chosroes I-ul a continuat atacurile spre apus și a supus toate teritoriile până la Petra. In 542 a pustiit ținutul Commagene iar în 543 i-a bătut pe bizantini în Armenia. In 544, a devastat Mesopotamia. Insuși Belizarie nu-l învinge. S-a impus un armistițiu în 545, reînmprospătat ulterior de mai multe ori. In 562 s-a semnat o pace de 50 de ani, prin care Justinian se angaja să plătească tribut Marelui Rege și se interzicea toată propaganda religioasă creștină pe teritoriile persane. Chiar dacă prin pace a păstrat țările Lazilor, vechea Colchidă, după acel lung și dezastruos război, pericolul persan n-a rămas mai puțin redutabil pentru viitor.

În acest timp, în Europa, frontiera Dunării ceda sub atacurile hunilor, care, în 540, au trecut prin foc și sabie Tracia, Illyria, Grecia până la Istmul Corint și au pătruns până la marginea Constantinopolului. Slavii, în 547 și în 531, au devastat Illyria,iar în 552 au ocupat Tessalonicul. In 559, au apărut din nou hunii în fața capitalei, S-a scăpat de ei cu mare greutate numai datorită curajului bătrânului Belizarie.

Curând, alți barbari, avarii, au intrat în scenă, insolenți și necruțători. Cu siguranță, nici una din

incursiunile amintite nu a dus la stabilirea durabilă a vreunui popor străin în imperiu. Dar Peninsula Balcanică era înspăimântător de răvășită. Imperiul plătea scump în Orient victoriile lui Justinian din Occident.

Măsurile de apărare și diplomația

In acest timp, atât în Orient, cât și în Occident, Justinian se străduia să asigure apărarea și securitatea teritoriului. Prin organizarea unor mari comandamente încredințate unor *"magistri militum"*, prin crearea aliniamentelor (limites) militare la toate frontierele ocupate detrupe speciale (limitanei), el a reconstituit în fața barbarilor ceea ce altă dată se numea *"acoperământul monarhiei"* (*praetentura imperii*).

Cu deosebire, el a ridicat pe toate frontierele o linie continuă de fortărețe, ce ocupau toate punctele strategice și constituiau mai multe bariere succesive în calea invazieiilor. Pentru siguranță, tot teritoriul era acoperit de cetăți puternice. Până azi se mai zăresc , în multe locuri, ruinele impozante ale cetăților ridicate pentru siguranță în toate provinciile imperiului. Ele dovedesc, în mod magnific, imensul efort prin care, potrivit cuvântului lui Procopius, Justinian a *"salvat monarhia"* cu adevărat.

Diplomația bizantină, complectând acțiunea militară, s-a străduit să asigure, în toată lumea, prestigiul și influența imperiului. Printr-o distribuire abilă a favorurilor și banilor, printr-o ingenioasă obișnuință de a împărți dușmanii imperiului în tabere adverse (pe unii

împotriva altora), s-au luat sub suveranitate bizantină popoarele barabare ce se deplasau de-a lungul frontierelor monarhiei și s-au făcut inofensive. De asemenea, prin propaganda religioasă, le-a determinat să intre în sfera de influență a Bizanțului.

Misiunile ce au purtat creștinismul de la malurile Mării Negre pe platourile Abisiniei și în oazele Saharei, a fost una din trăsăturile cele mai caracteristice ale politicii bizantine din evul mediu. Astfel, imperiul și-a format o clientelă de vasali: arabii din Siria și Yemen, barbarii din Africa de Nord, lazii și țanii de la granițele Armeniei, herulii, gepizii, lombarzii, hunii de pe Dunăre și chiar suveranii franci din îndepărtata Galie, care se rugau în biserici pentru împărații romani.

Constantinopolul în jurul căruia Justinian a strâns, în mod magnific, suveranii barbari, apărea ca o capitală a Universului. In timpul ultimilor ani de domnie, împăratul îmbătrânit a lăsat să se dezorganizeze instituțiile militare și s-a complăcut mai mult cu practicile unei diplomații ruinătoare prin care împărțea bani barbarilor stârnind în mod periculos cerințele acestora. Pe de altă parte este sigur că atâta timp cât imperiul a fost destul de puternic pentru a se apăra, diplomația sa, susținută de arme, apărea contemporanilor ca un exemplu de prudență și de finețe. Cu toate sacrificiile grele, care au costat scump monarhia pentru susținerea ambițiilor lui Justinian, până și defăimătorii au recunoscut că *"rolul firesc al unui împărat cu suflet mare este de a dori lărgirea imperiului și sporirea gloriei"*

(Procopius).

IV

Politica internă a lui Justinian

Politica internă a imperiului nu-i făcea mai puține griji lui Justinian decât apărarea teritoriului. O reformă administrativă urgentă s-a impus atenției sale, iar o criză religioasă deosebită îi cerea solicitudinea.

Reforma legislativă și administrativă

Monarhia era deosebit de tulburată, administrația era venală și coruptă, dezordinea și sărăcia domneau în provincii, justiția, datorită obscurității legilor, era arbitrară și parțială. Una dintre cele mai grave consecințe ale acestei situații o constituia faptul că impozitele se strângeau foarte greu. Justinian era un om al ordinei, al dorinței de centralizare administrativă, al grijii pentru binele public și de aceea îi era foarte greu să tolereze această stare de lucruri. Pe de altă parte avea nevoie de bani pentru mărețele sale planuri.

A întreprins deci o reformă dublă. Pentru a da imperiului *"legi sigure și neinterpretabile"*, a încredințat ministrului său Trebonius o mare lucrare legislativă. Comisia, reunită în 528 pentru reforma Codului, a adunat și clasat într-o gândire unică principalele constituții imperiale promulgate începând cu epoca lui Hadrianus. A luat naștere *Codul lui Justinian*, publicat în 529. O nouă ediție a apărut în 534. Apoi au apărut *Digestele* sau *Pandectele*, în care o nouă comisie, numită

în 530, a reunit și clasat deciziile extrase din lucrările marilor juristconsulți ai sec. al II-lea și al III-lea. Lucrarea s-a terminat în 533. *Institutele* au rezumat, într-un manual pus la dispoziția studenților, principiile noului drept. Culegerea noilor ordonanțe publicată de Justinian între 534 și 565 a completat importanta lucrare cunoscută sub numele de *"Corpus Juris Civilis"*.

De această operă legislativă Justinian a fost atât de mândru, încât a interzis să fie atinsă în viitor sau să fie alterată printr-un comentariu oarecare. In școlile de drept reorganizate la Constantinopole, Beyrut, Roma lucrarea a constituit baza învățământului juridic. Cu toate eventualele defecte, cu toată graba lucrului ce a antrenat repetiții și contradicții, cu toată modalitatea lamentabilă în care au fost ordonate cele mai valoroase părți ale dreptului roman, acesta a fost o lucrare foarte mare, una dintre cele mai fecunde pentru progresul umanității.

Dacă dreptul lui Justinian a oferit puterii imperiale fundamentul autorității sale absolute, în perioada evului mediu el a conservat și a făcut să reapară, mai târziu, în Occident ideea de Stat și de principii ale organizării sociale. Pe de altă parte, combinând rigoarea vechiului drept roman cu spiritul nou al creștinismului, el a introdus în lege o preocupare, până atunci necunoscută, de justiție socială, de moralitate publică și de umanitate.

Pentru a reforma administrația și justiția, Justinian, în 535, a promulgat două noi ordonanțe, indicând

tuturor funcționarilor noua linie impusă și recomandându-le implicit o corectitudine absolută în tratarea subiecților. In același timp împăratul a abolit venalitatea învinuirilor, a suprimat notițele inutile, a stimulat înțelegerea pentru a asigura mai bine ordinea, a stratificat puterile civile și militare, a pornit o reformă care urma să aducă mari implicații în istoria administrativă a imperiului.

A reorganizat administrația, justiția și poliția capitalei, a impulsionat lucrările publice în tot imperiul, construcția de drumuri, poduri, apeducte, băi, teatre, biserici și a reconstruit cu o grandoare extraordinară Constantinopolul, parțial distrus de insurecția din 532. Printr-o politică economică atentă, Justinian a început să dezvolte bogăția industrială și activitatea comercială a imperiului (1) și potrivit obiceiului său, s-a făli *"să obțină, prin minunatele sale concepții, oferite statului, o nouă floare"*.

Cu toate acestea, împotriva bunelor intenții ale împăratului, reforma administrativă a eșuat. Valoarea mare a cheltuielilor, nevoia constantă de bani ce rezulta de aici, au atras o tiranie fiscală sălbatică, ce a readus imperiul în sărăcie, epuizându-l. Din acel mare efort reformator, un singur lucru a rezultat: desființarea, în 541, din rațiuni economice, a instituției consulatului.

Nota (1)

Sub domnia lui Justinian, doi călugări au adus din China, cam în 557, secretul creșterii virmilor de mătase, care, permițând

industriei din Siria să fabrice mătasea, a scutit parțial Bizanțul de importul din afară.

Politica religioasă

Ca toți împărații care, de la Constantin, s-au succedat la tron, Justinian s-a ocupat de biserică atât din rațiuni de stat, cât și din gustul controversei teologice. Pentru a marca zelul său credincios, a combătut cu tărie pe eretici, a ordonat, în 529, închiderea Universității din Atena, unde mai supraviețuiau în mod obscur câțiva profesori păgâni și i-a persecutat cu tărie pe disidenți.

Pe de altă parte, a încercat să conducă biserica ca un stăpân și a copleșit-o prin încercările de protecție și prin favoruri. I-a impus în mod despotic și cu insistență voința sa, declarându-se fățiș *"împărat și preot"*. Totuși, s-a aflat de mai multe ori încurcat de atitudinea pe care trebuia s-o adopte. Pentru succesul acțiunilor sale occidentale, a avut nevoie să mențină acordul restabilit cu papalitatea iar pentru a restaura unitatea politică și morală în Orient, a trebuit să-i menajeze pe monofiziți, totdeauna numeroși și puternici în Egipt, Siria, Mesopotamia și Armenia.

Între Roma, care pretindea condamnarea disidenților și Teodora, care îl sfătuia să se întoarcă la politica de uniune a lui Zenon și Anastasius, împăratul n-a găsit soluția optimă. Prin firea sa ezitantă se străduia, după multe contradicții, să găsească cale de înțelegere pentru împăcarea motivelor dilemei. Rând pe rând, pentru a fi pe placul Romei, el a lăsat conciliul de la

Constantinopol, din 536, să anatemizeze disidenții, a declanșat împotriva lor persecuția (537-538) și le-a atacat bastionul din Egipt. Pentru a-i face pe plac Teodorei, i-a lăsat pe monofisiți să-și refacă biserica (543) și s-a străduit să obțină de la papalitate, în cadrul conciliului de la Constantinopol, din 553, o condamnare ocolitoare a deciziilor de la Calcedon.

Afacerea dogmatică a celor *"Trei Capitole"* (2), timp de peste 20 de ani (543-565), a agitat imperiul, a provocat schisma în biserica din Occident, fără a aduce pacea în Orient. Cu toată desfășurarea de rigurozitate și de arbitrariu pe care Justinian a pus-o în joc împotriva adversarilor săi n-a reeșit nimic util. Cea mai însemnată victimă a disputei a fost papa Virgilius. Politica de uniune și de toleranță cu care-l sfătuia Teodora, s-a dovedit, fără îndoială, avizată și înțeleaptă. Incertitudinea lui Justinian de a se implica definitiv, cu toate bunele sale intenții, nu a avut ca efect decât o recrudescență a tensiunilor separatiste din Egipt și Siria, o supradimensionare a dușmăniei lor împotriva imperiului.

Nota 2

Acest nume provine de la dezbaterile efectuate asupra lucrărilor celor trei teologi Teodor de Mopsuesta, Teodor de Cyr și Ibas din Edessa, în momentul în care conciliul de la Calcedon a aprobat doctrina și când Justinian a fost condamnat pentru că se complăcea cu monofisiții

V

Civilizația bizantină în sec. al VI-lea

În istoria civilizației bizantine, domnia lui Justinian a marcat o epocă decisivă. Scriitori de talent, istorici precum Procopius și Agathias, Ioan din Efes sau Evagrius, poeți ca Leontius din Bizanț, au continuat nu fără strălucire, tradițiile literaturii grecești clasice. Spre zorii sec. al VI-lea, când Romanos *"prințul melodiilor"* a creat poezia religioasă, poate cea mai frumoasă și mai originală manifestare a geniului bizantin.

Este momentul în care s-a desăvârșit la Constantinopol evoluția lentă care a pregătit timp de două secole școlile locale din Orient. Și cum Justinian avea plăcerea construcțiilor, i s-a oferit șansa de a găsi atât artiști eminenți pentru realizarea proiectelor cât și mijloacele de a le pune la dispoziție resurse inepuizabile. Monumenele rezultate în acel secol, minuni ale științei, îndrăznelii și măreției, au marcat prin lucrări definitive apogeul artei bizantine.

Niciodată arta n-a fost mai variată, mai fructuoasă și mai liberă. Toate metodele constructive, toate tipurile de clădiri se întâlnesc în această epocă. Se pot aminti: basilica Sf. Apollinare Nuovo din Ravenna sau Sf. Demetrius din Tessalonic, bisericile cu plan poligonal precum Sf. Sergiu și Bacchus din Constantinopol sau San Vitale din Ravenna, construcțiile în formă de cruce încununate de cinci cupole, precum biserica Sf. Apostoli, lucrări de arhitectură majoră

precum Sf. Sofia, construită între 532 și 537 de către Anthemius din Tralles și Isidor din Milet. Ultima reprezintă, prin originalitatea planului, prin larghețea structurii, prin dispunerea savantă a greutății, prin abilitatea combinațiilor echilibrului și prin armonioasa frumusețe a proporțiilor, o capodoperă incontestabilă.

In interiorul acestor clădiri, ingenioasa policronie a marmurei, finisajul fin al sculpturilor, găteala mozaicurilor pe fondul de albastru și auriu, oferă o măreție incontestabilă. Mozaicurile impresionează și astăzi. Cele distruse din Sf. Apostoli se cunosc din descrieri, altele au devenit vizibile de sub văruiala turcă din Sf. Sofia. Multe se pot vedea în bisericile din Palermo și din Ravenna sau în ceea ce a mai rămas din minunata decorațiune a biserucii Sf. Demetrius din Tessalonic.

Peste tot, în aurării și argintării, în țesături, în fildeșuri, în manuscrise apare același caracter de lux strălucitor și de măreție solemnă, ce marchează apariția noului stil, sub influența conbinată între Orient și tradiția antică. Arta bizantină a cunoscut prima ei vârstă de aur în epoca lui Justinian

VI

Lichidarea operei lui Justinian

Dacă se analizează în ansamblu domnia lui Justinian, nu se poate să nu se recunoască incontestabila ei grandoare, nici prestigiul fără egal pe care l-a redat pentru un timp monarhiei. Se pune întrebarea, totuși, dacă această grandoare n-a fost mai mult aparentă decât reală și dacă magnificul efort imperial, oprind evoluția

naturală a imperiului spre Orient, epuizându-l prin ambiții excesive, nu i-a făcut, în ansamblu, mai mult rău decât bine.

In toate acțiunile lui Justinian a existat întotdeauna o considerabilă disproporție între țelul urmărit și posibilitățile disponibile de realizare. Lipsa banilor a fost motivul constant ce a încetinit proiectele cele mai măreț și a ruinat intențiile cele mai lăudabile. Pentru redresare, trebuia întărită tirania fiscală până în punctul în care a devenit de nesuportat. In timpul ultimilor ani de domnie, Justinian, îmbătrânind, a abandonat din ce în ce mai mult toate îndatoririle. Situația monarhiei, în momentul în care a murit, în 565, la vârsta de 87 de ani, era absolut lametabilă. Din punct de vedere financiar și militar imperiul era epuizat. La orizont, pe toate frontierele, apăreau pericole de temut. In interior, în provincii, autoritatea politică era slăbită prin dezvoltarea marii proprietăți feudale iar în capitală, prin luptele neîncetate dintre Verzi și Albaștri. Peste tot mizeria era profundă iar contemporanii se întrebau cu stupoare unde au dispărut bogățiile romanilor. Se impunea o lichidare. Ea a fost grea și dezastruoasă.

Aceasta a fost opera urmașilor lui Justinian, nepotul său Justin al II-lea (565-578), Tiberius (578-582) și Mauricius (582-602). Ei au introdus cu fermitate o politică nouă. Abătându-se dinspre Occident, unde invazia lombarzilor (568) a ridicat împotriva imperiului jumătate din Italia, umașii lui Justinian s-au mărginit să organizeze o apărare solidă creând exarhatele din

Africa și din Ravenna.

In felul acesta, ei doreau să-și reîndrepte atenția lor spre Orient și să opună dușmanilor monarhiei o atitudine mai arogantă. Datorită măsurilor pe care le-au ordonat pentru reorganizarea armatei, războiul persan a reînceput în 572 și care a ținut până în 591, s-a terminat printr-un tratat avantajos, prin care a cedat Armenia persană Bizanțului. Și dacă în Europa, hunii și slavii răvășeau cu cruzime peninsula balcanică, ocupând fortărețele de la Dunăre, asediind Tessalonicul, amenințând Constantinopolul (591) și începând chiar să se instaleze, succese fericite au mutat, în sfârșit, războiul dincolo de frontiere și au purtat armatele bizantine până la Theiss (601).

Din nefericire, criza din interior a stricat totul. Justinian întinsese excesiv arcurile guvernării absolute. După moartea sa aristocrația a ridicat capul, tendințele separatiste ale provinciilor au reînceput să se manifeste, iar facțiunile circului au continuat să se agite. Și cum guvernarea era neputincioasă să restabilească situația financiară, nemulțumirea n-a făsut decât să se adâncească, agravată în plus de dezorganizarea administrativă și de revoltele armatei. Politica religioasă a ascuțit nemulțumirea generală. După o scurtă încercare de toleranță, s-a revenit la persecuție pentru a supune disidenții. Mauriciu a dat un termen, dar pe de altă parte a lăsat să mocnească un conflict între patriarhul de Constantinopol, ce pretindea titlul de ecumenic, și papa Grigore cel Mare, mărind vechile neînțelegeri dintre Ori-

ent și Occident.

In pofida realelor sale calități, Mauriciu a fost total nepopular datorită politicii economice dure. Slăbirea autorității politice a ușurat succesul revoluției militare care l-a adus pe Phocas pe tron (602). Soldatul dur, care era noul dinast, nu s-a putut menține decât prin teroare (602-610). Acțiunile lui au condus la ruina monarhiei.

Chosroes al II-lea, pozând în răzbunătorul lui Mauriciu, a reluat războiul. Perșii au cucerit Mesopotamia, Siria și Asia Mică. In 608, ei ajunseseră la Calcedon, în fața Constantinopolului. In interior, revoltele, conspirațiile, răzmerițele se succedau. Intregul imperiu cerea un salvator. El a venit din Africa. In 610, Heraclius, fiul exarhului din Cartagina, l-a răsturnat pe Phocas și a fondat o nouă dinastie. După o jumătate de secol de agitație, Bizanțul regăsea un conducător pentru destinele sale. In timpul următoarei jumătăți de secol Bizanțul a revenit în mod progresiv spre Orient. Redirijarea politică în sens oriental, întreruptă de lunga domnie a lui Justinian, acum se grăbea și se desăvârșea.

Capitolul III

Dinastia lui Heraclius. Pericolul arab și transformarea imperiului în sec. al VII-lea (610-717)

I. - Reconstituirea imperiului de către Heraclius. II. - Pericolul arab. III. - Politica religioasă și Occidentul. IV. - Transformarea imperiului în sec. al VII-lea. V. - Sfârșitul dinastiei lui Heraclius și decăderea imperiului (685-717)

In istoria Bizanțului, secolul al VII-lea apare ca una dintre cele mai sumbre perioade. S-a conturat o epocă de crize grave, un moment decisiv în care se părea că însăși existența imperiului era pusă în joc. Din afară pericole remarcabile, întâi al perșilor și apoi, cel mai de temut, cel al arabilor, s-au abătut asupra monarhiei epuizate. Din interior s-a realizat o transformare profundă, care a dat statului și lumii bizantine o față nouă. Până atunci monarhia Imperiului Roman de Răsărit avusese un caracter universal. Latina rămăsese limba oficială iar tradiția romană conservase titlurile și cadrele fixate de Roma. Din contră, la începutul sec. al VII-lea s-a format un imperiu pur bizantin, în care toate forțele se concentrau în jurul Constantinopolului și ale cărui trăsături deveneau din ce în ce mai orientale.

I

Reconstituirea imperiului de către Heraclius

In momentul în care s-a urcat pe tron Heraclius (610-641) situația monarhiei devenise aproape disperată. În fiecare an perșii înaintau. In 612 au ocupat Antiohia, Apameea și Cesareea, în 614 Damasul, iar în 615 au cucerit Jerusalimul de unde au dus Sfânta Cruce la Ctesiphon împreună cu relicvele cele mai importante ale creștinismului. In 617, au ocupat Egiptul și au pătruns în Asia Mică până la Calcedon.

In acest timp, avarii au apărut în fața Constantinopolului (619) iar lombarzii au câștigat terenuri în Italia. Imperiul era pe punctul să piardă și posesiunile din Spania. Apăsat de atâtea dezastre, Heraclius s-a gândit un moment să părăsească Constantinopolul și să mute în Africa scaunul puterii. Prin energia sa de neînfrânt, patriarhul Sergius l-a remontat, influența sa fiind puternică în toată politica de guvernare. Impresionabil și nervos, capabil de mari entuziasme ca și de depresii brusce, plin de o credință religioasă arzătoare și mocnind de dorința de a răzbuna creștinismul împotriva injuriilor persane, soldat curajos, bun administrator și mare general, Heraclius și-a revenit.

Patriarhul i-a pus la dispoziție averea bisericii iar el însuși, printr-o activitate perseverentă, a refăcut armata. In 622, era gata de luptă. Fără a se lăsa intimidat în vreun fel, nici chiar de atacurile formidabile ale perșilor și arabilor, care s-au coalizat împotriva Constantinopolului (626), timp de 6 ani, el a înfrânt

armatele Marelui Rege, transferând războiul pe teritoriul dușman, în Azerbaidjan (623) și în Armenia persană (625). Victorios la Ninive (627), victorios la porțile Ctesiphon-ului (628), a intrat în legendă ca primul dintre cruciați.

Moartea lui Chosroes al II-lea (628) și revoluția ce a urmat-o, a impus perșilor acceptarea unei păci umilitoare, prin care se restituiau toate cuceririle și în mod deosebit Sfânta Cruce, pe care Heraclius a adus-o în triumf la Ierusalim (629).

După aceste mari succese militare Heraclius s-a străduit, prin politica sa religioasă, să redea unitatea morală a imperiului și, pentru a recâștiga pe monofiziții din Siria și Egipt, s-a preocupat să găsească, în acord cu patriarhii Sergius și Cyrus al Alexandriei, o formulă de conciliere care să atragă disidenții la ortodoxie. Atunci împăratul a definit doctrina monotelită pe care a prezentat-o în expunerea cunoscută sub numele de Ecthesis (638). Doctrina era menită de a fi acceptată atât de monofiziți, cât și de biserica romană.

Datorită acestor eforturi, imperiul părea să se reconstituie și prestigiul său în Orient era restabilit. influența sa, Prin convertirea croaților și a sârbilor, influența sa se întindea din nou asupra nord-estului peninsulei balcanice. Dar, aceste aparențe strălucitoare ascundeau cu greu epuizarea reală. Starea financiară era lamentabilă iar tendințele separatiste, care contribuiseră la succesul perșilor, n-au fost deloc îndepărtate. In câțiva ani, invazia arabă urma să distrugă toate rezultatele

victoriilor lui Heraclius, iar politica sa religioasă pregătea germenele unor lungi disensiuni și a unor grave conflicte.

II

Pericolul arab

Începutul sec. al VII-lea a fost marcat printr-un mare eveniment, nașterea Islamului. În douăzeci de ani, printr-o expansiune prodigioasă, noua religie a cucerit cea mai mare parte a lumii orientale și s-a întins, pe teritoriile Persiei și ale Bizanțului, de la marginile Oxusului la malurile Syrtei.

În 634, armatele califului Omar au atacat Siria. Trupele bizantine au fost înfrânte la Agnadain în același an. Damascul a căzut în mâinile musulmanilor în 635, iar dezastrul de la Yarmuk, din 636, l-a determinat pe Heraclius să-și ia adio de la Siria. Populațiile ostile grecilor se grăbeau să treacă de partea învingătorilor. Jerusalimul a capitulat în 637, iar Antiohia s-a prăbușit în 638. A venit apoi rândul Mesopotamiei în 639, al Egiptului, pe care Amr l-a cucerit în doi ani (640-642) fără a întâmpina o mare resitență. Heraclius, bătrân și bolnav, a murit disperat. Sub succesorul său, Constant al II-lea (642-668), arabii și-au continuat înaintarea. Cyrenaica și Tripolitania au căzut în mâinile lor între 642-643. Au invadat Africa de Nord pentru prima dată în 647. Au distrus Asia Mică în 651 și au subjugat Armenia în 653. După crearea unei flote, au amenințat dominația de până atunci a Bizanțului în mările orientale.

Au cucerit Ciprul în 649, au jefuit Rhodosul în 654 și au aplicat escadrelor grecești, conduse chiar de împărat, o înfrângere de neuitat pe coastele Liciei în 655. Chiar Constantinopolul era în pericol. Considerând Orientul pierdut, Constant al II-lea s-a retras în Occident pentru a-și petrece ultimii ani (663-668).

Aceasta a ușurat acțiunile califilor Ommiazi, care din 660 domneau la Damasc. De atunci înainte, în fiecare an, o invazie arabă devasta Asia Mică iar în 668 musulmanii au pătruns până la Calcedon. In același timp ei au reluat ofensiva spre Occident. S-au stabilit în Africa de Nrod, unde au format Kairvan-ul în 669, amenințând Sicilia.

In 673, arabii s-au decis pentru efortul suprem atacând Constantinopolul. Dar noul împărat, Constantin al IV-lea (668-685), era un principe energic. (673-678), pe mare și pe uscat, Arabii au asaltat capitala bizantină în zadar timp de cinci ani (673-678), pe mare și pe uscat. Nu au reușit s-o obțină. Flota bizantină, căreia recenta descoperire a proiectilului incendiar i-a asigurat o incontestabilă superioritate, obliga escadrele musulmane să se retragă și le zdrobea în apele Syllaeum-ului. Pe uscat, armatele califului erau bătute în Asia. Moaviah a trebuit să se hotărască să semneze pacea din 678. Aceea a fost prima oprire a Islamului. Constantin al IV-lea putea să fie mândru de opera sa! In acel moment, prestigiul imperiului era restabilit, toți adversarii monarhiei s-au închinat în fața lui *"și o mare liniște*, spune cronicarul Theophanus, *a domnit în Orient și în*

Occident".

III

Politica religioasă și Occidentul

Împăratul, în același timp, a restabilit pacea bisericii. Politica religioasă a lui Heraclius avusese consecințe grave. In Africa și în Italia monotelismul a produs o puternică nemulțumire, care s-a regăsit în ridicările exarhilor de Cartagina (646) și de Ravenna (650) împotriva autorității imperiale, în pierderea progresivă a afecțiunii populațiilor italiene și în opoziția pontifilor roman. Pentru liniștirea spiritelor, Constantin al IV-lea a promulgat în zadar edictul numit „Typ„ (648). In zadar a oprit arestarea și condamnarea papei Martin I-ul (653) și în zadar s-a deplasat personal în Occident. Roma a trebuit să se supună, dar folosind circumstanțele, lombarzii au făcut noi cuceriri.

Constantin al IV-lea a înțeles că se impunea o altă politică. Pierderea Egiptului și Siriei a făcut inutilă căutarea, de acum încolo, a unui acord cu monofiziții. Reașezând, prin acord cu Roma, liniștea religioasă, împăratul spera să unească mai strâns imperiul cu ceea ce rămăsese din Italia și să găsească calea de a se consacra în întregime afacerilor politice și militare ale monarhiei.

Conciliul ecumenic din Constantinopol (680-681) a avut ca sarcină, în consecință, să restaureze unitatea religioasă și, în deplin acord cu papalitatea, a condamnat erezia monotelită și a restabilit ortodoxia.

Erau mari rezultate. Când a murit Constantin al IV-lea, în 685, imperiul părea scos din criza în care părea să se scufunde. Fără îndoială că el a ieșit sensibil micșorat. Prin pierderea Egiptului, ale cărui grâne erau o sursă a imperiului, a Siriei, a cărei industrie înfloritoare constituia una din bogății și fără porturile Alexandria, Gaza, Beryte, Autiohia, centre cu o activitate comercială deosebită, prosperitatea economică a scăzut serios. Un alt nor negru se arăta la orizont. După 679 bulgarii, trecând Dunărea, s-au instalat între fluviu și Balcani.

Per total, monarhia a rezistat furioaselor asalturi ale Islamului. Apărarea teritoriului s-a asigurat printr-o mare reformă administrativă. Imperiul, mai condensat, mai omogen, eliberat de pericolul separatiștilor orientali și de greutatea latentă a Occidentului (în 698 a pierdut Africa, Spania și jumătate din Italia) părea un organism solid și capabil să trăiască sub forma nouă și total orientală pe care o adoptase în cursul sec. al VII-lea.

IV

Transformarea imperiului în sec. al VII-lea

S-a realizat într-adevăr o transormare profundă. S-a început cu una etnografică. In peninsula balcanică, devastată și depopulată, popoare noi se instalaseră încetul cu încetul.In nord-est, Heraclius permisese stabilirea croaților și sârbilor, cu condiția de a se creștina și de a deveni vasalii imperiului. Slavii au pătruns și în alte regiuni. Din Moesia și Macedonia, până la porțile Tssalonicului se stabiliseră așezări slave. Erau slavi în

Bis. Sfânta Sofia. - Constantinopol
Fragment din mozaicul aurit "Deisis,,
Iisus Pantocrator

Bis.Sfânta Sofia - Constantinopol
Mozaic aurit„Fecioara cu pruncul„

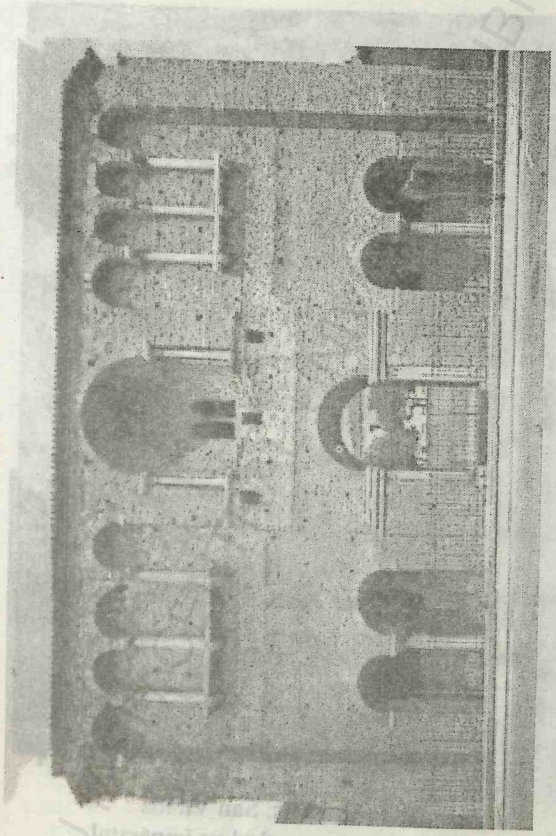

Ravenna. Edificiul "Calchi„
supranumit "Palatul lui Tedoric„
sec al VI-lea

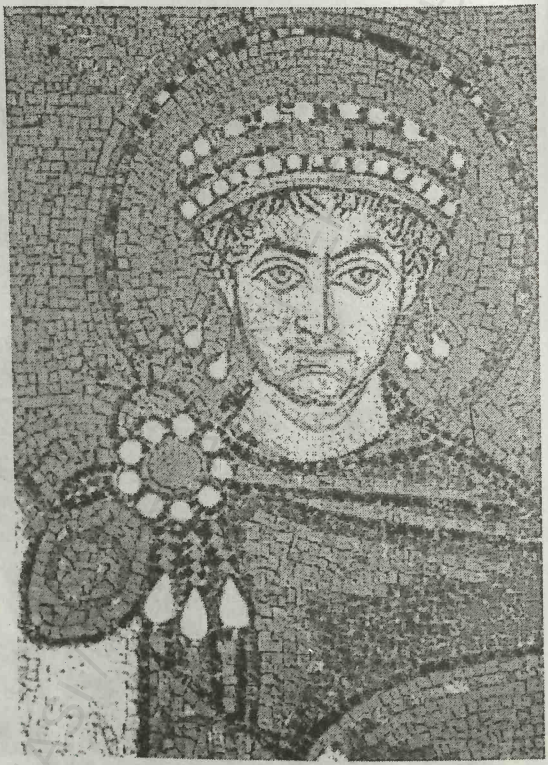

Ravenna.Bis. San Vitale.
Mozaic reprezentând pe împăratul
Justinian. (detaliu) sec. al VI-lea

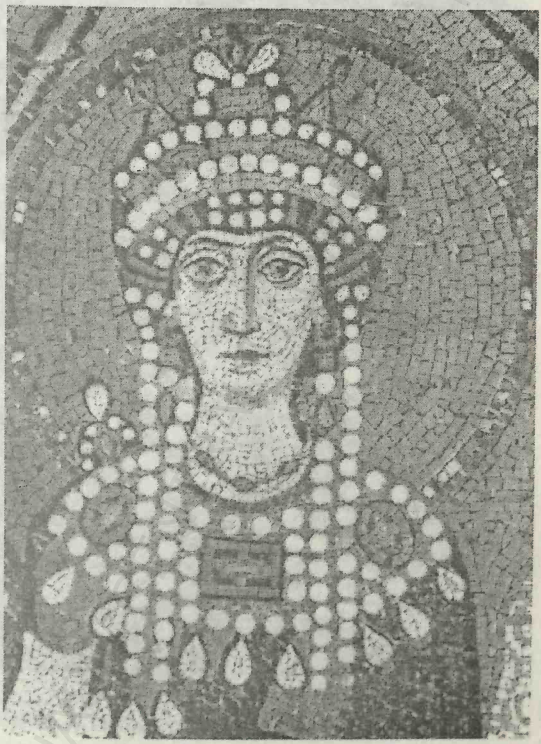

Ravenna. Bis. San Vitale
Mozaic reprezentândpe împărăteasa
Teodora. (detaliu) al sec. al VI-lea

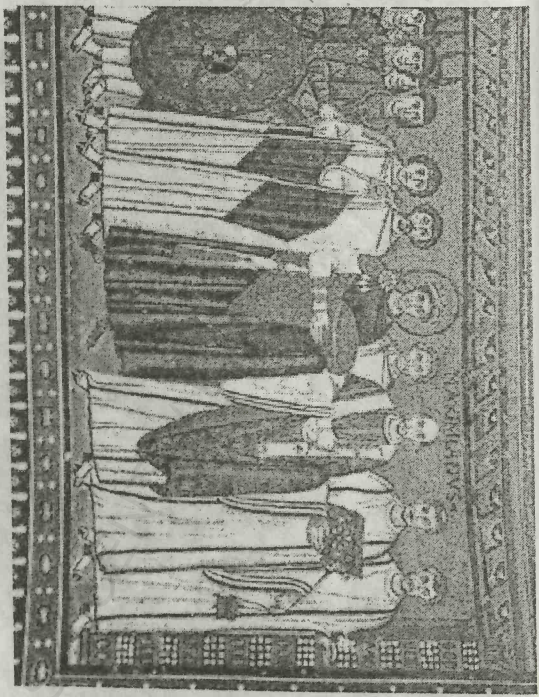

Ravenna. Bis. San Vitale.
Mozaic reprezentând pe Justinian cu suita.
sec. al VI-lea

BCU IAȘI LIBRARY

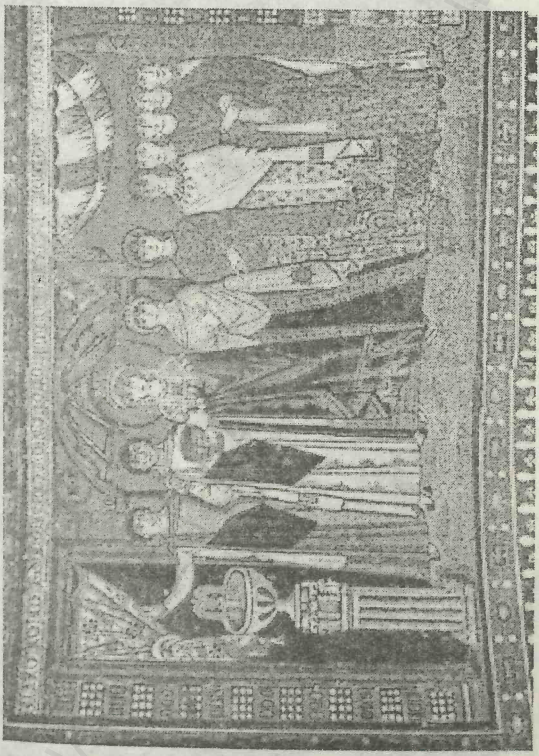

Ravenna. Bis. San Vitale. Mozaic reprezentând pe împărăteasa Teodora și suita sec. al VI-lea

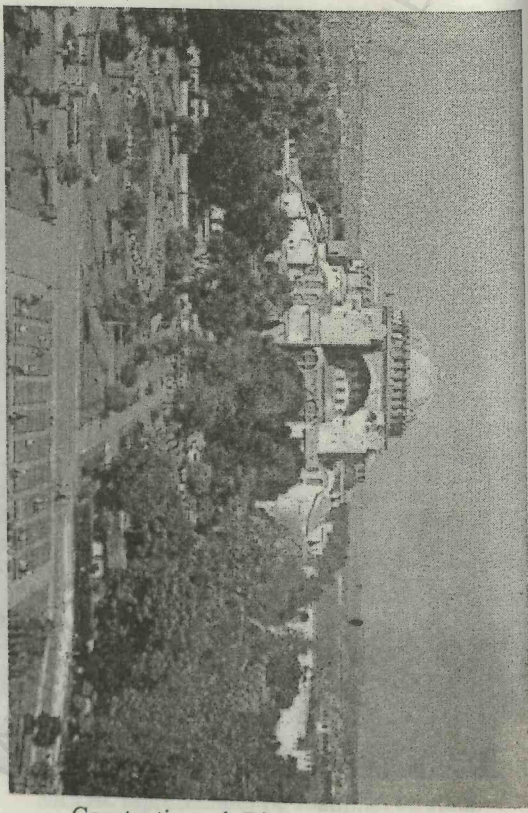

Constantinopol. Biserica Sfânta Sofia.
sec. al VI-lea

Thessalia, în Grecia centrală, în Peloponez și în insulele arhipelagului. Este o exagerare să se creadă, așa cum a susținut Fallmerayer, că s-a produs o slavizare completă a acestor regiuni.

Numeroase elemente străine sosite aici, s-au amestecat cu populația elenică iar invaziile lor au dat de lucru împăraților din sec. al VII-lea, care n-au încetat să-i supună și să-i asimileze. În nord-estul peninsulei bulgarii s-au stabilit în masă și, în contact cu populațiile slave instalate în țară, s-au slavizat progresiv și au format un stat puternic. Toate acestea, au atras pericole serioase pentru imperiu. Amestecul de rase avea și un avantaj. Prin infuzia de sânge proaspăt se revigora populația.

In aceste timpuri s-a realizat o transformare administrativă de importanță capitală. Din timpul domniei lui Justinian, în diferite provincii, sistemul de guvernare introdus de Roma a fost modificat prin reuniunea puterilor civile și militare. După el, pentru a asigura mai bine apărarea frontierelor, această practică s-a generalizat. În acest scop, la sfârșitul sec. al VII-lea, Maurice a creat împotriva barbarilor exarhatul de Africa, iar împotriva lombarzilor exarhatul de Ravenna.

In sec. al VII-lea, împotriva pericolului arab și bulgar, măsuri asemănătoare au fost luate în partea răsăriteană. Urmașii lui Heraclius au împărțit imperiul în provincii noi, *"themes"*, numite astfel după cuvântul ce semnifica în mod primitiv corpul de armată care staționa pe acel teritoriu. În aceste circumstanțe

autoritatea s-a încredințat unui șef militar, *"strategul"*, sub care administrația civilă a funcționat ca subordonată. Astfel au luat naștere în Asia *themele* armenilor, ale anatolienilor, ale opsikion-ului iar în Europa cele ale Traciei.

Regiunile maritime și insulele au fost și ele organizate, formând *themele* marine. La sfârșitul sec. al VII-lea, în loc de a fi împărțit în eparhii, ca în perioada romană, imperiul conținea 7-8 *theme*, de întindere considerabilă. Regimul *themelor*, completat și generalizat de împărații sec. al VII-lea, trebuia să se dovedească la fel de rezistent ca monarhia, marcând evoluția pe linie militară, trăsătură caracteristică a tuturor statelor din evul mediu.

Tot în sec al VII-lea, imperiul s-a elenizat în mod deosebit. Fenomenul a apărut pentru prima oară în 627, în timpul lui Heraclius, în cadrul protocolului imperial. In locul vechii titulaturi romane, denumirea greacă de *bazileu fidel lui Dumnezeu* s-a adresat, de acum înainte, tuturor împăraților Bizanțului.

Limba greacă a devenit limba oficială. Chiar Justinian, care considera latina ca *limba națională* a imperiului, pentru a le face mai pe înțeles, a promulgat cea mai mare parte a decretelor imperiale cu caracter de lege în *limba comună*, care este greaca. In sec. al VII-lea, toate ordonanțele imperiale s-au redactat în limba greacă împreună cu toate actele de guvernare. In administrație, vechile titulaturi latine au dispărut sau au fost elenizate, iar denumiri noi ca *exarh* sau *strateg*

le-au luat locul.

În armată unde elementele asiatice și armenești au predominat iar limba greacă a devenit limba comandamentului. Și deși, până în ultima zi imperiul bizantin s-a numit *imperiul romanilor*, limba latină nu mai era cunoscută. In locul limbii elegante și puțin artificiale de care s-au servit scriitorii sec. al V-lea și al VI-lea și în care ei au continuat tradiția literaturii clasice, a apărut greaca vulgară, care a devenit limba vorbită de cea mai mare parte a populației monarhiei.

În același timp cu elenizarea, caracterul religios al imperiului, manifestat întotdeauna, s-a aprofundat, datorită locului central pe care biserica l-a ocupat în viața publică și în societate. In stat problemele religioase au ocupat un loc esențial. Războaiele lui Heraclius erau tot atât de importante ca și problemele teologice ce pasiona spiritul împăraților. Din acel moment ortodoxia s-a confundat, în Bizanț, cu naționalitatea. De pildă, de când arabii au cucerit patriarhatele Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului, patriarhul Constantinopolului, unicul șef al bisericii bizantine, s-a transformat într-un personaj deosebit de important, cu influență foarte puternică în guvern.Dezvoltarea monahismului, numărul mare și bogăția mănăstirilor, influența pe care călugării au exercitat-o asupra conștiințelor, veneratia atribuită persoanelor lor și imaginilor sfinților ce le patronau mănăstirile, sunt tot atâtea lucruri pline de semnificație. Începând cu sfârșitul sec. al VI-lea, păgânismul a dispărut și odată cu el și spiritul antic. Odată cu începutul

sec. al VII-lea literatura bizantină a capătat, aproape unitar, o formă religioasă și populară. Din punct de vedere intelectual și artistic, această perioadă este una dintre cele mai sărace pe care le-a cunoscut Bizanțul.

Limba greacă, care a fost întotdeauna limba bisericii din Orient, a început să cucerească imperiul. Ambițiile patriarhilor de Constantinopol au stârnit susceptibilitatea romanilor. Politica religioasă a împăraților a combătut și brutalizat pe papi, dezbinarea și ostilitatea dintre Orient și Occident pregătind ruptura între cele două lumi și contribuind la aruncarea Imperiului Bizantin spre Orient. Din această perioadă, monarhia și-a găsit suporții puternici care să-i asigure existența și care să-i ofere, timp de secole, caracterul propriu: elenismul și ortodoxia.

V

Sfârșitul dinastiei lui Heraclius și decăderea imperiului (685-717)

Se cerea o mână suficient viguroasă care să readucă prosperitatea imperiului atât de transformat. Din nefericire imprudențele și nebuniile lui Justinian al II-lea (685-695) au compromis toate rezultatele obținute de tatăl său. A reînceput războiul cu bulgarii (689) și cu slavii. A reînceput și războiul cu arabii și a decurs dezastruos (692). Pe de altă parte politica religioasă provoca ruptura cu Roma și producea insurecțiile în Italia. In 695, o revoltă a înlăturat dinastia lui Heraclius, înlocuind-o cu douăzeci de ani de anarhie (695-717).

Șase împărați, urmați de tot atâtea lovituri de stat militare, s-au succedat la tron. Ca urmare a acestor mișcări, Africa bizantină a căzut definitiv în mâinile musulmanilor (693-698). In Orient, cu toate eforturile și succesele trecătoare ale lui Tiberius al III-lea (698-705), arabii au năvălit în Asia Mică, au invadat Armenia revoltată împotriva Bizanțului (703), Cilicia (711), au cucerit Amasia (712) și Antiohia din Pisidia (713), au devastat Galatia (714), au asediat Amorionul (716) și au luat Pergamul.

In Europa, în acest timp, bulgarii (care în 705 prin hanul Terbel l-au reașezat pe Justinian al II-lea pe tron) au invadat imperiul (708) și au apărut până în fața Constantinopolului (712). Monarhia era încolțită.

Nici în interior situația nu era mai bună. Societatea din acele timpuri se afla într-o prăbușire intelectuală și morală. In timpul luptelor civile, un curent de sălbăticie, de cruzime și de trădare a pătruns peste tot. Revoltele continue, desfășurarea ambițiilor și insurecțiile ce izbucneau peste tot, în Italia ca și în Cherson, demonstrează o lipsă totală de fidelitate și loialitate. Superstiția cucerea tot mai mult teren alături de devoțiunea față de relicve, de credința în calitățile miraculoase ale imaginilor sfinților și de încrederea supranatural (gândul ne poartă la rolul atribuit Fecioarei la asediul Constantinopolului din 626). Tendința spre un fatalism dominant, stăpân al sufletelor acestor timpuri, reprezenta o demoralizare ce se manifesta atât la clerici, cât și la laici. Influența pe care au exercitat-o

călugării, agitația pe care aceștia au întreținut-o, a constituit o altă cauză a dezechilibrelor. De toate aceste evoluții, multă lume era, pe drept cuvânt, neliniștită și scandalizată.

Imperiul aștepta, cerea un salvator și un conducător. Soarta l-a ales pe Leon Isaurianul. In 717, strategul anatolienilor, în acord cu cel al armenilor, s-a ridicat împotriva împăratului. S-a lăsat proclamat împărat de trupele de la Opsikion și s-a îndreptat spre Constantinopol. Senatorii, patriarhul, soldații și masele populare l-au primit favorabil. Dinastia isauriană, care s-a urcat pe tron prin el, a restabilit ordinea și securitatea imperiului, reorganizându-l în mod glorios.

CAPITOLUL IV

Împărații isaurieni și disputa icoanelor (717-867)

I.-Reconstrucția imperiului sub primii doi împărați isaurieni (717-775). II.-Disputa icoanelor (726-780). III.-Inima și restaurația imaginilor (780-802). IV.-A doua perioadă a disputei imaginilor (802-842). V.-Politica externă a imperiului și reconstrucția monarhiei.

I

Reconstrucția imperiului sub primii doi împărați isaurieni (717-775).

Noul împărat, Leon al III-lea (717-740), s-a dovedit un om remarcabil. Ca general excelent, a încercat să apere Asia împotriva musulmanilor iar ca diplomat abil și bun organizator a întrunit toate calitățile unui om de stat. Fiul său, Constantin al V-lea (740-775), pe care, plin de inspirație, l-a asociat la putere pentru a consolida dinastia, a fost de asemenea un suveran eminent contrar tuturor injuriilor și calomniilor cu care dușmanii l-au înconjurat, contrar poreclei de Copronym (om de nimic) și de Caballinos (grăjdar) cu care aceștia l-au murdărit din plin.El era inteligent, energic, mare războinic și bun organizator. Chiar dacă a fost mai autoritar, mai violent, mai dur și mai pasionat decât tatăl său, fiul și tatăl, cei doi isaurieni, au devenit împărați

vestiți, amintirea lor dăinuind timp îndelungat în rândul armatei și A poporului bizantin (aspect recunoscut chiar și de adversarii lor).

Părinții conciliului de la Niceea, criticând aspru politica religioasă a lui Leon al III-lea și a lui Constantin al V-lea, le-au lăudat bărbăția, victoriile repurtate, măsurile înțelepte adoptate spre binele cauzelor lor, instituțiile civile șI toate celelalte merite care le-au atras recunoștința poporului. Cei doi primi împărați isaurieni au fost artizanii vestiți ai reorganizării imperiului.

Politica externă.

La scurt timp de la suirea pe tron a lui Leon al III-lea, arabii au apărut în fața Constantinopolului, atacându-l pe mare și pe uscat. Nici chiar iarna foarte grea nu le-a împiedicat operațiunile. Flotele musulmane au fost învinse în numeroase confruntări, dar armata terestră, epuizată de foamete, a fost învinsă. După un an de efort inutil (august 717-august 718) arabii au ridicat asediul.

Aceasta a reprezentat pentru Leon al III-lea începutul unei domnii glorioase iar pentru Islam o pierdere mare, care s-a regăsit cincisprezece ani mai târziu (732) în victoria pe care a repurtat-o Charles Martel pe câmpiile Poitiers-ului. Elanul arab a fost umbrit pentru totdeauna iar bizantinii credincioși s-au putut mândri că au văzut pe Dumnezeu și pe Sfânta Fecioară protejând continuu, cu fidelitate, orașul și imperiul creștin.

Cu toate acestea, arabii rămâneau de temut. După câțiva ani de regrupări, ei au reluat ofensiva și din nou, aproape în fiecare an, Asia Mică a suferit de pe urma invaziei lor. Dar înfrângerea aplicată arabilor de cei doi împărați la Akroinos (739) a constitut o lecție dură. Profitând de victorie, Constantin al V-lea a început ofensiva în Siria (745), a recucerit Ciprul (746), și a împins armatele pe Eufrat și în Armenia (751).

Luptele interioare care zguduiau imperiul arab, venirea Abbasizilor (750) care au mutat capitala califilor de la Damasc la Bagdad, au contribuit la succesul bizantinilor. In tot timpul domniei lui Constantin al V-lea războiul a avut o soartă fericită pentru bizantini. Ulterior, fiul său Leon al IV-lea a invadat Siria (778) cu o armată formată din 100.000 de oameni, iar în 779 a respins glorios pe musulmani din Asia Mică. Pericolul arab atât de temut în sec. al VII-lea, a încetat să nu mai fie amenințător pentru imperiu.

Constantin al V-lea s-a străduit să zdrobească și pericolul bulgar. In 755 el a preluat ofensiva și timp de 9 campanii succesive, obținând la Marcellai (759) și la Anchialos (762) victorii atât de sângeroase, încât în 764, bulgarii înspăimântați nici nu au mai încercat să-i opună rezistență, acceptând pacea. Războiul reluat în 772 și menținut până la sfârșitul domniei, a fost la fel de triumfător. Dacă Constantin al V-lea n-a reușit să zdrobească statul bulgar, cel puțin a restabilit prestigiul armatelor bizantine în peninsula balcanică.

Pe de altă parte, el a reprimat revoltele slavilor

din Tracia și Macedonia (758) și după exemplul lui Justinian al II-lea, a stabilit în Asia Mică o parte din triburile lor (762 - în *Thema* de la Opsikion).

Reforma internă

In același timp în care au impus dușmanilor monarhiei respectul față de imperiu, cei doi împărați isaurieni au început să aplice reconstrucția interioară. A fost o operă foarte mare de reorganizare administrativă, economică și socială. Pentru asigurarea apărării frontierelor, Leon al III-lea și fiul său, au început prin a generaliza regimul *Theme*-lor, împărțind provinciile mari ale sec. al VII-lea în circumscripții numeroase, mai puțin întinse și mai ușor de apărat. Ei au obținut în plus avantajul politic de diminuare a puterii strategilor care posedau teritorii întinse și de micșorare a pericolului rezultat din revolte.

Prin Codul Militar a restabilit disciplina în armată. O administrare financiară atentă, adesea dură, a redat resursele vistieriei.

Codul Rural s-a străduit să restrângă dezvoltarea alarmantă a marilor domenii, să oprească dispariția micii proprietăți libere, să asigure țăranilor o condiție mai bună. Codul Nautic a încurajat dezvoltarea marinei comerciale. Marea reformă legislativă, marcată de publicarea codului civil numit Ecloga (739), a ameliorat administrarea justiției și a introdus în lege, cu mai multă limpezime, un spirit nou, mai creștin, mai umanist și egalitarist. După o jumătate de secol de

guvernare, cei doi primi isaurieni au întărit un imperiu bogat și prosper, în ciuda ciumei care l-a răvășit în 747 și a agitației provocată de disputa icoanelor.

II

Disputa icoanelor (726 - 780)

Pentru a complecta opera reparatoare, Leon al III-lea și Constantin al V-lea au întreprins o adevărată mare reformă religioasă. Ei au proscris icoanele sfinte și au persecutat pe călugării care le apăreau. Prin gravul conflict religios pe care l-au declanșat și care s-a numit *"Disputa Imaginilor"* au rămas în istorie sub numele de iconoclaști. Există adesea un dispreț față de caracterul politicii religioase a împăraților isaurieni și nu este suficient de bine înțeleasă intenția și bătaia lor politică. Rațiunile ce i-au inspirat au fost de factură religioasă și politică.

La începutul sec. al VIII-lea numeroase suflete pioase erau dominate de excesul superstițiilor, de locul acordat cultului icoanelor, de miracolele care se așteptau de la ele, de modalitatea în care erau implicate în toate actele, în toate interesele umane. Alte multe spirite luminate erau preocupate tocmai de prejudiciul pe care aceste practici îl aduceau religiei.Tendințele ostile icoanelor erau foarte puternice îndeosebi în Asia iar Leon al III-lea, de origine asiatică, le împărtășea. Nici el și nici fiul său nu erau (așa cum s-a crezut uneori) liberi cugetători, precursori raționali ai Reformei sau ai Revoluției. Erau oameni ai timpului lor, pioși,

credincioși, chiar teologi, preocupați sincer de a reforma religia, prin purificarea ei de ceea ce lor li se părea idolatrie. Dar ei erau și oameni de stat, preocupați de grandoarea și liniștea imperiului.

Numărul mare al mănăstirilor, înmulțirea neîncetată a bogățiilor mănăstirești, deveneau pentru stat un pericol serios. Imunitatea de care se bucurau bunurile bisericii diminua resursele visteriei. Numărul mare de oameni care se retrăgeau în mănăstiri lipsea agricultura de muncitori, armata de soldați, serviciile publice de funcționari. Influența deosebită pe care călugării o exercitau asupra sufletelor și puterea ce rezulta de aici, îi transforma într-un respectabil element agitator. Impotriva acestei stări de lucruri Isaurienii au încercat să ia atitudine. Proscriind icoanele, au vizat pe călugării care făceau din ele și din cultul lor unul din cele mai puternice mijloace de acțiune.

Bineînțeles că prin lupta la care s-au angajat astfel, împărații isaurieni au deschis o eră lungă de zbuciumări. Din acest conflict au rezultat grave consecințe politice. Dacă dorim să-i judecăm echitabil pe suveranii iconoclaști, nu trebuie uitat că au găsit un sprijin serios în păturile superioare ale clerului (invidios pe influența călugărilor), în armată (formată în majoritate din asiatici), în oficialități, chiar și într-o parte din populație. Acțiunea pe care au încercat-o n-a fost nici lipsită de grandoare, nici de rațiune.

In 726 Leon al III-lea a promulgat primul edict împotriva icoanelor, prin care ordona mai puțin

distrugerea lor, cât confiscarea lor, pentru a le sustrage astfel adorației mulțimii. Măsura a creat o mare agitație. Au avut loc incidente violente la Constantinopol, o revoltă înăbușită repede în Grecia (727) și un protest general în Italia (727). Dacă papa Grigore al II-lea s-a mărginit să protesteze riguros împotriva ereziei iconoclaste, urmașul său Grigore al III-lea a inaugurat curând o politică mult mai îndrăzneață, căutând la un moment dat sprijinul Lombarzilor împotriva împăratului. In Siria, Jean Damaschin s-a pronunțat tot vehement împotriva lui Leon al III-lea. Cu toate acestea edictul a fost aplicat cu mare moderație. Nu a existat nici o persecuție sistematică împotriva apărătorilor icoanelor. Dacă patriarhul Germanos a fost înlocuit cu un partizan al reformei (729) și dacă s-au luat măsuri împotriva școlilor ecleziastice, în schimb insurecția din Grecia a fost reprimată cu blândețe.

Dar lupta urma să se ascută în mod fatal. Un conflict pe probleme de principiu a apărut curând, conflict în care se ciocnea autoritatea împăratului în materie de religie și dorința bisericii de a fi sctutită de tutela statului. In schimb, Constantin al V-lea, mai teologician decât tatăl său, a introdus păreri personale în luptă. Ele erau ostile nu numai icoanelor ci și cultului Fecioarei și mijlocirii sfinților. Mai pasionat, el a condus lupta cu o ardoare mai fanatică, cu o pregătire mai sistematică și mai riguroasă.

După zece ani de glorie și de prosperitate, el și-a consolidat tronul, zguduit numai în perioada 740-

742 de răzmerița lui Artavasde. In 753 a reunit la Hiera un conciliu menit să condamne în mod solemn icoanele. De acum înainte îi putea zdrobi pe opozanți nu numai ca rebeli ai împăratului, ci și ca potrivnici ai lui Dumnezeu.

La început se desfăta prin a-și convinge adversarii. Abia în 765 a început cu adevărat persecuția. Icoanele au fost distruse, așezămintele închise sau secularizate, transformate în cazărmi sau în hanuri. Bunurile mănăstirilor au fost confiscate, călugării arestați, încarcerați, maltratați, exilați. Unii, precum Sf. Ștefan cel Tânăr, au fost condamnați la moarte iar pe alții i-a oferit batjocurei poporului adunat la Hipodrom. Mulți înalți demnitari ai imperiului au fost exilați sau executați. Patriarhul Constantin, întâi exilat, a primit pedeapsa capitală (767).

Timp de cinci ani persecuția a bântuit întregul imperiu. Un contemporan spunea că *intenția imperiului a fost de a nimici complet ordinul monastic.* Călugării au rezistat aprig. Ei au suferit cu curaj *pentru dreptate și pentru adevăr.* Cu toate acestea mulți au cedat, mulți au fugit (îndeosebi în Italia), astfel încât, cu mici exagerări, un contemporan a spus că *Bizanțul s-a gonit de ordinul monastic.*

Cu siguranță că lupta a generat violențe incalificabile, durități și cruzimi fără egal și că ele au provocat o mare și profundă agitație în interiorul monarhiei. Ea a avut și alte consecințe grave. Leon al III-lea străduindu-se să reducă prin forță opoziția

papalității și detașându-se de supunerea față de Roma, a supus patriarhiei de la Constantinopole, Calabria, Sicilia, Creta și Illyricum-ul occidental (732).

Prin aceasta a agravat nemulțumirea pontifilor și pierderea Italiei. Până în 751 exarhatul de Ravenna a pierit sub loviturile longobarzilor. Papa Ștefan al II-lea nu a ezitat să se depărteze de imperiul eretic și neputincios să apere peninsula, pentru a căuta la franci o protecție mai puțin oneroasă și mai eficace. El a acceptat, de la învingătorul Pepin, teritoriile de altă dată ale bizantinilor, care au format viitorul domeniu temporal al papalității (754). Se petrecea ruptura între imperiu și Roma. Constantin al V-lea nu a economisit nimic pentru a pedepsi pe acela în care nu putea vedea decât un supus trădător și neloaial, care uzurpase nelegitim ceea ce aparținea stăpânilor săi. Eforturile lui s-au dovedit inutile.

În 774, Carol cel Mare, intervenind din nou în peninsulă, a avut ocazia să reconfirme, solemn, donația lui Pepin. Bizanțul nu mai păstra în Italia decât Veneția și câteva orașe din sud. Prin noile pierderi, imperiul se vedea diminuat încă o dată și împins spre Orient. Ruptura prepara germenele unor complicații redutabile și al unor pericole pentru viitor.

III

Irina și restaurația cultului icoanelor
(780 - 802)

Politica religioasă a primilor isaurieni a semănat vrajba divizării, a nemulțumirii și a tulburării.

Evoluția s-a observat încă de la moartea lui Constantin al V-lea.

Pe timpul scurtei sale domnii, Leon al IV-lea (775-780) a continuat tradiția guvernărilor prcedente, dar imediat după aceea, văduva sa Irina, regentă pentru tânărul Constantin al VI-lea, s-a gândit că este mai avantajos pentru propriile ambiții să se sprijine pe ortodocși și să restabilească cultul icoanelor. Consacrându-se cu totul marii sale dorințe, Irina a neglijat lupta contra musulmanilor ce au revenit în 782 până la Chrysopolis, în fața Constantinopolului. A fost nevoită să încheie cu Califul o pace umulitoare, în 783.

Pe de altă parte s-a reapropiat de papalitate și a legat relații cordiale cu regatul franc. In interiorul imperiului a trecut, cu fermitate, la înlăturarea de la guvernare a adversarilor icoanelor și a îndepărtat pe cumnații și fii lui Constantin al V-lea. Pregătindu-și astfel calea și bucurându-se de concursul patriarhului Tarasios, ea a determinat condamnarea solemnă, ca erezie, a doctrinei iconoclaste, la conciliul ecumenic de la Niceea, din 787. Astfel a restaurat cultul icoanelor în aplauzele partidului devotat care, în acel triumf, vedea asigurarea unei independențe apropiate și complete a bisericii în raport cu Statul.

Amețită de victorie, încurajată de popularitatea atrasă de zelul ei pios, Irina nu a ezitat de a intra în luptă cu propriul fiu, devenit major, disputându-i tronul. In fața nemulțumirii armatei, rămasă fidelă amintirii lui Constantin al V-lea și exasperată, pe de altă parte, de

eșecurile impuse trupelor imperiale de arabi, de bulgari și de lombarzi, apriga regentă a decis să se retragă (790). Dar, cu abilitate și tenacitate, ea și-a pregătit reîntoarcerea la putere. În 797 a răsturnat pe fiul său și nu a ezitat să dispună să i se scoată ochii.

A domnit apoi (797-802) ca un împărat adevărat, devenind prima femeie care a guvernat, ca monarh, în propriul nume. Grație Irinei, biserica fortificată, reînnoită prin luptă, a recăpătat în societatea bizantină locul său adevărat. Partidul monastic și al pioșilor, conduși de oameni ca Theodor de Studion, a redevenit mai puternic și mai îndrăzneț ca întotdeauna. Grija aproape exclusivă pe care Irina a arătat-o politicii religioase a antrenat pentru imperiu consecințe supărătoare. În ciuda succeselor pasagere reputate de către Constantin al VI-lea asupra arabilor și asupra bulgarilor (791-795), califatul de Bagdad, sub conducerea lui Harun-al-Rașid, a reluat glorios ofensiva în Orient și a obligat pe bizantini să plătească tribut (798). În Occident, în raport cu Carol cel Mare, curtea bizantină a arătat aceeași slăbiciune.

Sfârșitul anului 800, când s-a restaurat Imperiul Roman de Apus sub conducerea regelui franc, a adus p curții bizantine o umilință sensibilă.

Diminuată în afară, monarhia a cunoscut și o slăbire internă prin serviabilitatea excesivă pe care curtea a arătat-o bisericii, prin divizările profunde produse de disputa icoanelor și prin exemplul neplăcut dat de Irina, redeschizând o perioadă a revoluțiilor dinastice. Fără

îndoială epoca iconoclastă a fost marcată de un mare elan intelectual și artistic. Împărații isaurieni nu erau deloc puritani, cu toate că proscriseseră icoanele, se remarcaseră și prin iubirea pentru fast și pentru strălucirea mondenă a vieții de la curte. Înfrumusețând construcțiile lor, au încurajat o artă profană, inspirată din tradiția antică, ca și din modelele arabe. Prin aceasta și prin locul deținut în secolul al VIII-lea de asiatici, imperul a început să se orientalizeze.

Cu tot rolul mare conservat de monarhie, în calitate de campioană a creștinătății în lupta cu Islamul și în calitate de gardian al civilizației împotriva barbariei, ea era totuși amenințată de pericole de temut la finele sec. al VIII-lea și era foarte slabă. Căderea Irinei, răsturnată prin lovitura de stat a lui Nichifor I-ul Logoftul (802) a deschis poarta dezastrelor și anarhiei.

IV

A doua perioadă a disputei icoanelor (802 - 842)

Nichifor (802-811) era un principe inteligent, cu abilitate financiară și preocupat de redresarea tezaurului. Pentru aceasta a trebuit să lovească în bunurile Bisericii. Avea un spirit moderat care repudia violențele iconoclaștilor dar pe de altă parte înțelegea să le mențină reformele. Considera inadmisibile aspirațiile Bisericii bizantine, care îmbătată de victorie, viza în mod deschis să scuture autoritatea statului și să-și cucerească libertatea. Contradicția aceasta este o

trăsătură caracteristică a celei de a doua faze a disputei icoanelor, care a avut în Bizanț aceleași manifestări ca disputa *Investitorilor* în Occident.

Călugării mănăstirii Sfântul Ioan din Studion, sub conducerea abatelui Teodor, se manifestau ca cei mai ardenți și cei mai intrasigenți în susținerea revendicărilor Bisericii. Cu o severitate egală, monarhii combăteau oportinismul circumspect al patriarhului Nichifor (806-815), care se străduia să șteargă mărturiile luptei iconoclaste, precum și pe cele ale politicii financiare ale împăratului și ale autorității sale în domeniul religiei.

Guvernământul a trebuit să ia măsuri severe împotriva lor, dispersându-i și exilându-i. Impotriva autorității imperiale, călugării nu au ezitat să facă apel la papă, decișii să recunoască prioritatea Bisericii romane, cu condiția asigurării independeței bisericii orientale în raport cu statul. O astfel de atitudine era menită să provoace o reacție iconoclastă. Ea a fost opera lui Leon al V-lea Armeanul (813-820) și a doi împărați din dinastia frigiană, Mihail al II-lea (820-829) și Teofil (829-842). Din nou, pe timp de 30 de ani, imperiul a cunoscut o perioadă de teribilă tulburare.

În 815, un conciliu, reunit în Sfânta Sofia, a proscris din nou icoanele și a repus în vigoare decretele iconoclaste din 753. Ca o consecință, a reînceput distrugerea icoanelor. Totodată au fost reprimate fără milă, prin condamnări, prin tratamente agresive și prin exil, manifestările și opoziția călugărilor. Teodor de

Studion a murit exilat (826), iar persecuția a devenit și mai dură sub guvernarea împăratului Teofil, iconoclast ardent și teolog încăpățânat.

Un edict riguros s-a promulgat împotriva partizanilor icoanelor (832), iar patriarhul Ioan, supranumit Lecanomante și-a luat sarcina de a-l pune în aplicare. Mănăstirile s-au închis, călugării au cunoscut persecuții și arestări. Din nou domnea teroarea. Dar, după 120 de ani de luptă oboseala a cuprins pe adversari, epuizantă și zadarnică.

A doua zi după moartea lui Teofil, văduva regentă, Teodora, după sfaturile fratelui său Bardas, s-a decis să restabilească pacea, restaurând cultul icoanelor. Hotărârea definitivă a emanat de la conciliul din 843, dominat de noul patriarh Metodiu. Deciziile conciliului s-au proclamat într-o ceremonie solemnă, pe care Biserica greacă, chiar și astăzi, o celebrează, la 19 februarie, ca pe o amintire sărbătorească anuală a ortodoxiei.

Dar dacă icoanele își reprimiseră confirmarea și dacă prin aceasta biserica era victorioasă, pe de altă parte opera împăraților iconoclaști rămânea intactă în punctul esențial. Ei voiseră să mențină Biserica în dependență față de stat, mărind autoritatea imperială asupra sa. Impotriva acestei pretenții cei din Studion au luptat aprig, refuzând cu obstinație dreptul împăratului de a decide asupra dogmelor și ca atare, fără a se lăsa impresionați, au revendicat independența Bisericii în raport cu puterea laică. Asupra acestui punct,

călugării din Studion nu aveau șanse de reușită. Disputa icoanelor a avut ca rezultat incontestabil de a supune Biserica, mai mult ca totdeauna, autorității împăratului.

V

Politica externă a imperiului și reconstituirea monarhiei (802-867)

Pe timp ce monarhia era absorbită de lupta religioasă, evenimente grave zguduiau liniștea interioară a statului și îi slăbeau securitatea din afară.

Crima împărătesei Irina împotriva propriului fiu, înlăturând de la tron dinastia isauriană, a redeschis o epocă de revoluții. Lovituri de stat, care a plasat pe tron (802) pe Nichifor, i-a succedat puciul militar ce l-a ridicat pe Leon al V-lea (813). Apoi conspirația care a dus la asasinarea lui pe Leon al V-lea, a așezat în locul său pe Mihail al II-ea (820). Alături de comploturile care au reușit se află o listă lungă de tentative eșuate. Dintre acelea cea mai redutabilă a fost revolta lui Tomas(822-824), care, sprijinindu-se pe clasele inferioare, a dat mișcării sale un caracter aproape socialist. Timp de 20 de ani, imperiul a căzut pradă anarhiei.

Treburile statului nu se derulau mai bine în exterior. Tratatul din 812, care recunoștea lui Carol cel Mare titlul de împărat, consacra pierderea Italiei, unde Bizanțul nu mai păstra decât Veneția și câteva teritorii în sudul peninsulei.

Războiul reînceput cu arabii (804) a atras două

dezastre grave, ocuparea Cretei de către corsari musulmani din Spania (826) care, de acolo au distrus în continuare Mediterana Orientală și cucerirea Siciliei (827) de către arabii din Africa, care, în 831, au pus stăpânire și pe Palermo.

In continuare pericolul bulgar rămânea redutabil. Teribilul Khan Krumi își întinsese imperiul de la Hemus la Carpați. Nichifor s-a hotărât să-l înfrunte invadând Bulgaria, dar a pierit la întoarcere într-un dezastru sângeros (811). Bulgarii, învingători din nou la Adrianopolis, au ajuns până sub zidurile Constantinopolului (813). Victoria lui Leon al V-lea la Mesembria (817) a salvat imperiul. Dacă se adaugă la toate aceste pericole insurecțiile popoarelor slab supuse și pe cele ale slavilor din Peloponez (807), se poate concluziona că după acei 20 de ani de anarhie opera marilor împărați isaurieni era complet minată.

Cu toate acestea, imperiul a reușit să iasă din criză. Domnia lui Teofil (829-842) a reparat în parte dezastrele suferite în Orient, datorită slăbirii progresive a califatului de Bagdad. După înfrângerea de la Dasimon (actualul Tokat) și cucerirea Amorion-ului (828), el a trebuit să ceară pacea de la arabi. Totuși prin energia guvernării interioare, prin buna administrare a finanțelor și prin abilitatea diplomației, Bizanțul și-a regăsit prestigiul și prosperitatea.

Prin splendoarea construcțiilor, prin luxul Palatului Sacru și prin strălucirea civilizației, Constantinopolul, către mijlocul sec. al IX-lea, rivaliza

cu capitala califilor. Când s-a potolit, în fine, interminabila dispută a icoanelor, civilizația bizantină a apărut mai sclipitoare și mai puternică. La ieșirea din acea lungă perioadă de zbucium, literatura și arta au regăsit o vigoare nouă. Universitatea din Constantinopol, reconstituită în palatul Magnor de către Cezar Bardas (către 850), a redevenit, sub conducerea lui Leon de Thessalonic, centrul unei culturi intelectuale admirabile.

In același timp, Biserica a ieșit reîntinerită din luptă, punând în serviciul statului activitatea ei reînnoită. Ea a resturat unitatea religioasă, combătând erezia, mai ales pe aceea a Paulicienilor, pe care guvernarea Teodorei a persecutat-o dur în Asia Mică și terminând conversiunea slvilor din Peloponez (849). Deasemeni, prin sârguința misionarilor, în tot Orientul s-a întins influența Bizanțului. La apelul dinastului din Marea Moravie, Kiril și Metodiu, apostolii slavilor, au plecat pentru propovăduirea creștinismului la triburile barbare care populau Ungaria și Boemia (863).

Au făcut și mai mult. La dorința noilor convertiți, au tradus în slavă Cărțile Sfinte. Pentru a-și transcrie operele au inventat scrierea glagolitică, dând astfel, pe ansambu, slavilor, alfabetul și limba lor literară. Cei doi monarhi au predicat în slvă, au celebrat slujbele și liturghia în limba slavă și s-au străduit să formeze un clar slav. Prin această inteligență avizată și suplă, Kiril și Metodiu au câștigat lumea slavă pentru ortodoxism.

Timp de douăzeci de ani (863-885), cei doi frați de la Thessalonic și-au continuat opera de

evangheliare în Moravia. Opera lor a sucombat, în final, în fața ostilităților germane și a invaziei barbarilor maghiari. In alte părți aceleași metode au adus Bizanțului cele mai durabile succese.

Pe malurile Don-ului, creștinismul a pătruns în statul iudaic al Kazarilor. In 864, Boris, țarul Bulgariei, s-a convertit la credința ortodoxă.

Cu toate că în anii următori neofitul a oscilat, un timp, între Bizanț și Roma și cu toate că el a intrat în relații cu papa Nicolas I-ul, pentru a-i cere să stabilească ritul latin în regatul său, influența bizantină a pătruns tot mai profund în Bulgaria.

Acestea reprezentau mari succese. Fără îndoială că nebuniile lui Mihail al III-lea (842-867) au compromis trecător rezultatele dobândite, atunci când tânărul prinț a scăpat de tutela mamei sale, Teodora (856) și a unchiului Bardas.

Pirateria arabilor din Creta a pustiit mările orientale. In Asia Mică, timp de douăzeci de ani (844-863), succesele au alternat cu înfrângerile. In Occident, musulmanii au încheiat, între 843 și 859, cucerirea Siciliei. Rușii au apărut pentru prima dată în fața Constantinopolului (860) și în credința populară nu mai trebuia decât un miracol al Fecioarei pentru a salva capitala.

Un alt eveniment foarte grav, chiar mai semnificativ, a marcat domnia lui Mihail al III-ea. In locul lui Ignatius, destituit de Cezar Bardas, pe scaunul patriarhal de Constantinopol (858) s-a ridicat Photius.

Papa Nicolas I-ul, la apelul prelatului destituit, a preluat afacerea și a trimis legați pentru a deschide o anchetă. Ambiția lui Photius a reușit să exploateze minunat nemulțumirea resimțită timp de secole de Orientul creștin, privind pretențiile papei.

Tratând cu abilitate revendicările de întâietate romană, el a reușit să facă din cauza sa personală o veritabilă cauză națională. Prin excomunicarea pe care a lansat-o împotriva lui Nicolas I-ul (863), a răspuns pe calea ruperii relațiilor cu Roma. Conciliul de la Constantinopol (867) a anatemizat pe papă, a denunțat ingerința lui ilegală în treburile Bisericii orientale și a săvârșit schisma.

Era o probă strălucită de existență a unui sentiment național bizantin, care, în același timp, s-a manifestat într-un mod clar în raport cu emoția cauzată de politica invadatoare a Romei în Bulgaria (866).

Astfel, către mijlocul sec. al IX-lea, exista cu adevărat o naționalitate bizantină, formată lent prin traversarea evenimentelor. Imperiul, ieșit din disputa icoanelor, își regăsise unitatea religioasă, puterea politică și grandoarea intelectuală. In mod deosebit, el devenise un imperiu profund oriental. Se apropria momentul când acest imperiu urma să atingă apogeul grandorii sale.

CAPITOLUL V

Apogeul imperiului sub dinastia de Macedonia (867 - 1081)

I.-Suveranii casei de Macedonia și consolidarea dinastiei (867-1025); II.- Politica externă a împăraților macedoneni (867 - 1025); III,- Guvernarea internă a imperiului și civilizația bizantină în sec. al X-lea; IV.- Cauzele slăbiciunii imperiului; V.- Decăderea imperiului în sec. al XI-lea (1025-1081).

I

Suveranii casei de Macedonia și consolidarea dinastiei (867-1025)

Din 867 până în 1025, imperiul bizantin a cunoscut o sută cincizeci de ani de incomparabilă splendoare. Timp de un secol și jumătate a cunoscut norocul de a avea în frunte o serie de suverani care, aproape toți, s-au dovedit oameni remarcabili, Vasile I-ul, fondatorul dinastiei (867-886), Roman Lecapene (919-944), precum și Nichifor al II-lea Focas (963-969)și Ioan I-ul Tzimises (969-976), uzurpatori glorioși care au guvernat sub numele prinților legitimi, iar în final Vasile al II-lea care a guvernat o jumătate de secol (976-1025).

Au fost dintre cei mai reprezentativi împărați ai Bizanțului. S-au afirmat ca personalități energice și

dure, totuși fără scrupule și fără milă, cu voință autoritară și puternică, mai grijulii de a se face temuți decât de a se face iubiți. S-au caracterizat ca oameni de stat pasionați pentru grandoarea imperiului, ca conducători militari iluștri, a căror viață s-a scurs în tabere militare, printre soldații în care vedeau și iubeau sursa de putere a monarhiei.

Au fost administratori abili, energici, tenaci și inflexibili. Nimic nu-i făcea să ezite când erau hotărâți să asigure binele public. Nu au avut gustul cheltuielilor inutile, fiind preocupați numai de creșterea bogăției naționale. Fastul strălucitor al palatului, pompa fără rost a cortegiilor sau a ceremoniilor nu-i interesa decât în măsura în care acelea serveau politicii lor și întreținеau prestigiul împăratului și al imperiului.

Dornici să-și păstreze neatinsă autoritatea nu și-au atras, în general, favoriți, cu excepția cazurilor când au avut parte de personalități puternice, așa cum a fost acel parakimomene (mare șambelan) Vasile, fiu bastard al lui Roman Lecapene, care a fost de cinci ori și timp de mai mult de patruzeci de ani (944-988) sufletul guvernământului. Consilierii acestor împărați au fost, cel mai adesea, oameni obscuri pe care îi foloseau și cărora le rămâneau stăpâni.

Cu spiritul de glorie și cu inima plină de ambițiile cele mai înalte, ei au vrut să facă din Imperiul Bizantin marea putere a lumii orientale, campionul general al helenismului și al ortodoxiei. Prin efortul magnific al armatelor lor, prin suplețea și abilitatea

diplomației lor și prin vigoarea guvernării, și-au realizat visul, făcând din această perioadă o epocă de veritabilă renaștere, unul din momentele cele mai glorioase din istoria lungă a Bizanțului.

În momentul în care Vasile I-ul a urcat pe tron situația monarhiei era încă foarte dificilă. Tot statul trebuia reconstituit. Grosierul țăran, pe care crima îl înălțase la puterea supremă, avea toate calitățile necesare pentru a suporta acea grea sarcină. Era inteligent, doritor de a restabili ordinea interioară a monarhiei și de a restaura prestigiul ei în exterior. Bun administrator și excelent soldat, a manifestat cea mai înaltă dorință de a stabili solid autoritatea imperială. Pe timpul celor douăzeci de ani de domnie, Vasile I-ul a știut totdeauna să repună pe baze bune treburile imperiului iar prestigiul serviciilor prestate, a asigurat norocul și bogăția casei sale monarhice.

Fiul său, Leon al VI-lea (886-912), a cărui guvernare a avut pentru istoria administrativă a imperiului o importanță esențială, a continuat consolidarea dinastiei cu o tenacitate asemănătoare, cu toate că se deosebeau mult. Diferența de comportament în raport cu tatăl său se manifesta prin tendința sedentară, prin obiceiurile pedante și prin slăbiciunea în raport cu favoriții. Pentru a asigura un moștenitor la tron, el nu a ezitat să scandalizeze pe contemporani prin cele patru căsătorii și nici de a intra în conflict cu Biserica și cu conducătorul acesteia, patriarhul Nicolas. Cu acest preț s-a impus, pentru prima dată la Bizanț, nașterea, în

beneficiul unei familii princiare, a ideii de legitimitate.

Aceasta a fost opera eminentă a celor doi primi împărați macedoneni: *de a da autorității imperiale rădăcini puternice și de a face să crească magnifice ramuri ale dinastiei* - după cum scria un contemporan. Mai târziu, s-a dovedit mai dificil de a răsturna arborele atât de puternic înrădăcinat, luând naștere o familie imperială, ai cărei membri au primit numele de *porfirogeneți* (născuți în purpură) și față de care s-a manifestat atașamentul și devotamentul popular. S-a realizat astfel în monarhia bizantină, tulburată până atunci de atâtea revoluții, o noutate fericită și plină de consecințe.

Fără îndoială însă, că în acea perioadă nu au lipsit cu totul revoltele. Tulburările care au marcat perioada agitată a minorului Constantin al VII-lea, fiul lui Leon al VI-lea (912-959), au permis lui Roman Lecapene de a prelua puterea pentru un sfert de secol (919-944). Puțin mai târziu, când Roman al II-lea, fiul lui Constantin al VII-lea, a murit după patru ani de domnie (959-963), slăbiciunea guvernământului, pe timpul fiilor săi minori Vasile al II-lea și Constantin al VIII-lea, a atras răscoala ce a dus la putere pe Nichifor Focas (963-969). A urmat lovitura de stat tragică, care prin asasinatul lui Nichifor, l-a ridicat la tron pe Ioan Tzimises (969-976). Nici unul din acești uzurpatori n-au gândit să înlăture de la tron pe descendenții legitimi ai lui Vasile I-ul. Roman Lecapene, oficial, a împărțit puterea cu Constantin al VII-lea pe care l-a împins spre

îndeletnicirile obscure ale activităților studioase de erudit. Nichifor Focas și Ioan Tzimises au lăsat să domnească nominal pe copii lui Roman al II-lea și s-au străduit, ca prin căsătorii cu prințese din familia imperială, să dea un aer de legitimitate uzurpărilor de tron. După ei, în mod natural, puterea a revenit reprezentantului, devenit major, al familiei de Macedonia, viitorului mare împărat Vasile al II-lea.

Dinastia era așa de bine afirmată, încât în această monarhie orientală, chiar femeile puteau domni. Ca exemplu, nepoatele lui Vasile al II-lea, Zoe (1028-1050), care a împărțit tronul cu cei trei soți succesivi și Teodora (1054-1056). Prințesele s-au bucurat de popularitate mare așa cum o dovedește revolta din 1042, când Mihail al V-lea a fost răsturnat pentru că voise să o detroneze pe Zoe și cum o dovedesc necazurile întâmpinate de Constantin Monomahul, când a fost bănuit de intenția de a le îndepărta pe cele două prințese. Niciodată nu se mai văzuse ceva asemănător în Bizanț. Opinia publică afirma deschis că: *cel ce domnește la Constantinopol trebuie să fie totdeauna victorios*, ceea ce făcea ca uzurparea să fie nu numai o crimă, ci chiar cea mai dăunotăare acțiune și în final, o prostie.

Pe de altă parte, așa cum se va vedea, uzurpatorii s-au dovedit oameni eminenți și generali remarcabili. Imperiul a putut să suporte, fără accidente, incapacitatea politică a unui Constantin al VII-lea, amuzamentele frivole ale unui Roman al II-lea și lunga stare de minori a fiilor săi. Timp de un secol și jumătate

imperiul va beneficia pentru conducerea sa, de o unitate de vederi și de fermitate în conducere pe care nu le mai cunoscuse de mult timp.

Datorită consursului unor colaboratori de înaltă valoare, a unor generali ca Focas, Cucuas sau Skleros și a unor miniștri precum Parakimomene Vasile, împărații dinastiei de Macedonia au putut da monarhiei o expansiune prodigioasă și o splendoare incomparabilă.

Ofensiva s-a reluat pe toate frontierele, fiind încoronată de succese strălucite. Opera diplomatică a completat opera militară și a determinat gruparea în jurul monarhiei a unui cortegiu de vasali. Influența bizantină s-a răspândit din lumea orientală până în Occident. Un guvern puternic s-a remarcat nu numai prin opere legislative ci și printr-o administrație centralizată, abilă și savantă. S-a asigurat imperiului, prin amprenta comună a elenismului și prin profesiunea comună a ortodoxiei, unitate care părea că îi era refuzată de diversitatea etnică. Toate realizările au dat Bizanțului, valoarea celor o sută cincizeci de ani de guvernare macedoneană.

Cu toate acestea, dinastia nu a reușit să împiedice pe deplin, în ciuda eforturilor, pericolele redutabile care amenințau prosperitatea, nu au rezolvat problema agrară și socială care impuneau cu o acută neliniște, nu au îmblânzit aristocrația feudală, totdeauna gata să se răscoale, nu au împiedicat pe șefii ambițioși ai Bisericii orientale de a adânci schisma, de a separa pentru totdeauna Bizanțul de Roma și de a zdruncina

soliditatea monarhiei. Spre sfârșit casa de Macedonia a lăsat imperiul slăbit în fața normanzilor și a turcilor și a deschis calea unei lungi anarhii (1057-1081). Trecând peste toate acestea rămâne cert că dinastia fondată de Vasile I-ul a dat Bizanțului o strălucire minunată.

In sec. al X-lea și al Xi-lea, Constantinopolul a reprezentat centrul cel mai sclipitor al civilizației europene, întruchipând, cum se zice: *Parisul evului mediu.*

II

Politica externă a împăraților macedoneni (867 - 1025)

Lupta contra arabilor - De când au cucerit Creta, în 826, arabii deveniseră flagelul mărilor bizantine. Chandax, capitala insulei, era bârlogul pirateriei musulmane și de acolo, ca și din Tarsus sau de la Tripoli din Siria, corsarii arabi devastau toată Marea Egee. In ciuda eforturilor lui Vasile I-ul pentru reorganizarea armatei și a flotei, escadrele inamice dominau arhipelagul. In 904, Tessalonic-ul a fost cucerit de Leon de Tripoli, iar populația aproape în totalitate a luat drumul captivității.

Pe lângă câteva succese maritime bizantine, în 907 și în 924, mai cu seamă în apele insulei Lemnos, expedițiile dirijate împotriva Cretei nu s-au încheiat decât cu dezastre (911 și 949). Trebuia trimis contra insulei, *pe care Dumnezeu o confunda,* cel mai bun general al imperiului, Nichifor Focas (960). El a reușit să debarce în Creta și după un asediu de câteva luni și a

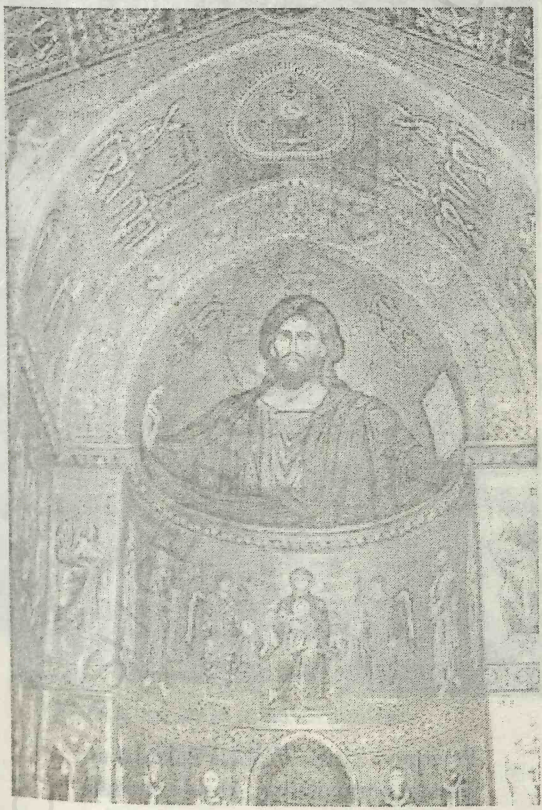

Monreale - Sicilia. Catedrala.
Mozaic aurit bizantin sec. al XII-lea

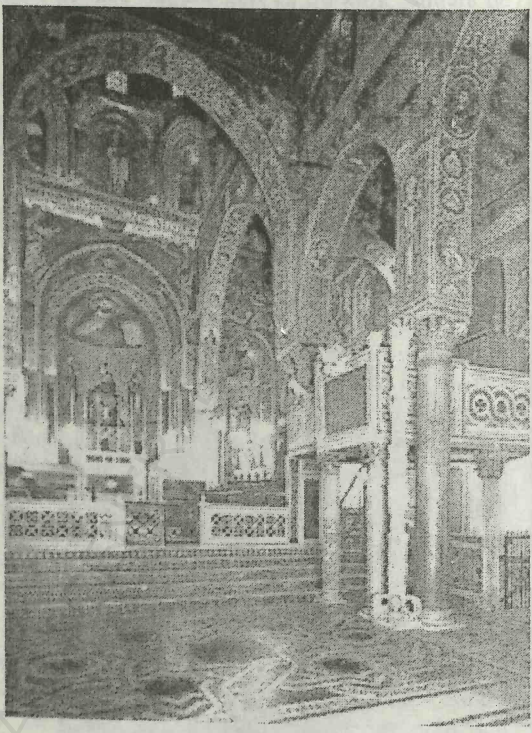

Palermo - Sicilia. Capela Palatină din Palatul normanzilor. Absida centrală a prezbiteriului cu mozaic bizantin sec. al XII-lea

BCU IAȘI - DIGITAL LIBRARY

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

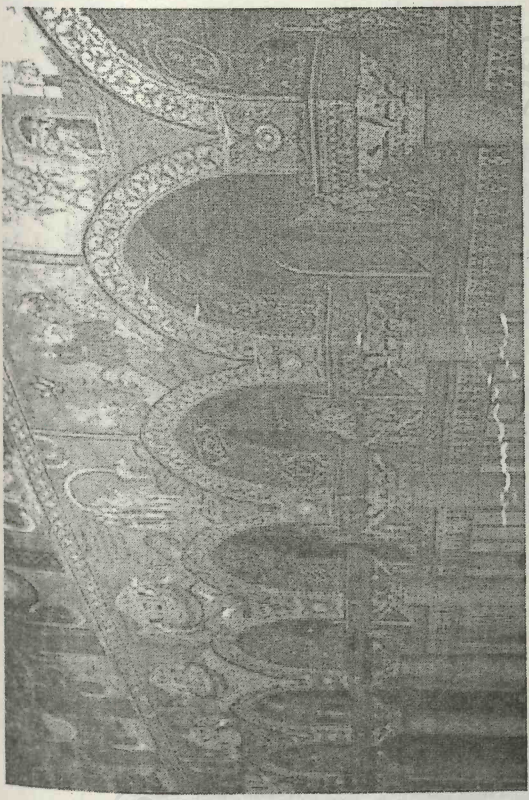

Monreale - Sicilia. Catedrala.
Mozaicul bizantin al navei centrale
sec. al XII-lea

Ravenna - Italia. Biserica San Vitale.
Capitel compozit bizantin sec. VI-lea

BCU IASI/CENTRAL LIBRARY

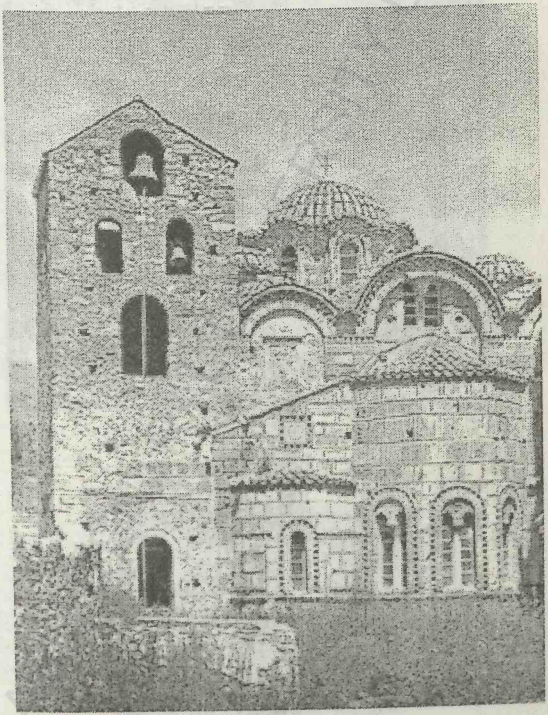

Mistra - Peloponez. sec. al XII-lea
Bis. Sfântul Demetrios sau Metropol
(clopodnița adăugată ulterior)

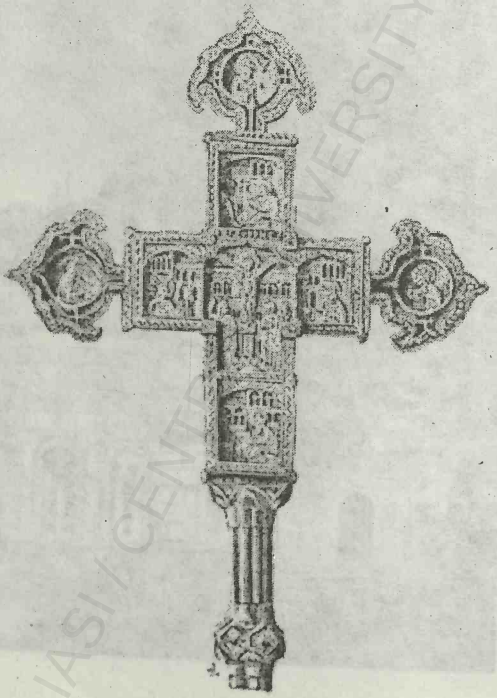

Cruce sculptată în lemn
Muntele Athos

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

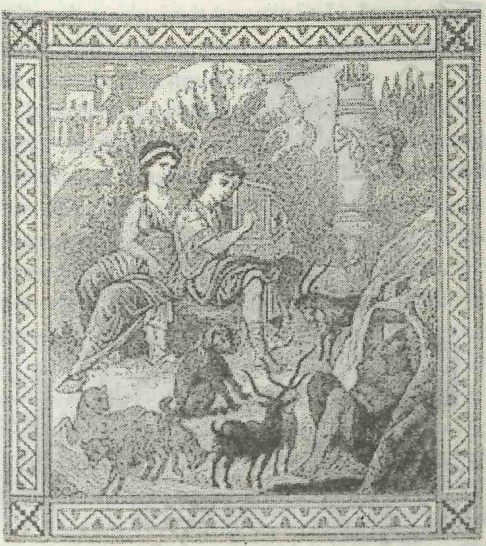

David și Melodia
miniatură sec. IX - X

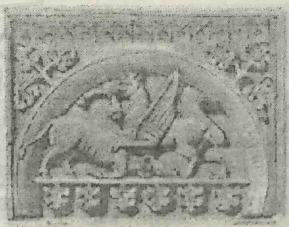

Latură de cufăr. sec. al X-lea

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

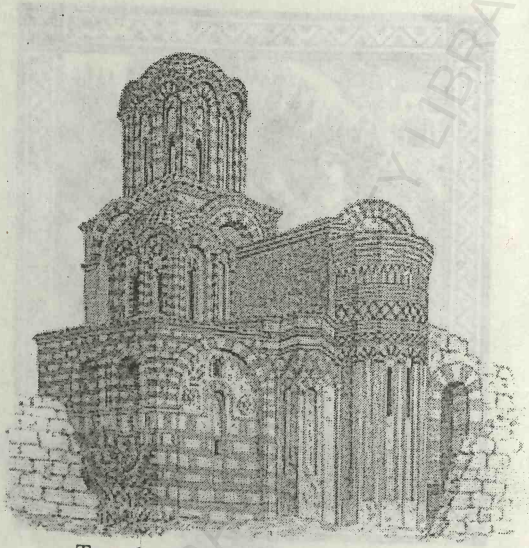

Tessalonic. Biserica Sfiții Apostoli.
sec. al XI-lea

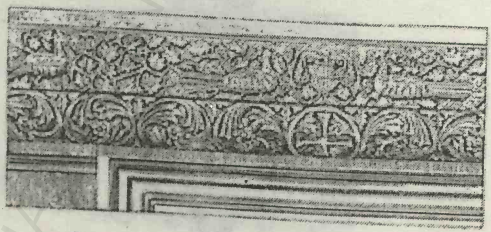

Ancadrament de poartă la Dana.
sec. al XI-lea

BCU IAȘI

cucerit Chandax prin asalt (martie 961). Insula cucerită a fost convertită la creștinism. Stăpânirea mărilor orientale revenea, din nou, bizantinilor.

In același timp, circumstanțe fericite au permis reluarea ofensivei în Asia Mică. Vasile I-ul împinsese, până pe Eufratul superior, limitele imperiului, reluase Samosata (873) și întreprinsese în Cappadocia și în Cilicia campanii victorioase (878-879). Anarhia lumii musulmane din sec. al X-lea a facilitat succesele bizantine, mai ales începând cu 927după ce imperiul s-a eliberat de pericolul bulgar. Sub generali iluștri, sub Ioan Curcuas care, timp de douăzeci de ani, a comandat în Asia Mică (920-942) și care merita să fie numit, *un alt Traian, un alt Belizarie*, sub Bardas Focas și apoi sub fii săi Nichifor, Leon și Constantin, lupta s-a intensificat.

In 928 a fost cucerit Teodosiopolis, actualul Erzerum, în 934 Melitene, în 944 Edessa, de unde s-a adus în triumf imaginea miraculoasă a lui Christos, care era conservată acolo, în 949 Germanikia, în 957 Amida, în 958 Samosata. Frontiera bizantină se întindea de la Halys, la Eufrat și la Tigru. S-au constituit o serie de noi provincii (*themele* Subasta, Mesopotamia, Selencia, Likandos) care au atestat importanța cuceririlor bizantine. Armenia și Iberia au scuturat jugul Islamului și au intrat în sfera de acțiune a Bizanțului.

Pe timpul întregului secol al X-lea, armenii urmau să joace în afacerile monarhiei un rol considerabil, furnizându-i soldați, generali,

administratori, diplomați și chiar împărați. Roman Lecapene și Ioan Tzimises, amândoi de origine armeană.

O adevărată mișcare de cruciadă îi aducea pe bizantini împotriva necredincioșilor. În Cilicia și în Siria de Nord, Nichifor Focas a zdrobit puterea emirilor Hamdanizi din Alep. A cucerit Anazarba, Adana, Hierapolis, Emesa, Alep și în final Antiohia (968). Succesorul său, Ioan Tzimises, a cucerit în Mesopotamia, Edessa și Nisibis (974), în Siria, Damascul și a avansat în Palestina până la porțile Ierusalimului. *Și popoarele,* zice un cronicar, *erau foarte speriate în fața furiei lui Tzemises și spada creștinilor reteza ca o seceră pe necredincioși.*

Vasile al II-lea a încheiat această recucerire a Orientului. În 995 a preluat Alep, Homs și Șaizar. Triumfuri magnifice au celebrat ruina puterii musulmane, imperiul mărit în Orient și formidabil apărat împotriva tutror agresiunilor noi printr-o serie de noi fortărețe puternice. Anexarea, probabil imprudentă, a principatelor armene de către Vasile al II-lea (1020) și supunerea Iberiei au complectat acele glorioase rezultate. Din timpul lui Justinian, imperiul nu-și mai întinsese atât de departe autoritatea în Orient.

Lupta împotriva bulgarilor - Mai mult decât războiul arab, războiul bulgar a reprezentat țelul capital al istoriei externe a Bizanțului în secolul al X-lea.

La începutul sec. al X-lea amenințarea bulgară era mai redutabilă ca niciodată. Teritorial, statul bulgar

se întindea din regiunile de la nord de Dunăre până la Balcani, iar spre vest atingea Munții Pindului.

Realmente, prin fuziunea aproape completă între elementul bulgar și elementul slav, Bulgaria forma un stat omogen, unde puterea monarhică se dezvoltase puternic, unde convertirea la creștinism asigurase unitatea de credință unde, prin contactul cu Bizanțul, se atinsese pe o treaptă înaltă de civilizație. Toate acestea dădeau suveranilor Bulgariei tentația de a disputa împăraților bizantini hegemonia Balcanilor.

Pentru a se realiza aceste visuri ambițioase era suficient să se găsească un om pe măsură. Acela a fost fiul lui Boris, țarul Simeon (893-927). Crescut la Bizanț, unde a fost deținut ca ostatic, foarte îndrăgostit de luxul și civilizația bizantinilor, el visa să cucerească Constantinopolul și să-și pună pe cap coroana succesorilor lui Constantin.

Mai mult de un secol, un veritabil război etnic a cuprins pe bizantini și bulgari. Lupta a început în 889 și, lucru remarcabil, motivele au fost de ordin economic. Leon al VI-lea a ordonat transferarea la Tessalonic a antrepozitelor pe care comercianții bulgari le aveau la Constantinopol. Simeon a declarat război. O invazie a ungurilor, angajați de bizantini, a obligat în final pe regele bulgarilor la retragere.

După moartea lui Leon al VI-lea tulburările care au marcat perioada de minor a lui Constantin al VII-lea i-au furnizat lui Simeon ocazia de a reveni. În 913, a apărut în fața Constantinopolului, în 914 a preluat

Adrianopolul iar în 917 a zdrobit, în ziua de Anchialos, armatele imperiale. Mândru de succesele sale Simeon s-a proclamat *țar al bulgarilor și împărat al romanilor*. A instalat în capitala de la Preslav un patriarhat bulgar independent. Nu îi mai rămăsese decât să cucerească Constantinopolul, ceeace a încercat în 924. Dar pentru a lua capitala bizantină el trebuia să o atace de pe uscat și de pe mare.

Simeon nu avea forță navală. Se pare, deasemeni, că în întrevederea ce a avut-o cu Roman Lecapene, a rămas impresionat, ca altă dată Attila în fața sfântului Leon, de strălucirea întregului prestigiu și a civilizației ce rezida în antica majestate imperială. Cert este că a dat înapoi, a abandonat și visul de aur nutrit.

Cu toate că Simeon a făcut să înflorească, în regatul său și în capitala Marelui Preslav, o cultură intelectuală și artistică remarcabilă, care l-au aureolat cu supranumele de Carol cel Mare al Bulgariei, oprirea în fața Constantinopolului a marcat ruina ambițiilor bulgare. Când a murit Simeon, în 927, decadența deja începuse.

Ea s-a precipitat sub lunga domnie a fiului său Petru (927-968). Pe timpul celor patruzeci de ani, Bulgaria a devenit, din ce în ce mai adânc, un satelit al imperiului și pe timp ce Bizanțul se fortifica, vechiul său rival slăbea cu fiecare zi. In fața puterii regale molești te, feudalitatea bulgară a ridicat capul, unitatea religioasă s-a compromis prin erezia *Bogomililor*, iar naționalitatea bulgară s-a dezagregat. Ora revanșei

bizantinilor se apropia.

Acea oră a sunat în 967. Nichifor Focas a refuzat să mai plătească tributul datorat bulgarilor și cu ajutorul rușilor lui Sviatoslav, marele kneaz al Kievului, a atacat Bulgaria. Dar Sviatoslav a găsit țara cucerită pe gustul său așa că s-a instalat și a mai refuzat să mai plece (968).

Moartea țarului Petru și asasinarea lui Nichifor (969) au agravat situația și dificultățile din zona balcanică. Când s-a urcat pe tron Ioan Tzimises, invazia rusă amenința imperiul. Sviatoslav a trecut Balcanii, a jefuit Philippopolis (970) și a semănat panică până în capitală. Din fericire rușii au fost bătuți la Arcadiopolis, actualul Lule - Burgas (970) și împăratul a putut organiza împotriva lor o mare expediție (971).

Pe timp ce flota bizantină pătrundea pe Dunăre, Tzimises a depășit Balcanii, a cucerit Preslav, l-a asediat pe Stanislav în Dorostol (Silistra) și l-a obligat să facă supunere și să evacueze țara. Bulgaria a fost anexată la imperiu și patriarhatul autonom a fost suprimat. Helenismul victorios a împins până la Dunăre limitele monarhiei.

Totuși, în Bulgaria de la Pind, în jurul localităților Prespa și Ochrida, elementul național, sub conducerea nobilului Sișman și a fiilor săi, se menținea în rezistență. Grație tulburărilor care au agitat debuturile domniei lui Vasile al II-lea, unul din fii lui Sișman, Țarul Samuel (între 977 și 979-1014) a recosntituit Bulgaria. În zece ani, de la 977 la 986, acesta a eliberat Bulgaria

danubiană, a cucerit Macedonia și Tessalia, pătrunzând până în Peloponez.

Pentru a dărâma formidabilul imperiu, care se întindea de la Dunăre la Adriatica, le-au trebuit grecilor treizeci de ani de război (986-1018). Aceasta s-a constituit în mod esențial, cu opera împăratului Vasile al II-lea, căruia, datorită durității, energiei și a victoriilor crude, i s-a atribuit teribilul nume de Bulgaroctonul, omorâtorul de bulgari.

În 986, Vasile al II-lea a preluat ofensiva și a pătruns în Bulgaria, dar a fost înfrânt sever în defileul Poarta lui Traian din Balcani. Au trecut zece ani până ca împăratul să poată reîncepe lupta și în timpul acestor zece ani Samuel nu a încetat să-și mărească regatul, de la Dunăre la Adriatica și până la Marea Egee. Dar în 996 țarul a fost bătut pe malurile râului Sperchios. Grecia i-a scăpat, a eșuat în fața Tessalonicului și o parte din Bulgaria danubiană a căzut în mâinile imperialilor. (1000). Bulgaria de vest rămăsese, totuși, inexpugnabilă. În 1001, Vasile al II-lea a trecut la desființarea ei. Elenismul victorios a împins până la Dunăre limitele monarhiei.

Totuși în Bulgaria de la Pind, în jurul localităților Prespa și Ohrida, s-a menținut elementul național bulgar de rezistență, sub conducerea nobilului Șișman și a fiilor săi. Grație tulburărilor de la debuturile domniei lui Vasile al II-lea, unul din fii lui Șișman, țarul Samuel (între 977 și 979-1014) a reconstituit Bulgaria. In zece ani, de la 977 la 986, acesta a eliberat Bulgaria

dunăreană, a cucerit Macedonia și Tessalia, pătrunzând până în Peloponez.

Pentru a distruge formidabilul imperiu, care se întindea de la Dunăre la Adriatica, bizantinilor le-au trebuit treizeci de ani de războaie (986-1081). In mod esențial, aceasta s-a dovedit opera împăratului Vasile al II-lea, căruia, datorită durității, energiei și a victoriilor crude, i s-a atribuit teribilul supranume de *Bulgaroctonul*, adică omorâtorul de bulgari.

In 986, Vasile al II-lea a preluat ofensiva și a pătruns în Bulgaria dar a fost înfrânt sever în defileul *Poarta lui Traian* din Balcani. Au trecut zece ani până ca împăratul să poată reîncepe lupta. In timpul acestor zece ani Samuel nu a încetat să-și mărească regatul, de la Dunăre la Adriatica și până la Egee. Dar în 996 țarul a fost bătut pe malurile râului Sperchios. A pierdut Grecia, a eșuat în fața Tessalonicului și o parte din Bulgaria dunăreană a căzut în mâinile imperialilor (1000).Bulgaria de vest rămăsese, totuși, inexpugnabilă. In 1001, Vadsile al II-lea a trecut la desființarea ei. Progresiv el a cucerit împrejurimile, Berrhoea, Sevia și Vodena. Inconjurat în munți, Samuel s-a degajat și a mers să jefuiască Adrianopolul (1003). Dar, cu tenacitate, împăratul l-a urmărit și a strâns blocusul, luând orașul Skopie cucerind Macedonia de jos și de mijloc (1007) și ducând războiul cu o duritate atroce.

Samuel a evitat bătăliile în toată regula, dar în final trupele sale au fost zdrobite, totuși, în defileul Cimbalongu, pe drumul de la Serres la Melnik (29 iulie

1014). Țarul nu a supraviețuit acestei înfrângeri, murind puține zile mai târziu (15 septembrie 1014). Momentul reprezenta sfârșitul Bulgariei.

Timp de patru ani în continuare, succesorii marelui țar bulgar, disputându-și tronul, au continuat lupta. In 1080, Bulgaria a fost pacificată în totalitate iar împăratul, într-un turneu triumfal, s-a ocupat să o reorganizeze. A făcut-o cu o prudență abilă, respectând tradițiile administrative și obiceiurile învinșilor, încercând să-și atragă marea aristocrație feudală, conservând vechea organizare religioasă, care avea în frunte pe arhiepiscopul autocefal (independent) de Ohrida. Astfel, după mulți ani, Bizanțul redevenea stăpânul întregii peninsule Balcanice.

Impăratul a străbătut Grecia până la Atena într-un adevărat triumf, pe care, de altfel, l-a celebrat cu mare pompă la Constantinopol în1019. Vasile al II-lea s-a putut glorifica, pe drept, de a fi redat imperiului o putere pe care nu o mai cunoscuse de secole.

Recucerirea Italiei de sud și politica bizantină în Occident

In același timp în care întindeau magnific frontierele imperiului în Orient, prinții din casa de Macedonia reluau, în Occident, tradițiile ambițioase ale poticii bizantine.

Niciodată bizantinii nu au renunțat la drepturile imperiului din Italia. Amintirea Romei, vechea capitală a lumii romane, amintirea Ravennei, vechea capitală a

exarhatului, le obsedau neîncetat visurile.

Slăbiciunea ultimilor împărați carolingieni, anarhia din Italia de sud, divizată între principii lombarzi și amenințarea în creștere a ofensivei musulmane, au furnizat lui Vasile al II-lea ocazia așteptată de a interveni în peninsulă și de a încerca să-și realizeze ambițiile. Împăratul avea sarcina de a restaura în toată Mediterana prestigiul bizantin și de a goni corsarii musulmani din Adriatica și din marea Tireniană.

De la ridicarea sa pe tron, a acționat enrrgic în Occident. Nu a reușit să recucerească Sicilia și nici Siracuza căzută în 878 în mâinile necredincioșilor, dar a restabilit ordinea în Adriatica, a restaurat alianța bizantină cu Veneția și a readus pe croați sub vasalitate. In continuare a reocupat Bari (876) și Tarent (880), a recucerit Calabria (885) și a impus protectoratul bizantin principilor lombarzi. S-au constituit două *theme* noi în Italia meridională, acelea ale Lombardiei și Calabriei. Constituiau o frumoasă compensație pentru Sicilia. pierdută.

Slăbiciunea lui Leon al VI-lea a compromis, pentru un moment, fericitele rezultate. După ce se terminase cucerirea Siciliei de către arabi, prin ocuparea Taorminei (902), aceia au putut invada Calabria și s-au instalat până în Campania.

Victoria de la Garigliano (915) a asigurat din nou în Italia, supremația bizantină. Timp de un secol întreg, în ciuda persistenței invaziilor sarazine și în ciuda rivalității Cezarilor germani, bizantinii și-au menținut

autoritatea în toată jumătatea meridională a Italiei. Tot acolo, domnia glorioasă a lui Vasile al II-lea a consacrat eforturile dinastiei de Macedonia. Victoria de la Canne (1018), repurtată de trupele imperiale asupra populației răsculate din Apulia, a restabilit prestigiul bizantin de la Reggio și Bari până la porțile statului pontifical.

Sub administrația imperială, abilă în a propaga influența elenismului, Italia de Sud, grație clerului său grec și a mănăstirilor grecești, a redevenit o veritabilă Mare Grecie. Era o probă remarcabilă a puterii de expansiune, a forței de asimilare civilizatoare care au reprezentat, în secolele al X-lea și al XI-lea, grandoarea imperiului bizantin.

Întrarea în scenă a Cezarilor germani, către mijlocul sec. al X-lea, a creat unele încurcături politicii bizantine. Când a descins în Italia, Otto I-ul și când a luat titlul imperial, orgoliul bizantin a suportat cu îngrijorare ceea ce lui i se părea o uzurpare. Situația s-a agravat când Otto și-a întins suzeranitatea asupra principilor lombarzi, vasali ai Bizanțului, când a invadat teritoriul bizantin și a atacat Bari (968). Nichifor Focas a ripostat energic. Dar moartea sa a modificat politica bizantină. A intervenit un acord, consacrat și de căsătoria lui Otto al II-lea cu prințesa bizantină Teofano (972).

Totuși înțelegerea a durat puțin, ambițiile germane neputându-se concilia cu revendicările bizantine. Împărații germani au obținut rezultate mediocre. Otto al II-lea a invadat Calabria și a fost bătut la Stilo (987). Heric al II-lea a susținut în van revolta

din Apulia și a eșuat în atacurile sale asupra Italiei bizantine (1022).

La moartea lui Vasile al II-lea, atât în Asia, cât și în Bulgaria, Bizanțul era atotputernic.

Opera diplomatică și vasalii imperiului

Grație marilor sale succese militare, Imperiul Bizantin se întindea, în sec. al X-lea, de la Dunăre până în Siria și de la țărmurile Italiei la platourile Armeniei. O diplomație abilă urma să poarte mult mai departe de aceste limite sfera de acțiune a monarhiei. In jurul imperiului s-au grupat o serie de state vasale, care formau o frontieră avansată, ca o primă linie de apărare, care propaga, totodată, magnific, influența politică și de civilizație a Bizanțului, de-a latul lumii.

In Italia, Veneția, total bizantină prin origine și obiceiuri, era cel mai mare fidel și cel mai docil vasal al imperiului. La rândul lor împărații i-au conferit sarcina de a face politica Adriaticii, iar de la sfârșitul sec. al X-lea (992) i-au conferit largi privilegii comerciale care îi pregăteau viitoarea grandoare.

In Italia de sud, republicile de Napoli, de Gaeta, de Amalfi, gravitau în orbita Bizanțului. La fel prinții de Salerno, de Capua de Benevent, cu o fidelitate mai incertă, au acceptat în general protectoratul bizantin. In nord-vestul peninsulei Balcanice și pe tot țărmul Adriaticii, statele slave, Croația, Serbia, atrase de Vasile I-ul la creștinism și sub autoritatea Bizanțului, erau aliate utile pentru imperiu, în particular, împotriva bulgarilor.

In Orient, pe malurile Mării Negre, Chersonul, mai mult vasal decât supus, reprezenta un post de observație prețios, un instrument de acțiune politică și economică în raport cu popoarele barbare, kazari, pecenegi sau ruși, care locuiau regiunea stepelor vecine.

In Caucaz, prinții Alaniei și Albaniei se mândreau enorm de a purta titluri și de a primi subsidii de la Bizanț. Statele armene scoase de sub influența arabă în sec. al X-lea, furnizau imperiului mii de soldați și generali. Atât regele pagratid al Armeniei, cât și principii de Vaspurakan, de Taron și de Iberia, erau clienții și servitorii fideli ai monarhiei, așteptând ziua când, succesiv, domeniile lor urmau a fi anexate de Vasile al II-lea.

Opera religioasă și convertirea Rusiei

Dincolo de regiunile amintite, plasate sub protectoratul bizantin, acțiunea civilizatoare a Bizanțului se întindea mult mai departe. Ca totdeauna, misionarii secondau opera diplomaților. Convertirea rușilor la creștinism oferă o probă strălucită.

De la mijlocul sec. al IX-lea Bizanțul intrase în relații cu Rusia. In mai multe reprize, începând cu agresiunea din 860, aventurierii din Kiev au amenințat Constantinopolul cu atacurile lor (907 și 941). Pe de altă parte, împărații recrutau soldați voluntari printre acei războinici cutezători, iar negustorii ruși frecventau târgul bizantin. Vizita țarinei Olga la Bizanț (957) și convertirea ei au dat creștinismului un plus de tărie. La

sfârșitul secolului al X-lea s-a realizat convertirea lui Vladimir, marele cneaz al Kiev-ului, eveniment cu caracter decisiv.

In 988, pentru a stăvili revoltele feudale, Vasile al II-lea a obținut de la cneazul Kiev-ului un corp de 6000 de mercenari. In schimb Vladimir a cerut mâna unei prințese bizantine și pentru a forța voința ezitantă a curții imperiale, a ocupat orașul Cherson. Vasile al II-lea a cedat cerințelor regelui barbar, dar l-a obligat să accepte botezul. Vladimir a primit botezul la Cherson în 989 și apoi l-a impus poporului său, la Kiev. Rusia, în viitor creștină, s-a modelat după civilizația bizantină, împrumutând de la Bizanț, odată cu ortodoxia, arta, literatura și obiceiurile sale.

După Vladimir, fiul său Iaroslav (1015-1054) a continuat și a încheiat opera, făcând din Kiev, capitala sa, rivalul Constantinopolului și unul dintre cele mai frumoase orașe din Orient. Vladimir a fost un Clovis al Rusiei, iar Iaroslav a fost un Carol cel Mare. Dar amândoi au datorat Bizanțului toate elementele grandorii

III

Guvernarea internă a imperiului și civilizația bizantină în sec. al X-lea

In lumea secolului al X-lea imperiul bizantin era cu adevărat imperiul universal, a cărui influență și ale cărui ambiții se întindeau asupra întregii lumi civilizate înconjurătoare. Organizarea sa interioară de la acea dată asigura solid puterea și prestigiul său.

Guvernarea imperiului

Împăratul grec - *basileus* - cum era apelat oficial, era considerat un personaj grandios. Moștenitor al cezarilor romani, el era, ca și ei, comandantul suprem al armatelor și expresia vie a legii. Prin contactul cu monarhiile orientale, el a devenit stăpânul atotputernic (*despot, autocrator*), împăratul prin excelență, rivalul și succesorul Marelui Rege persan. Creștinismul i-a dat o consacrare și un prestigiu în plus.

Ales de Dumnezeu, marcat de sacralitate și de o investitură divină, vicar și reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ, el participa într-o oarecare manieră la divinitate. In pompa de la curte, în complicațiile unei etichete fastuoase și totodată puțin puerile, în toate manifestările acelei politici de ostentație și de magnifianță, prin care Bizanțul era totdeauna tentat să uimească și să orbească pe barbari, împăratul apărea ca o ființă mai mult decât umană. Manifestările și ceremoniile palatului le-a prezentat Constantin Porfirogenetul în alesa *Carte de ceremonii*, o încercare de codificare a miturilor bizantine.

Tot ce avea atingere cu persoana împăratului era considerat sacru, iar arta îi prezenta capul înconjurat cu un nimb, cum se făcea pentru personajele divine și pentru sfinți.

Suveran de drept divin, absolut și despotic, împăratul concentra în mâna sa toată activitatea. Se poate observa ușor tot ce a câștigat imperiul din această unitate

de conducere, deoarece mâna care ținea frâiele era fermă. Nimic din constituția bizantină nu ținea în echilibru această putere supremă. Senatul nu mai era decât un consiliu de stat, compus din înalți funcționari docili. Poporul nu era decât o plebe, adesea turbulentă și rebelă, care trebuia hrănită și amuzată.

Biserica, în ciuda locului pe care-l deținea în societatea bizantină, în ciuda pericolului care-l năștea prin bogăția și ambițiile sale era, după sfârșitul disputelor icoanelor, mai supusă ca totdeauna statului. Numai armata reprezenta o forță, care adesea se manifesta prin revolte militare sau revoluții. Fără a îndepărta total acest pericol, progresul ideilor privind legitimitatea a redus totuși armata la acțiuni mai puțin frecvente și mai puțin redutabile pentru dinastie.

Administrația bizantină

Acest guvernământ despotic, la fel de absolut, la fel de infailibil în domeniul spiritual ca și în domeniul temporal, era servit de o administrație savantă, puternic centralizată și admirabil disciplinată. In capitală, în jurul prințului, miniștrii și șefii marilor servicii, dirijau de sus statul, transmițând în întreaga monarhie voința stăpânului. Sub ordinele lor munceau birouri nenumărate, unde se studiau în detaliu afacerile și unde se pregăteau deciziile.

La fel ca Roma de altădată, Bizanțul guverna lumea prin forța organizării și birocrației. In provincii, unde regimul *themelor* devenise baza unică de

organizare administrativă (existau 30 de teme către mijlocul secolului al X-lea, 18 în Asia și 12 în Europa), toate puterile erau concentrate în mâinile unui personaj atotputernic, *Strategul*, numit direct de împărat și dependent direct de acesta. Astfel, de sus până jos, scara administrativă și tot personalul funcționăresc depindea direct de suveran. Acest personal, bine recrutat, bine pregătit și total devotat sarcinilor sale, încurajat să servească bine pentru avansarea care-i era acordată de prinț în ierarhia savantă a funcțiilor și a demnităților, se achita cu zel, plin de atenție detoate sarcinile.

Sarcina cea mai grea a administrației era de a furniza banii necesari guvernării. Fără încetare Bizanțului îi lipsea echilibrul între încasările tezaurului și cheltuielile nenumărate ale politicii și ale luxului imperial, existând o disproporție între proiectele grandioase și insuficiența resurselor. O altă sarcină a administrației imperiale era probabil și mai dificilă. Monarhia bizantină nu avea nici unitate etnică, nici unitate de limbă. Era, cum s-ar zice, o creație artificială, ce guverna douăzeci de naționalități diferite, reunindu-le în această formulă: *"un singur stăpân, o singură credință"*.

S-a dovedit opera admirabilă a administrației de a da acestui stat, fără naționalitate, coeziunea și unitatea necesară prin amprenta comună de elenism, prin credința comună a ortodoxiei. Greaca s-a impus ca limba administrației, a Bisericii și a civilizației, ea primind în imperiul cosmopolit rolul de limbă națională.

Prin abilitatea sa de apropaga cultura elenică, prin arta ingenioasă de a menaja și de a asimila poparele învinse, administrația imperială marca cu o amprentă comună elementele discordante din care se compunea monarhia. Nimic nu atestă mai bine vitalitatea și puterea de expansiune a imperiului.

Prin propagarea ortodoxiei, prin ingenioasa folosire a Bisericii în cucerirea morală a țărilor supuse pe calea armelor, administrația a încheiat apropierea și contopirea diverselor etnii, pe care le guverna basileul. Ea s-a dovedit principala armătură care susținea monarhia și în final, un corp omogen și puternic.

Opera legislativă

Impărații din casa de Macedonia se străduiau să fortifice mai mult coeziunea statului printr- o mare operă legislativă. Au reinstaurat, prin adaptarea la noile condiții ale vieții sociale, dreptul antic al lui Justinian. Vasile I-ul a inițiat această mare acțiune, unind în *Prochiros Numos* (879) principalele extracte din *Corpus juris civilis* și pregătind sub numele de *Epanagoge* (886), un manual de drept uzual. Fiul său, Leon al VI -lea, a terminat opera, reductând sub titlul de *Basilice*, un cod complet în șaizeci de cărți (887-893), compilare și rezumat al muncii juridice de sub domnia lui Iustinian.

Succesorii primilor doi împărați macedonieni nu au arătat o mai mică activitate legislativă. Ea a fost încoronată, în 1045, sub Constantin Monomahul, prin

fondarea școlii de drept din Constantinopol, destinată a fi, pe ansamblu, o pepinieră de juriști și de funcționari. In acest fel s-a terminat consolidarea unității monarhiei.

Organizarea comercială

O bună administrație financiară, o admirabilă dezvoltare a industriei și a comerțului, dădeau imperiului putere și bogăție. S-a putut calcula că în secolul al XI-lea veniturile monarhiei se ridicau la 650 de milioane monede de aur. La moartea lui Vasile al II - lea s-a înregistrat o rezervă de 220 milioane monede de aur (besanți).

În ciuda reglementării minuțioase și chițibușare pe care statul o impunea industriei, Constantinopolul a fost, se zice, paradisul monopolului și protecționismului. Capodoperele care ieșeau din mâinile artizanilor bizantini, stofe de mătase în culori strălucitoare și toată gama de broderii splendide, îmbogățite cu emailuri scânteietoare, bijuterii orbitoare cu pietre și perle, lucrări de fildeș fin sculptate, bronzuri argintate, sticlărie încrustată cu aur și toate minunățiile unei industrii de lux, aduceau atelierelor bizantine un prestigiu extraordinar în toată lumea. In ciuda erorilor de politică economică ale imperiului și a sistemului vexatoriu pe care-l impunea tranzacțiilor, dezvoltarea comerțului era admirabilă.Prin activitatea negociatorilor săi, prin puterea navală, prin centrele de schimb pe care le ofereau porturile sale și marile târguri, Bizanțul a acaparat bogățiile lumii înconjurătoare. Prin poziția sa între

Orient și Occident, la capătul tuturor rutelor de comerț mondial, Constantinopolul constituia un mare antrepozit spre care afluiau toate popoarele, unde se întâlneau toate produsele Universului. S-a calculat că numai în capitală drepturile de piață și de vamă dirijate anual spre tezaur reprezentau 7.300.000 bani de aur.

Strălucirea literaturii și artei

La dezvoltarea vieții industriale și comerciale corespundea o înflorire asemănătoare a vieții intelectuale. In Universitatea din Constantinopol, reconstituită cu maeștri eminenți, sub protecția activă a suveranilor, se studia filozofia, retorica, științele iar studenții se adunau din toate punctele Orientului bizantin sau arab.

La contactul cu antichitatea regăsită, la ieșirea din criza iconoclastă, s-a produs o renaștere în toate domeniile gândirii, chiar împărații dedicându-se operei literare. Sub protecția lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul, secolul al X-lea, a înmulțit inventarul bogățiilor ce i le lăsase trecutul, s-a remarcat ca un secol al enciclopediilor istorice, juridice, administrative, gramaticale, științifice și hagiografice. Pe aceste baze, s-a sprijinit gândirea originală pentru a merge mai departe.

In epoca împăraților macedoneni au creat succesiv, în sec al XI-lea un Photius, savant prodigios, spirit curajos și puternic și un Psellos, geniu universal, spiritul cel mai curios, cel mai sclipitor, cel mai novator

al timpului său, care a repus pe locul de onoare filozofia platoniciană iar prin talentul de scriitor merită a fi egalul celor mai mari.

Alături de ei se așează o pleiadă de oameni de valoare, istorici precum Constantin Porfirogenetul, Leon Diacrul sau Mihail Attaliatul, cronicari ca Simeon Magistros sau Skylitzes, filozofi, teologi și poeți. Alături de literatura savantă și mondenă, poezia populară a făcut o bună figură. Epopeea lui Digenis Akritas, comparabilă cu cântecul lui Roland sau cu povestirea Cidului, a dat literaturii bizantine un suflu nou și încă necunoscut.

Pentru artă, de asemeni, epoca împăraților macedoneni a marcat o nouă eră de aur. Vasile I-ul și succesorii săi au fost, ca și Iustinian, mari constructori iar arhitecții pe care i-au folosit au avut o fantezie ingenioasă și creatoare, reînnoind o serie de biserici fermecătoare de tipul Sfântei Sofia. La fel ca în literatură, arta acelui timp apare cu totul dominată de influențele regăsite ale tradiției antice și profane.

Bizanțul a revenit la concepțiile elenistice, la ordinele arhitectonice simplificate, la atitudinile sculpturale. Cunoașterea mai intimă a Orientului musulman a atras gustul ornamentației somptuase și delicate și regăsirea culorilor strălucitoare.

Alături de arta religioasă s-a dezvoltat în paralel o artă profană dedicată împăraților și celor mari, total inspirată de istorie și de mitologia clasică și completată cu subiecte de gen sau cu pictură istorică și cu portrete.

In decorarea bisericilor, ca și în cea a palatelor,

s-a manifestat un gust de lux strălucitor și o prodigioasă splendoare. Mozaicuri precum cele ale mănăstirii Sfântul Luca, ca cele de la Daphni, capodopere ale artei bizantine, sau cele de la Sfânta Sofia din Kiev, atestă influența prodigioasă pe care acestă artă a exercitat-o în tot Orientul.

Manuscrise admirabile ornate pentru împărați, ca cele ale lui Grigore de Nazianz sau ale Psaltirei de la Biblioteca Națională din Paris, ca cele ale menologului basilical de la Vatican sau ca cele ale Psaltirei Marciane de la Veneția, emailuri orbitoare, ca relicvariul de la Limburg, sau icoanele reprezentând pe Sfântul Mihail, conservate în tezaurul de la San Marco și fildeșurile sau stofele, sunt suficiente pentru a arăta ce capodopere era capabilă să creeze arta bizantină.

Se creau unele lucruri remarcabile prin ordonarea savantă a decorațiunii. Picturile se foloseau ca un instrument în serviciul Bisericii. O iconografie nouă, foarte variată și foarte bogată, care corespundea renașterii din secolul al IX-lea se extindea în noile locașuri. Prin toate acestea, arta bizantină exercita cu putere influența sa în lumea înconjurătoare, în Bulgaria ca și în Rusia, în Armenia ca și în Italia de Sud.

Constantinopolul era focarul orbitor al acestei înfloriri admirabile, era regina eleganțelor, capitala lumii civilizate. In spatele zidurilor puternice care-l apărau, orașul păzit de Dumnezeu adăpostea splendori incomparabile, ca Sfânta Sofia, a cărei frumusețe armonioasă și ale cărei ceremonii pline de pompă

impresionau uimitor pe toți ce o vizitau, ca Palatul Sacru, în care zece generații de împărați își imprimaseră orgoliul de creștere a măreției nemaipomenite, ca hipodromul care concentra toate spectacolele ce puteau amuza poporul. Acestea constituiau trei poli în jurul cărora gravita toată viața bizantină. Alături de ele exista multitudinea de biserici și de mănăstiri, fastul palatelor, bogăția bazarelor, capodoperele de artă antică ce umpleau piețele și străzile transformând orașul într-unul dintre cele mai admirabile muzee.

Singur, Constantinopolul secolului al X-lea se mândrea să poată oferi șapte minuni - tot atâtea câte cunoscuse lumea antică înconjurătoare în trecut - *"cu care el se împodobea ca și cu tot atâtea stele"*, după cuvintele unui scriitor.

Străini din Orient ca și din Occident, vedeau în Bizanț un oraș unic în lume, radiind o strălucire de aur.La slavi ca și la arabi, în Italia ca și în Franța îndepărtată, obsesia Bizanțului și civilizația sa influențau profund. Monarhia bizantină constituia sub împărații macedoneni unul dintre cele mai puternice state care existaseră.

Prin administrație imperiul Bizantin excita cupiditatea universală ceeace atrăgea un pericol mare pentru viitorul său.

IV

Cauzele slăbiciunii imperiului

Multe pericole, mai apropiate în timp, amenințau prosperitatea imperiului.

Chestiunea socială și revoltele feudale de la sfârșitul secolului al IX-lea și din întregul secol al X-lea, au turburat Imperiul Bizantin. Erau prezente două clase, săracii și puternicii. Prin uzurpări neîncetate ale celor din urmă, asupra proprietății și libertății primilor, s-a constituit în tot imperiul, mai ales în provinciile asiatice, o mare aristocrație feudală, ce poseda domenii imense, clienți, vasali. Influența arhitecturii se întindea chiar la înaltele funcții administrative, precum și la comandamentele armatei.

Bogată, puternică, populară, această nobilime constituia un pericol politic și social pentru guvernământ. Împărații au înțeles și au luptat cu toată energia împotriva nobililor indisciplinați, care se mândreau prin a se impune basileului, care prin imunitățile ce le reclamau diminuau resursele fiscului și care prin uzurparea fiefurilor militare atribuite soldaților, secau una dintre cele mai bune surse de recrutare a armatei.

Vasile I-ul, ca mai în toate cazurile, a inaugurat politica dinastiei în acest domeniu și a limitat încălcările celor bogați. Succesorii săi au continuat opera.

O serie de ordonanțe, promulgate de Romanos-I-ul Lekapenes (922 și 934), de Constantin al VII-lea (947), de Romanos al II-lea și de Nichifor Focas, au avut ca scop sigurarea protecției micii proprietăți și de a împiedica pe feudali *de a înghiți bunurile celor săraci*. Reînnoirea constantă a acestor măsuri probează că pericolul se afla totdeauna în creștere. Evenimentele

celei de a doua jumătăți a secolului al X-lea urmau să se arate strălucitoare.

A doua zi după asasinatul lui Nichifor Focas,a izbucnit o primă revoltă feudală în Asia Mică (971), sub conducerea lui Bardas Focas, un nepot al împăratului defunct. Insurecția nu a fost înfrântă decât cu greutate. A reînceput, mai redutabilă, în timpul primilor ani de domnie ale lui Vasile al II-lea. In 976 s-a produs o veritabilă frondă. Bardas Skleros, un mare senior feudal, a luat conducerea și a grupat în jurul lui pe toți nemulțumuții, pe toți aventurierii, pe toți care sperau să câștige ceva dintr-o revoluție. El s-a transformat, după câteva săptămâni, în stăpân al Asiei amenințând Constantinopolul (978).

Contra pretendentului feudal, guvernământul a făcut apel la alt feudal. Bardas Focas a bătut pe Skleros la Pankalia (979) și a zdrobit insurecția. Când puterea p lui Vasile al II-lea părea să amenințe aristocrația, a izbucnit o nouă revoltă. Focas și Skleros, vechii adversari, s-au reconciliat pentru a se răscula împotriva împăratului (987).

Admirabila energie a lui Vasile al II-lea a triumfat total. Focas, înfrânt la Chrysopolis în fața Constantinopolului, pe care deja îl blocase (988), și-a găsit moartea la Abydos (989). Skleros a practicat supunerea. Dar împăratul nu a uitat niciodată acele insurecții feudale și prin ordonanța din 996 a lovit cu o duritate feroce pe marii nobili uzurpatori. Părea că monarhia și-a luat o revanșă decisivă asupra revoltaților

feudali din Anatolia.

În final toate măsurile s-au dovedit neputincioase. Guvernământul a încercat să restrângă bine dezvoltarea marii proprietăți, să strivească cu impozite pe nobili și să diminueze influența lor asupra armatei. Nu s-a făcut nimic. Aristocrația feudală urma să triumfe asupra puterii imperiale iar în slăbiciunea și anarhia care a marcat a doua jumătate a secolului al XI-lea, tocmai o familie feudală, cea a Comnenilor, a asigurat salvarea monarhiei.

Aristocrația religioasă

Alături de feudalitatea laică, feudalitatea religioasă nu era nici mai puțin puternică, nici mai puțin periculoasă.

În secolul al X-lea, ca și în al VIII-lea, o parte importantă a proprietății funciare s-a imobilizat în mâinile călugărilor, în detrimentul fiscului și al armatei. Împărații secolului al X-lea s-au străduit să restrângă dezvoltarea bunurilor monastice. Nikephoros Phocas (Nichifor Focas) a interzis în 964 toate fondările de mănăstiri noi și toate donațiile către cele existente.

Dar Biserica era foarte puternică pentru ca acele măsuri să poată fi menținute mult timp iar imperiul avea foarte adesea nevoie de ea pentru a nu o menaja.

În 988, Vasile al II-lea a abrogat ordonanța lui Focas. Partidul monastic învinsese.

In fața clerului secular, împăratul nu a avut totdeauna ultimul cuvânt. Prin întinderea îndatoririlor

sale, prin rolul jucat în Biserică, prin armata de călugări care i se supuneau, prin influența politică pe care o exercita, prin vastele ambiții pe care le inspira această putere, patriarhul Constantinopolului era un personaj redutabil.

Dacă un patriah devotat guvernământului putea să aducă mari servicii, un patriarh ostil era pe întregul periculos iar opoziția sa putea atrage eșecul împăratului.

Leon al VI-lea a avut o experiență în raport cu patriarhul Nicolas. Dacă în final l-a determinat pe prelat să abdice (907), acela s-a reașezat nu după mult timp pe scaunul său, în urma morții prințului (912). Pe timpul cât a fost minor Constantin al VII-lea, patriarhul Nicolas a deținut demnitatea de ministru diriguitor, jucând în revoluțiile interne ale imperiului, ca și în direcționarea politicii sale externe, un rol decisiv.

Actul *Lomus unionis* (920), prin care s-a reglat chestiunea celei de a patra nunți, problemă care altădată a opus pe patriarh împăratului, a constituit pentru patriarh o revanșă strălucitoare asupra autorității imperiale. Asemănător, patriarhul Polyeucte a bravat în fața lui Nikephoros Phocas (Nichifor Focas), dar a trebuit să cedeze în final. Nu a întârziat însă, ca apoi să obțină revocarea tuturor măsurilor defavorabile Bisericii, sub Tzimiskes (970). Ambițiile patriarhilor Constantinopolului urmau să aibă cele mai grave consecințe, îndreptând evenimentele spre ruptura cu Roma și spre schisma celor două Biserici.

Se știe că pentru prima dată ambiția lui Photius

a provocat o ruptură. Ridicarea la tron a lui Vasile I-ul a inaugurat o altă politică religioasă. Patriarhul a fost disgrațiat iar conciliul ecumenic, ținut la Constantinopol în 869, a restabilit uniunea cu Roma. Photius s-a reurcat pe scaunul său în 877. La conciliul din 879 a rupt din nou relațiile cu papalitatea. In final, Photius a trebuit să părăsească scaunul de patriarh în 886 iar uniunea Bisericilor s-a restaurat solemn în 893. Conflictul latent a continuat să subziste între cele două Biserici. Chestiuni secundare de dogmă și de disciplină le separau. Se adăuga refuzul încăpățânat al bizantinilor de a accepta prioritatea romană și ambiția patriarhilor de Constantinopol de a fi papi ai Orientului. La sfârșitul secolului al X-lea ostilitatea era extremă. Urma ca la mijlocul secolului al XI-lea ambiția lui Mihail Kerularios să producă ruptura definitivă.

V

Decăderea imperiului în secolul al XI-lea (1025-1081)

In întâmpinarea pericolelor reale care amenințau imperiul, pentru menținerea prestigiului și puterii monarhiei, erau necesari principi enrgici, care să continue tradițiile unei politici abile și puternice. Din păcate au apărut guvernări ale unor femei sau ale unor suverani mediocrii și neglijenți, ceea ce a constituit punctul de plecare a unei crize noi.

Decadența a început după moartea lui Vasile al II-lea, sub fratele său Constantin al VIII-lea (1025-

1028) și sub fiicele aceluia. Prima a fost Zoe cu cei trei soți succesivi, Romanos al III-lea (1028-1034), Mihail al-IV-lea (1034-1041) și Constantin Monomahul (1042-1054), cu care a împărțit tronul. Zoe a murit în 1054 și a urmat Teodora (1054-1056).

Criza s-a manifestat și mai brutal la sfârșitul dinastiei macedonene. O lovitură de stat militară a așezat pe tron pe Isaac Comnen (1057-1059). Abdicarea sa a adus la putere pe Constantin al X-lea Ducas (1059-1067). Apoi a urmat Remanos al IV-lea Diogenes (1067-1071) pe care l-a răsturnat Mihail al VII-lea Ducas. O nouă revoltă a dat coroana lui Nikephoros Botaniates (1078-1081). Pe timpul acestor domnii scurte anarhia nu a făcut decât să crească iar criza să devină mai redutabilă, atât în exterior cât și în interior. Suferințele imperiului s-au agravat.

Normanzii și turcii

Acum Bizanțul se retrăgea de la toate frontierele. Pe Dunăre pecenegii, nomazi de origine turcă, au trecut fluviul și au ocupat teritoriul până la Balcani. Bulgaria de vest s-a răsculat (1040), sub conducerea lui Petru Deljan, un descendent al țarului Samuel. Tessalonicul era amenințat de răsculați și, în ciuda eșecului final al mișcării, țara fremătândă sub tirania bizantină s-a detașat foarte curând. Serbia de asemeni s-a revolt revendicându-și independența. In Adriatica, Veneția a culeș moștenirea imperiului.

Pe deasupra au apărut doi dușmani redutabili, normanzii în Europa și turcii selciukizi în Asia.

Stabiliți către mijlocul secolului al XI-lea în Italia meridională și susținuți de către papalitate, normanzii, sub conducerea lui Robert Guiscard, au luat treptat de la imperiul bizantin tot ceea ce acela poseda încă în peninsulă. Georgios Maniakes, guvernatorul bizantin al Italiei, după gloriosul succes asupra arabilor în Sicilia (1038-1040), a oprit pentru un moment progresul normanzilor (1042). Efortul s-a arătat zadarnic. După plecarea lui totul s-a ruinat. Troja a căzut în 1060, Otrante în 1068 iar Bari, ultima posesiune bizantină, a sucombat în 1071. Curând ambițiile ducelui de Pulia s-au întins spre celălalt mal al Adriaticii. El a creat o flotă și s-a hotărât să intervină în Illiria. In 1081, fiul său Bohemond a debarcat pe coasta Epirului iar Guicard, cu 30.000 de oameni, se pregătea să-l urmeze.

In Asia situația era asemănătoare. Conduși de trei oameni remarcabili, Togrul beg, Alp Arslan (1065-1072) și Malik Șah (1072-1092), turcii selciukizi au asaltat imperiul. Ei s-au lovit întâi de puternica linie de fortificații creată de Vasile al II-lea, dar Armenia, slab legată de Bizanț, nemulțumită de persecuțiile religioase care i se impuneau, s-a dovedit de o fidelitate incertă. In 1064 turcii au preluat Ani, ulterior Caesareea și Chones. Energicul Romanos Diogenes a încercat în van să le oprească progresul. A fost înfrânt la Manzikert (1071), în nordul lacului Van, și a căzut în mâinile necredincioșilor.

Niciodată Bizanțul nu cunoscuse un asemenea dezastru. Pentru viitor tot estul Asiei Mici, Armenia,

Cappadocia, toate acele regiuni din care imperiul își recruta cei mai buni soldați și generalii cei mai iluștrii, erau pierdute fără întoarcere. Anarhia crescândă a imperiului, i-a lăsat pe turci să-și facă jocul. Iconium a căzut în mâinile lor, apoi Niceea, unde chiar bizantinii înșiși i-au chemat. In 1079 turcii au cucerit Chrysopolis, chiar în fața Constantinopolului.

Se poate spune că normanzii și turcii s-au dovedit adversari mai redutabili decât alți inamici învinși de Bizanț altădată? Nu, dar imperiul era mai slab. Toate pericolele care s-au anunțat în secolul al X-lea și-au realizat amenințările.

Schisma și anarhia internă

In 1054 ambiția patriarhului Mihail Kerularios a dezlănțuit un conflict grav. Era un atac împotriva Romei, atunci când aceea a pretins să restabilească autoritatea sa asupra Bisericii din Italia de sud. Papa Leon al IX-lea a răspuns cu o vigoare egală iar legații trimiși la Constantinopol au șocat violent orgoliul bizantin, prin atitudinea lor arogantă. Avenit repede ruptura. Legații au excomunicat solemn pe patriarh. Kerularios a impus, prin rebeliune, împăratului Constantin al IX-lea, schisma pe care o dorea. Separarea celor două Biserici era realizată.

Ruptura cu papalitatea urma să aibă pentru imperiu trei consecințe grave. Schisma nu numai că a precipitat pierderea dominației bizantine în Italia, dar a săpat și un abis între Bizanț și Occident. In ochii

occidentalilor bizantinii au devenit de atunci niște schismatici, față de care nu trebuia să se arate nici menajament, nici toleranță, existând motive întemeiate de sfidare.

Pe de altă parte, bizantinii s-au încăpățânat în adversitatea lor îndreptățită și în ura contra Romei. Chestiunea rupturilor dintre papalitate și Biserica ortodoxă va apăsa, în viitor, cu greutate, asupra destinelor monarhiei. In interiorul imperiului, circumstanțele, în care s-a produs schisma, au arătat într-un mod clar, slăbiciunea puterii imperiale în raport cu patriarhul atotputernic: Mihail Kerularios.

Pericolul feudal devenea cu fiecare zi în plus mai amenințător. Pentru a îngenunchea aristocrația mult prea puternică, politica imperială a crezut abil de a combate armata pe care se sprijineau feudalii și a cărei forță se manifesta primejdios în acel moment, prin revolte ca a lui Georgios Maniakes, eroul războaielor din Sicilia și Italia (1043), sau ca a lui Leon Tornikios (1047). S-a format un partid civil cu rolul de a demonstra neâncrederea sa în soldați.

Domnia lui Constantin Monomahul a marcat primul triumf. Sub acest împărat înclinat spre plăceri și puțin războinic, armata a fost drastic diminuată. Trupele naționale au fost mai mult ca totdeauna înlocuite cu mercenari, normanzi, scandinavi, ruși sau anglo-saxoni, cărora se credea că li se poate arăta mai multă încredere. S-a micșorat bugetul militar, sau neglijat fortărețele, s-au ținut la depărtare sau au fost dizgrațiați generalii.

Guvernarea a rămas în mâinile oamenilor de litere, Psellos, Xiphilin, Ioan Mauropus etc. Fondarea școlii de drept a avut ca obiectiv principal furnizarea de funcționari civili guvernării.

Între birocrația atotputernică sprijinită pe Senat și armată, conflictul a devenit inevitabil. El a evoluat violent. In 1057 un puci militar, care sprijinea pe patriarhul Kerularios, a așezat pe tron un general ilustru, pe Isaac Comnen. Dar când Isaac, descuerajat, a abdicat (1059), ridicarea lui Ducas a marcat o reacție împotriva partidului militar și a demonstrat din nou și mai mult ca totdeauna, triunful birocrației. Venit la putere pentru puțin timp, Romanos Diogenes a redat puterea armatei. El a murit sub atacul concentrat al adversarilor coalizați. Domnia lui Mihail al VII-lea, în timpul căreia Psellos a fost prim ministru, a însemnat triumful definitiv al partidului civil.

Toate luptele politice interne atrăgeau grave consecințe. In exterior imperiul se retrăgea peste tot, populațiile rău apărate de un guvern prea slab și pe de altă parte zdrobite de impozite, se despărțeau de Bizanț. Ca la sfârșitul Imperiului Roman de Apus, locuitorii apelau la barbari. In interior, într-o anarhie generală, aristocrația feudală ridica iarăși capul. Armata, nemulțumită de ostilitatea care i se arăta, era gata la orice insurecție.

Mercenarii înșăși se revoltau, iar normanzii din serviciul imperiului ca, Herve, Robert Crepin, Roussel de Bailleul, nu activau decât pentru propriul

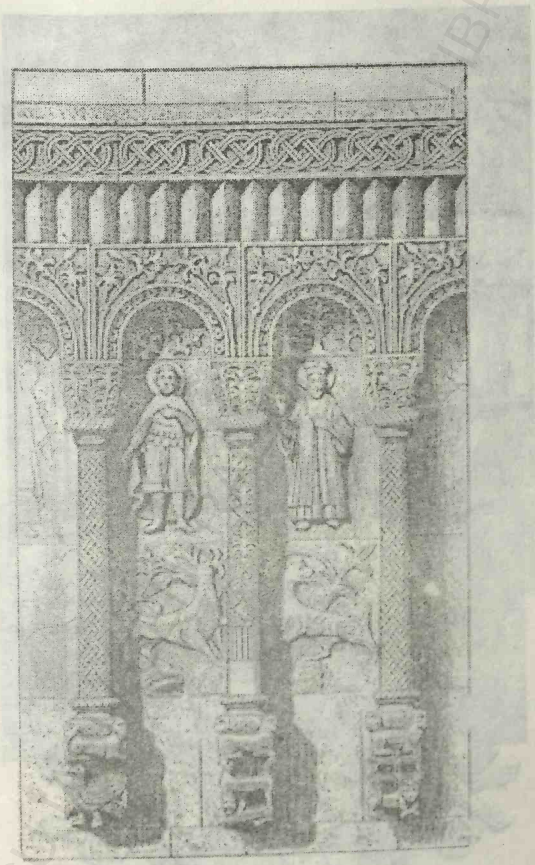

Vladimir - Rusia. Bis. Sfântul Dimitri
sec. al XIII-lea

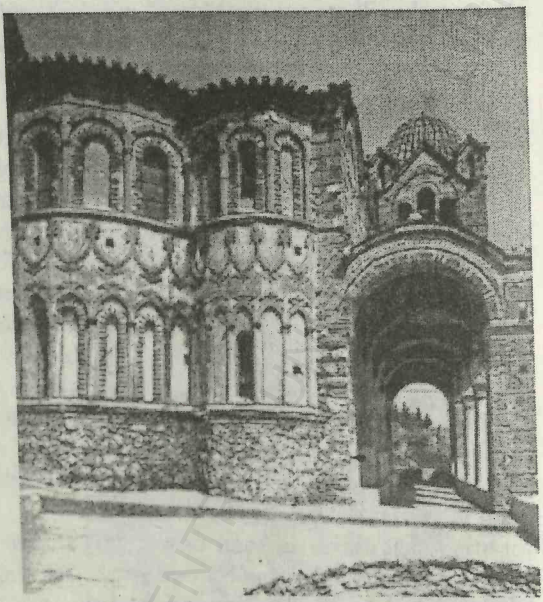

Mistra. Bis. Pantanassa. sec. aal XV-lea

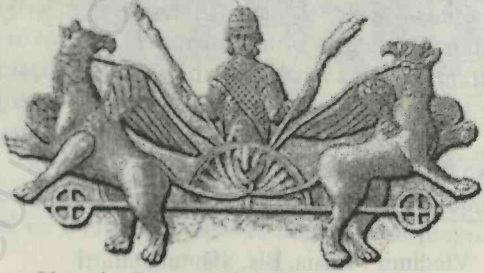

Veneţia. Basorelief din Bis. San Marco
Ascensiunea lui Alexandru

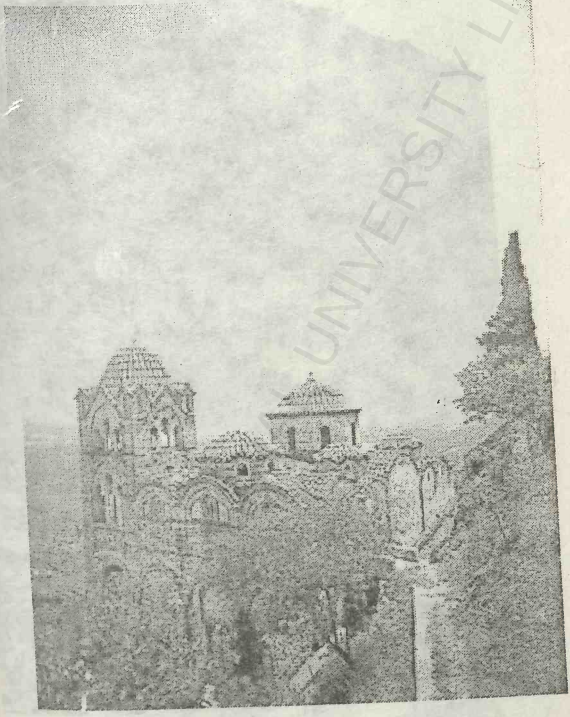

Mistra. Biserica Pantanassa
sec. al XV-lea

BCU IAȘI UNIVERSITY LIBRARY

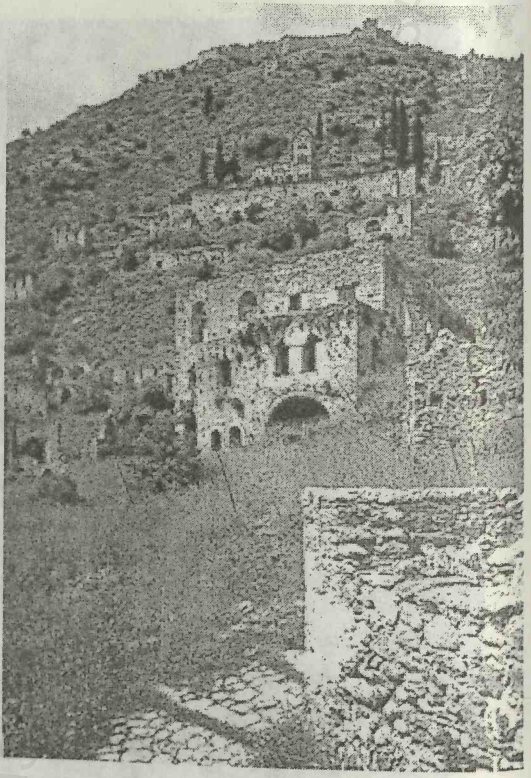

Mistra - Peleponez. Ruinele
casei lui Lascaris. Sus fortăreța francă.
Sec. XIII - XV

Muntele Athos. Cufăr de argint în formă de biserică. sec al IX -lea

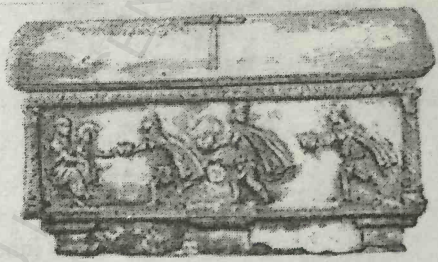

Ravenna. Sarcofagul exarcului Isaac

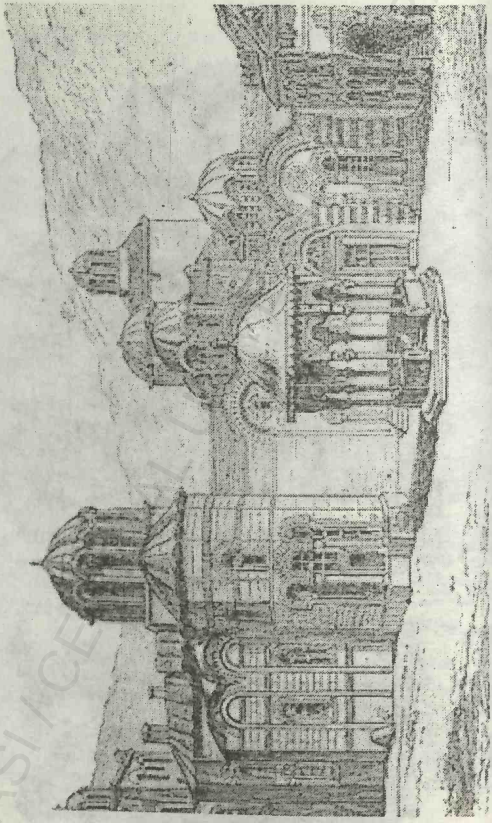

Muntele Athos. Curtea mănăstirii Kilindari

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

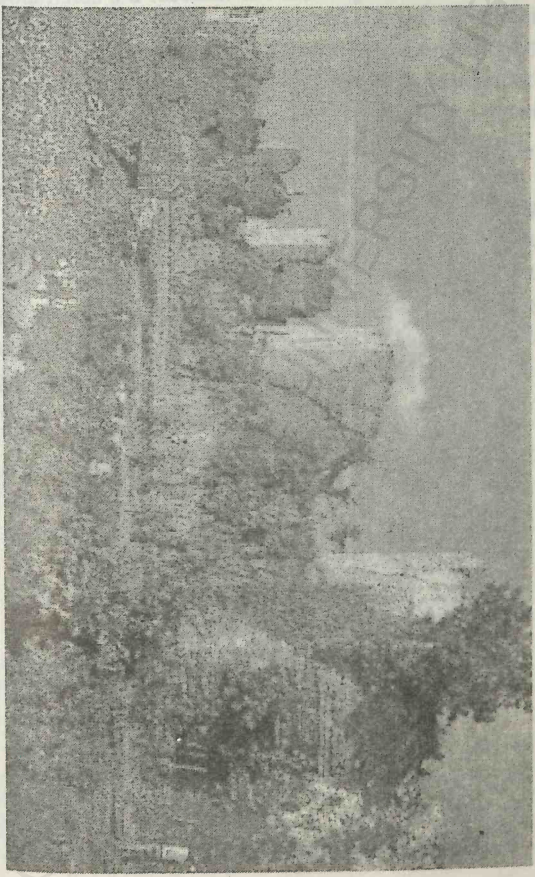

Zidurile Constantinopolului

Cufăr de argint. sec. al VIII-X-lea

BCU IASI LIBRARY

interes. Revoluțiile succedau revoluțiilor. Nikephoros Botaniates s-a răsculat în Asia împotriva lui Mihail al VII-lea, în același timp în care Nikephoros Briennios se răscula în Europa (1078). Apoi împotriva lui Nikephoros Botanites devenit împărat (1078-1081), s-au răsculat alți pretendenți: Basilaces, Melissenios. Imperiul invadat, epuizat, nemulțumit, cerea cu un strigăt mare, un salvator.

Acela a fost Alexis Comnen, cel mai bun dintre generalii imperiului. Lovitura de stat care l-a plasat pe tron (1 aprilie 1081), a pus capăt la treizeci de ani de anarhie, a marcat triumful aristocrației feudale și al armatei asupra partidului civil, precum și victoria provinciei asupra capitalei. Imperiului îi era dat un nou secol de grandoare.

Capitolul VI

Secolul Comnenilor (1081-1204)

I.-Suveranii dinastiei Comnenilor II.-Politica externă a Comnenilor (1081-1180) III.-Guvernarea Comnenilor și civilizația bizantină în secolul al XII-lea IV.-Imperiul bizantin la sfârșitul secolului al XII-lea (1180-1291)

I

Suveranii dinastiei Comnenilor

Precum capeținii în Franța, Comnenii erau o mare familie feudală iar ridicarea lor părea să marcheze triumful marii aristocrații militare. Ca și capeținii, Comnenii au știut să reconstituie autoritatea monarhică zdruncinată, să restaureze imperiul epuizat prin treizeci de ani de anarhie iar în ciuda unor dificultăți zdrobitoare, i-au dat încă un secol de splendoare și de glorie. În mod sigur timpurile erau prea grave, iar situația prea critică, pentru ca Comnenii să poată reda Bizanțului toată strălucirea și toată prosperitatea de altădată. Turcii erau la Iconium și acolo rămâneau. In Balcani, cu sprijinul Ungariei în creștere, popoarele slave s-au constituit în state aproape independente.

Din Occident apăreau pericole neliniștitoare,

rezultat al scopurilor grandioase și inoportune ale imperialismului apusean, ale ambițiilor politice născute de cruciadă și ale intereselor economice ale Veneției. In ciuda acestora Comnenii au dat imperiului un ultim timp de splendoare, iar în suferințele secolelor următoare, popoarle își vor aminti de secolul Comnenilor ca de o epocă sclipitoare și fericită între toate.

Ieșiți dintr-o mare familie aristocratică și militară, împărații casei Comnenilor s-au dovedit înainte de toate soldați. Au arătat că reprezintă și unele lucruri în plus. Alexis, fondatorul dinastiei (1081-1118), era un om inteligent, plin de finețe și de fermitate în ansamblu. Mare general, diplomat abil, excelent administrator, el a apărut în timpul crizei monarhiei, ca omul necesar. A știut la fel de bine să oprească în exterior, pe inamicii imperiului, cât și să restabilească în interior ordinea și forța. Ioan, fiul și succesorul său (1118-1142), nu a fost un prinț mai puțin eminent.

Crescut sever, cu obiceiuri rigide, inamic al luxului și al plăcerilor, cu o fire calmă și generoasă, de o inteligență trează, el a meritat, pentru înalta sa personalitate morală, supranumele de Kaloioan (Ioan excelentul). Foarte viteaz, avid de glorie militară,a avut o deplină conștiință a datoriei sale de monarh și a așzat foarte sus idealul său politic. Tatăl său a apărat frontierele iar el a visat să le extindă, să recucerească provinciile pierdute de monarhie, să-i redea vechea ei splendoare.

Manuel (1143-1180), fiul lui Ioan, a fost cel mai seducător dintre Comneni. Inteligent, amabil, generos, el a fost în totalitate un basileus bizantin, instruit, cultivat, teolog și în același timp cavaler occidental. Deosebit de viteaz, el a avut, mai mult ca toți ceilalți suverani greci, gustul obiceiurilor occidentale. Occidentalii, cărora li se asemăna cu totul, l-au admirat așa cum nu o făcuseră față de nici un alt împărat. Foarte atras de lux și de plăcere, el a umplut secolul al XII-lea de strălucirea aventurilor sale.

Mare politician și totodată foarte ambițios, a întins în toată Europa timpului său obiectivele excesive și utopice ale imperialismului dorit de el. Dar dacă, prin efortul nemăsurat pe care l-a cerut monarhiei, el a epuizat-o și a apropiat-o de ruină, a rămas probabil ultimul dintre marii suverani care au stat pe tronul imperial, prin amploarea grandioasă a proiectelor gândite sau prin efortul tenace ce l-a depus pentru a le realiza.

Andronic (1183-1185), ultimul și cel mai extraordinar dintre Comneni, a unit bravura militară la cea mai magnifică dotare de inteligență politică și la cele mai rare calități de eleganță și de seducție. A dovedit spirit de intrigă și de aventură, lipsă de scrupule și de sens moral sau o cruzime adesea atroce. Toate au făcut din el, pe total, una dintre figurile cele mai reprezentative ale lumii bizantine. După ce a umplut secolul al XII-lea de gălăgia aventurilor sale romanești și de scandalul vieții sale, el i-a convins pe contemporani,

odată urcat pe tron, că prin înaltele sale calități *el va fi un om egal celor mai mari.*

Ar fi putut fi salvatorul și regenatorul imperiului dar nu a realizat decât precipitarea căderii sale.

La mai puțin de douăzeci de ani după el - douăzeci de ani plini de anarhie - Constantinopolul era cucerit de banditii occidentali (1204) iar imperiul restaurat de Comneni se transforma în petice.

II

Politica externă a Comnenilor (1081-1180)

Politica balcanică

La sfârșitul secolului al XI-lea, dominația imperiului era foarte zdruncinată în Balcani. Vasalii slavi nemulțumuți au început să se detașeze de Bizanț. Croația din 1076 a format un regat independent. Serbia care s-a răsculat din nou în 1071, a acceptat cu greutate suzeranitatea bizantină. Bulgaria danubiană era ocupată de pecenegi iar cea de vest suporta cu greu jugul bizantin. In Tracia a apărut o neliniștitoare opoziție religioasă, erezia *bugomilă*, care din secolul al X-lea se dezvoltase prodigios într-o țară total populată de paulicieni, furnizând, ca totdeauna, Bizanțului un mijloc de a se manifesta în antagonismul etnic.

Dincolo de Dunăre, Ungaria aspira să joace un rol și să preia imperiului locul central în afacerile din Balcani.

In 1084, ereticii din Tracia s-au revoltat și au

chemat în ajutorul lor pe pecenegi. In două reprize (1086 și 1088) hoardele barbare au învins armatele bizantine și a trebuit cerută pacea (1089). Dar pecenegii nu au întârziat de a reveni. De această dată Alexis Comnen le-a impus o înfângere sângeroasă pe malurile râului Laburnion (1091), așa de complectă încât pentru o generație s-au putut considera nimiciți. Ei au reapărut din nou în 1121. Ioan Comnen le-a impus atunci o nouă înfângere (1122). In viitor pecenegii au dispărut din istorie. Mult timp bizantinii au conservat amintirea acelor barbari și sărbătoreau solemn ziua care adusese dezastrul lor.

Serbia se arăta tot mai neliniștită. Constantin Bodin a supus Diocleea, Bosnia, Rascia și a fondat un stat omogen căruia Alexis Comnen nu i-a putut veni de hac (1091-1094). Din fericire pentru bizantini, anarhia a destrămat repede tânărul regat. Ioan Comnen a profitat pentru readucerea sub suzeranitatea bizantină a unei părți a țării slave. Doar Bosnia a rămas independentă. Ea a devenit locul de rezistență națională și de plecare a reconstituirii.

Pentru a opri progresele Ungariei, care se întindea până lângă Croația, până lângă Bosnia și până lângă Dalmația și își făcea simțită influența în Serbia politica imperială se străduia să instaleze, conform vechilor obiceiuri ale diplomației sale, un prinț ce-i era devotat pe tronul inamicului.

Plasată între imperiul german și imperiul bizantin, Ungaria era o piesă importantă eșicherul

european. Suveranii de la Constantinopol se străduiau să o așeze în jocurile lor. Ioan Comnen a intervenit în disputele ungurești pentru a susține pe Bela Orbul, fiul lui Koloman, regele detronat, dar dacă nu a reușit să-l restabilească cel puțin s-a asigurat de pacea din 1126 și de prețiosul cap de pod de la Bravicevo.

Manuel Comnen a depus mai multe eforturi pentru a opri înaintările Ungariei și pentru a-și atrage tutela statelor slave. A readus sârbii sub suzeranitatea bizantină (1151) și le-a dat ca dinast pe Ștefan Nemania (1163), care atât cât a trăit împăratul s-a arătat un vasal supus și fidel, în ciuda câtorva necuviințe. Manuel i-a bătut pe unguri într-o succesiune de campanii fericite (1152-1154) și le-a impus, în 1156, o pace avantajoasă pentru imperiu. Totuși când a murit regele Geza al II-lea (1160), a intervenit iarăși în luptele deschise pentru succesiune, împotriva lui Ștefan al III-lea, susținând pe tânărul Bela, pe care gândea să și-l facă ginere.

Dar, din ce în ce, Ungaria se orienta spre Germania. Atunci Manuel a reînceput războiul (1165). Zeugmin și Sirmium au căzut în mâinile bizantinilor. Dalmația, de mult timp pierdută, a fost recucerită. Victoria de la Zeugmin (1167) a obligat Ungaria la o pace (1168). Imperiul câștiga Dalmația și o parte din Croația.

Câțiva ani mai târziu protejatul lui Manuel a ajuns pe tronul Sfântului Ștefan. Bela al III-lea (1173-1196) a fost, ca și Ștefan Nemania în Serbia, atâta timp cât a trăit împăratul, vasal al Bizanțului.

Rezultatele luptelor diplomatice și militare ale lui Manuel urmau să fie, din păcate, efemere.

Politica orientală

Asia atrăgea atenția Comnenilor mai mult decât Balcanii. Succesele continue ale turcilor selciukizi au gonit progresiv pe supușii bizantini din întregul Orient. Un emir turc, Soliman, domnea la Cizic și la Niceea, iar Alexis Comnen a trebuit, presat de alte griji mai urgente, să-i recunoască cuceririle (1082). Antiohia a căzut în 1085 în mâinile necredincioșilor.

La Smirna, emirul Tzachas (1089-1090) a creat o flotă și amenința Constantinopolul. Din fericire pentru Bizanț moartea lui Malik-Șah (1092) a adus dizolvarea imperiului selciukid. Bizantinii au profitat de eveniment pentru a repune piciorul în Bitinia iar noul sultan de la Iconium, Kilidj-Arslan I-ul (1093-1106) a trebuit să accepte pacea.

Alexis Comnen și-a atras unele avantaje din prima cruciadă. Cucerirea Niceei de către cruciați (1097) i-a permis să recucerească o parte importantă din litoralul Anatoliei, Smirna, Efes, etc. Cu toate că împăratul s-a certat destul de repede cu cruciații, el a profitat de învălmășeala produsă de aceștia în rândul necredincioșilor.

Totodată, moartea lui Kilidj-Arslan I-ul a slăbit puternic sultanatul de Iconium. In 1116 împăratul a început o viguroasă ofensivă și în urma victoriei de la Philomeion a impus altă pace turcilor. Atunci când a

murit primul dintre Comneni, imperiul poseda în Anatolia, Trebizenda și toată coasta Mării Negre, tot litoralul până în vecinătatea Antiohiei, tot teritoriul situat la vest de o linie trecând prin Sinape, Gangres, Ancira, Amorion și Philomeion. In Asia ca și în Balcani, Alexis a restaurat, în mod glorios, puterea bizantină.

Ioan Comnen s-a preocupat și mai mult de afacerile asiatice. El a urmărit în Orient un dublu scop: împingerea frontierei până la Antiohia și până la linia Eufratului, impunerea suzeranității sale prinților armeni din Cilicia și statelor cruciate ce se născuseră în Orient.

De la începutul domniei sale (1119-1120), a recucerit toată regiunea situată între valea Meandrului și Atalia, suprimând astfel colțul jenant pe care posesiunile musulmane îl inseraseră între teritoriile bizantine din nordul și sudul Anatoliei. Incepând din 1130 și-a îndreptat eforturile înspre Paflagonia iar armatele bizantine au ajuns până lângă Halys. Gangres, Kastamuni au fost reluate de la turci (1134) alături de alte teritorii de mult timp pierdute. Impăratul și-a făcut simțită puterea în Cilicia și Siria, iar în fața principilor armeni și cruciați, a apărut ca un suzeran și ca un comandant de armate, gata să-i conducă contra necredincioșilor.

Până la sfârșitul domniei sale, lupta împotriva musulmanilor și recucerirea Asiei au constituit marea preocupare. In 1139, a comandat o expediție împotriva orașului Neocaezareea, iar în 1142, în ajunul morții sale, se gândea să recucerească Siria.

Manuel Comnen a continuat politica paternă. În 1146, a ajuns până sub zidurile de la Iconium. Dar atacul normanzilor și cruciada a doua l-au obligat să-și îndrepte atenția în altă parte (1147). Mult mai târziu a putut să-și întoarcă privirile spre Orient. La fel ca tatăl său, a visat să-și impună suzeranitatea asupra statelor armene și cruciate și a reușit. În raport cu turcii politica sa a fost inconsistentă și mai slabă. Către mijlocul secolului al XII-lea, un efort puțin viguros ar fi fost suficient pentru a distruge sultanatul de Iconium și pentru recucerirea întregii Asii până la Taur.s. Manuel, purtat de visurile sale ambițioase privind politica Occidentală, nu a ținut să facă acest efort.

S-a lăsat păcălit de dovezi aparente de supunere, negociate abil de sultanul de Iconium, Kilidj-Arslan al II-lea (1156-1192). L-a lăsat pe musulman, în mod imprudent, să se fortifice, să-și înlăture succesiv rivalii, să creeze un stat omogen și puternic în locul micilor principate musulmane, a căror rivalitate servea bine imperiul. În loc să acționeze, Manuel, timp de unsprezece ani (1164-1175), s-a limitat la o politică pur defensivă, întărindu-și frontiera. Când, în fine, a recunoscut pericolul și a preluat ofensiva, era prea târziu. Armata imperială a suferit, la Myriokephalon (1176), o teribilă înfrângere. Fără îndoială, campanii fericite în Bitinia și în valea Meandrului (1176) au reparat, în parte, efectul dezastruos al acelui eșec. Musulmanii nu erau mai puțin puternici la sfârșitul domniei lui Manuel decât la ridicarea lui pe tron. Sultanatul de Iconium devenise

un stat redutabil și din 1174 Saladin domnea în Siria.

Politica occidentală. Normanzii și Veneții

Pe durata întregii epoci a Comnenilor relațiile, mai limitate, ale Bizanțului cu Occidentul au creat imperiului preocupări noi și atente, din partea celor ce guvernau, alături de vaste ambiții. Politica bizantină s-a deplasat spre paguba și pericolul monarhiei.

In momentul când Alexis Comnen se urca pe tron, normanzii lui Robert Guiscard debarcau în Epir (1081). Contra lor, abilitatea împăratului a reușit să câștige, plătind scump, pe de altă parte, alianța Veneției. Totuși armata imperială a suferit o înfrângere cruntă în împrejurimile orașului Durazzo (1081), oraș cucerit puțin după aceea, de normandul Robert Guiscard.

Pe parcursul anului următor, Bohemond de Tarent a realizat progrese fulgerătoare, în Epir, în Macedonia și în Tessalia. Asediul Larissei l-a oprit totuși pe timp de șase luni și, puțin câte puțin, grație tenacității împăratului. Norocul a schibat taberele. Armata normandă, decimată de boli, slăbită de atacurile grecești și totodată dezorganizată de către diplomația imperială, a trebuit să bată în retragere.

Pe mare, venețienii au distrus flota normandă (1085). Moartea lui Robert Guiscard (1085) a favorizat și ea tabăra bizantină. Pericolul normand era îndepărtat pentru un timp.

Urma, însă, să renască. In 1105, Bohemond, devenit prinț de Antiohia, a incitat tot Occidentul, în favoarea unei mari cruciade împotriva bizantinilor, iar în 1107 a debarcat la Valona. Abilitatea lui Alexis Comnen a triumfat încă o dată asupra adversarului. Normandul, în 1108, a trebuit să semneze un tratat foarte umilitor care-l plasa sub suzeranitatea imperiului împreună cu principatul de Antiohia. Tratatul se dovedea un frumos succes al Bizanțului.

In anii care au urmat, regatul normand al celor Două-Sicilii nu a făcut decât să se dezvolte. Roger al II-lea neliniștea pe Ioan Comnen, determinându-l să caute ajutorul german împotriva lui (1137). Zece ani mai târziu ruptura s-a produs. In 1147 flota normandă a apărut în arhipelagul egeean, devastând Eubeea și Atica, jefuind Corintul și Teba, și transportând la Palermo pe muncitorii care munceau în fabricile de mătăsuri din cele două orașe mari industriale.

Manuel Comnen, fiind ocupat, nu a putut face minuni împotriva acestei invazii. Dar curând, grație alianței venețienilor, el a reluat insula Corfu (1149) și a purtat războiul până în Italia, unde a ocupat Ancona (1151).

Cu toate acestea, în ciuda morții lui Roger al II-lea (1154) și în ciuda marii ligi pe care diplomația bizantină a reușit, un moment, să o formeze contra regelui Siciliei, nici pe uscat, nici pe mare, bizantinii nu au avut succes.

Manuel a trebuit să semneze în 1158 cu

Guillaume I-ul o pace dezavantajoasă, care lăsa foarte tensionante relațiile dintre cele două state. Se pare că Occidentul nu voia cu nici un preț o Italie supusă influenței grecești, iar Veneția, în particular, vechiul aliat al imperiului, s-a neliniștit extraordinar.

Impotriva normanzilor, venețienii trimeteau voluntari ce susțineau imperiul bizantin, iar în schimbul concursului lor, au obținut de la Alexis Comnen largi privilegii comerciale în tot Orientul (1082). Dar, în ciuda bunelor raporturi politice, asprimea negustorilor venețieni a nemulțumit repede pe bizantini. La rândul lui, Alexis Comnen, pentru a diminua puțin monopolul de care se bucurau venețienii, a acordat celor din Pisa privilegii asemănătoare (1111). Ioan Comnen a refuzat să reînnoiască tratatul cu Veneția, dar după patru ani de război (1122-1126) a fost obligat să cedeze, la fel ca tatăl său. A încercat să neutralizeze influența venețiană tratând cu Pisa (1136) și cu Genova (1143).

Ulterior Manuel a recăutat alianța Veneției contra normanzilor, plătind cu largi concesiuni (1148). Dar, neînțelegerile dintre cele două state au crescut. Aroganța și îngâmfarea venețienilor îi neliniștea pe bizantini. Pe de altă parte, Republica se neliniștea de ambițiile italiene ale lui Manuel. Când împăratul a ocupat Ancona și când a cucerit Dalmația, Veneția a înțeles că domianția sa în Adriatica se află în pericol. De atunci ruptura a devenit inevitabilă.

Manuel a provocat-o dispunând arestarea tuturor venețienilor stabiliți în imperiu (1171). Repub-

lica a răspuns trimițându-și flotele să ocupe Chios, să devasteze Arhipelagul și încheind o alianță cu regele Siciliei.

Manuel a cedat în 1175, redând venețienilor privilegiile. La fel ca și cu normanzii, relațiile au rămas tensionate și dificile. Era aproape ziua când normanzii și venețienii urmau să-și facă cunoscută ostilitatea față de imperiu.

Imperiul grec și cruciadele

Antagonismul între Orientul bizantin și Occidentul barbar a crescut și mai mult cu ocazia cruciadelor. Când armatele primei cruciade au apărut sub zidurile Constantinopolului (1096), Alexis Comnen, care nu solicitase niciodată ajutorul Occidentului decât pentru a obține mercenari, s-a arătat foarte neliniștit de acea expediție al cărei sens nu-l înțelegea și între ai cărei șefi se găsea vechiul său inamic, Bohemond.

Totuși, în ciuda violențelor de la care nu se abțineau cruciații, în ciuda insolenței, al aviditătii și ambiției rău disimulate a marilor nobili, împăratul s-a străduit să menajeze o înțelegere cu ei. Prea slab pentru a-i respinge, el a încercat să-i utilizeze. El s-a mândrit în a le stabili prețul, de a înrola cruciații în serviciul imperiului, de a-i lega de el prin jurământ de omagiu și de fidelitate, de a-i folosi la recucerirea Asiei pentru Bizant. Și se pare că a reușit. Succesiv, după mai multe sau mai puține dificultăți, șefii cruciadei au prestat jurământul față de Alexis și s-au angajat de a-i remite

toate orașele care aparțineau odată imperiului și pe care le recucerea de la turci (1097).

In virtutea acestui acord, Niceea recucerită a fost cedată bizantinilor iar un corp de trupe bizantine a acompaniat în continuare pe cruciați. Dar atunci când, după cucerirea Antiohiei, cruciații au uitat promisiunea, dând orașul lui Bohemond (1098) și atunci când au refuzat să-l aștepte pe împărat pentru a mărșălui asupra Ierusalimului (1099), ruptura s-a consumat. Alexis nu putea ierta lui Bohemond uzurparea dar nu se înțelegea deloc mai bine nici cu alți cruciați stabiliți în Siria. Insuccesele cruciadei din 1101, de care au fost făcuți responsabili bizantinii, au agravat și mai mult neînțelegerea.

Eșecul expediției lui Bohemond împotriva imperiului (1107) a demonstrat reaua intenție a occidentalilor în raport cu Bizanțul. Cruciații erau puși într-o situație mult mai proastă decât împăratul, prin apucăturile și viclenia lor barbară. Legenda ostilă bizantinilor s-a răspândit, cu rea credință în tot Occidentul. Prăpastia între cele două lumi s-a adâncit.

In aceeași direcție s-a evoluat și cu ocazia celei de a doua cruciade (1147). Manuel, care domnea atunci, era, ca și Alexis, foarte îngrijorat de venirea sub zidurile capitalei sale a acelor mari armate conduse de regele Germaniei, Conrad al III-lea și de regele Franței, Ludovic al VII-lea. Cu germanii s-a înțeles mai bine și s-a debarasat repede de ei.

Cu francezii a avut atâtea dificultăți, încât la

un moment dat cruciații s-au gândit să cucerească Constantinopolul. In aceste condiții, când s-a produs dezastrul cruciadei, s-a imputat totul perfidiei bizantinilor, învinuiți de rapacitate. Toate erau refulări neadevărate și scandaloase ale unei nobilimi barbare ce nu-și recunoștea cu demnitate înfrângerea. Pentru a răzbuna eșecul expediției, Occidentul a gândit, un moment, să dirijeze o cruciadă împotriva Bizanțului (1150).

Este dovedit istoric că politica imperială în raport cu cruciații din Orient nu justifica neîncrederea acelor sălbatici nomazi și bătăioși, murdari și lipsiți de cultură. Oricum, ostilitatea dintre cele două lumi era în creștere.

Principatul normand pe care-l stabilise, în Antiohia, prima cruciadă era prin ambiția șefilor săi, Bohemond și Tancrede, foarte jenant pentru bizantini. Ei luptau împotriva acelui principat cu toate forțele, pe calea armelor și a diplomației.

Pentru un moment tratatul din 1108, impus lui Bohemond, părea să asigure succes politicii imperiale, punând Antiohia sub suzeranitate bizantină. Dar tratatul nu a fost niciodată executat și antagonismul s-a păstrat.

Ioan și Manuel Comnen s-au implicat cu și mai largi ambiții. Ambii visau să-și stabilească autoritatea asupra principatelor armene din Cilicia și asupra statelor cruciate din Siria, ceeace au reușit.

Către anul 1131, Leon, prinț al Armeniei, și-a mărit mult domeniile în detrimentul Ciliciei bizantine

și a încheiat alianțe cu vecinii săi, principii de Antiohia, pe care Bizanțul îi considera totdeauna ca vasali revoltați.

Ioan Comnen a sesizat prima ocazie de a interveni. A supus Cilicia (1137), a obligat pe Raymond de Poitiers, prințul de Antiohia , de a-i presta omagiu și ca veritabil suzeran al Siriei cruciate, a condus, în 1138, o mare expediție împotriva musulmanilor. Totuși nu a putut, așa cum spera, să intre în posesia Antiohiei. Ambiția nu i-a fost diminuată. În 1142, a reapărut în Cilicia pentru a constitui din statele armene și din Antiohia, un apanaj pentru fiul său favorit, Manuel. Moartea i-a întrerupt planurile (1143) iar prințul cruciat de Antiohia a avut ocazia să-și recapete independența. Manuel i-a probat repede că el înțelegea să continue politica tatălui său.

Raymond a trebuit să se prezinte la Constantinopol, să se scuze și să se recunoască vasal al împăratului (1145). Puțin mai târziu, în 1158, Manuel a marcat și mai bine rolul său de suzeran. A cucerit Cilicia, a pedepsit dur pe Renaud de Chatillon, prințul de Antiohia, obligându-l la o umilitoare supunere și escortat de toți suveranii cruciați din Siria, față de care el apărea ca stăpân, a organizat o intrare solemnă în Antiohia.

Chiar regii cruciați din Ierusalim au fost nevoiți să suporte influența bizantină. Au furnizat contingente ale armatei lor armatei imperiale și s-au unit prin căsătorie cu casa de la Constantinopol. Manuel însuși s-a căsătorit, în 1161, cu o prințesă cruciată, Maria de

Antiohia. Au urmat de expediții comune în Egipt (1169). Civilizația bizantină a penetrat în Siria cruciată, unde prestigiul personal al lui Manuel devenise considerabil.

Ambiția bizantină părea că se realizase. Ea îi epuizase pe cruciații din Siria, le slăbise forța de rezistență contra necredincioșilor iar pe de altă parte a agravat ura pe care Occidentul o nutrea pentru Bizanț. Ura occidentalilor era nativă și educată, fără a avea un suport real în comportarea bizantinilor. Acele spirite primare ale cavalerilor apuseni nu puteau să nu fie invidioase pe succesele și pe civilizația creștinilor ortodocși bizantini.

Politica imperialistă a Comnenilor

Vastele și imprudentele planuri ale politicii lui Manuel în Occident au reușit să învrăjbească și mai mult cele două lumi. Ca și alți predecesori, Comnenii visau să-și restaureze autoritatea asupra Romei, prin forță sau prin acord cu papalitatea și să distrugă imperiul germanic din Occident, care le apărea totdeauna ca o uzurpare a drepturilor lor.

Manuel Comnen s-a hotărât să-și transforme visurile în realitate. S-a văzut cum succesele sale asupra normanzilor l-au incitat să intervină în peninsulă, cum de asemeni, în Ungaria ca și în Italia, s-a ciocnit de Imperiul german, unde, din 1152, domnea Frederic Barbarossa. Se poate spune că în gândirea împăratului politica occidentală a dobândit locul esențial și că pe parcursul întregii sale domnii, prin mijloace diverse,

armete sau diplomatice, a urmat cu tenacitate scopul ambițios.

Ruptura între Barbarossa și papalitate (1158) i-a furnizat ocazia de a se apropia de Roma. A luat partea papei Alexandru al III-lea (1161) și a făcut să renască, sub ochii pontifului, speranța de restabilire a uniunii dintre Biserici. Spera să obțină în schimb coroana imperială a Occidentului. In același timp diplomația sa se străduia să suscite pe inamicii lui Barbarossa, prin susținerea ligii lombarde, subvenționând Ancona, Genova, Pisa și Veneția.

Păstând poziția de intrigant în Italia și în germania, Manuel și-a urmat visurile încheind și un acord direct cu împăratul german. Din proiectele sale complicate și utopice nu a ieșit nimic efectiv. Papa nu a putut consimți să devină un episcop bizantin la Roma, capitală a unui imperiu restabilit. Republicile italiene s-au îndepărtat de ambițiile lui Manuel. Barbarossa, istovit de dublicitatea bizantină, s-a arătat în mod fățiș ostil și amenințător (1177).

Astfel, atracția către Occident ce a dominat pe Manuel Comnen s-a dovedit dezastruoasă pentru imperiu. Prin simpatiile lui față de apuseni i-a iritat pe bizantini iar prin ambițiile sale a determinat întregul Occident să se coalizeze împotriva Bizanțului. Efortul nemăsurat pe care politica sa l-a impus monarhiei, a epuizat-o. In aparență Manuel a dat un renume incomparabil imperiului și a făcut din Constantinopol centrul politicii europene. In realitate, când a murit

(1180) a lăsat Bizanțul ruinat, expus pericolului și urii apusene și în pragul unei crize interne grave, pe punctul de a isbucni.

III

Guvernarea Comnenilor și civilizația bizantină în secolul al XII-lea

Primii trei Comneni s-au preocupat, cu atenție, de a reda autorității imperiale puterea iar monarhiei prosperitatea. Au făcut un mare efort pentru a reorganiza armata, introducând în ea o mulțime de mercenari, dintre care mulți veneau din Occident. In schimb au neglijat forța navală cu mare imprudență. S-au încrezut excesiv pe alianța Veneției și pe sprijinul flotei sale în stăpânirea mărilor. Au creat totuși o flotă militară redutabilă, capabilă să apere imperiul restaurat și să susțină puterea imperială întărită, dar care trebuia să coopereze cu flota Veneției.

Alexis și Ioan au arătat o grijă foarte exactă finanțelor. Cu toate că impozitele erau grele și tirania fiscală dură pentru supuși, cu toate că domnia lui Manuel costa, deasemeni, mult prin cheltuielile impuse de războaie, de diplomație și gusturile lui pentru de lux, totuși, în secolul al XII-lea, Imperiul Bizantin era bogat și cu un comerț prosper. Aceasta în ciuda erorilor unei politici economice care lăsa ca bizantinii să fie înlocuiți, pe nesimțite, pe piețele din Orient, de către străini. Se lăsa loc asprimii crescânde orașelor comerciale din Italia, care exploatau din ce în ce mai mult imperiul în

beneficiul lor și se instalau în el ca într-o țară cucerită.

Comnenii au avut, pe de altă parte, o mare solicitudine pentru trebuirle Bisericii. Ei au combătut cu zel erezia și gândirea liberă, atunci când aceasta se manifesta, mai ales la Universitatea din Constantinopol, prin renașterea filozofiei platoniciene. Au avut grijă să supravegheze și să reformeze obiceiurile ecleziastice, să-i aducă pe călugări la o viață mai simplă și mai pilduitoare. Pentru ei, la sfârșitul secolului al XI-lea Sfântul Christodulos a fondat, cu ajutorul lui Alexis Comnen, mănăstirea model de la Patinos (1088). călugării au multiplicat la Constantinopol fundațiile pioase, mănăstirile, spitalele, bisericile. Cea mai remarcabilă a fost cea a Pantocratorului, construită de către împăratul Ioan pentru a deveni în viitor centrul unei mari instituții monahice și spitalicești și necropola dinastiei.

Puține promenade sau bulevarde au fost mai elegante sau mai rafinate ca cele din timpul Comnenilor. Palatul Blacherne, în fundul Cornului de Aur, unde și-au mutat reședința împărații era, după mărturiile contemporanilor, o minunație, plin de splendoare și frumusețe. Acolo trăia, alături de prinți, mai ales în epoca lui Manuel, o societate îndrăgostită de plăceri și de sărbători și care împrumutase din Occident unele din divertismentele favorite, precum turnirurile și misterele. Intriga și aventura erau la mare prețuire. Femeile își desfășurau acolo cochetăria și grația. Toată acea lume tânără, ardentă și pasionată, arăta curiozitate față de

științele oculte, de magie, de astrologie și era îndrăgostită de lucrurile spirituale.

Pentru a atesta înaltul nivel al culturii intelectuale la care parvenise Bizanțul în secolul al XII-lea, este suficient de a aminti nume de scriitori ca Ana Comnen sau Nikephoros Briennes, Nicetas Acominate sau Eustatius de Tessalonic. O veritabilă renaștere s-a produs în spiritul tradițiilor clasice iar împărații și-au făcut o onoare din a proteja literații și erudiții, la fel ca și pe teologi sau pe oratorii oficiali, ale căror cuvântări elocvente constituiau ornamentul tuturor marilor ceremonii, pe poeții de curte ca Teodor Prodrom, a cărui vervă ingenioasă se consuma în piese de circumstanță, totuși amuzante și spirituale. Arta continua, la fel de magnific, tradițiile secolului precedent și influența sa se întindea din adâncul Orientului la extremitățiile Occidentului, făcând din Bizanț educatorul Universului și regele lumii civilizate.

In statele cruciate din Siria, la fel ca și în Veneția sau în Sicilia normandă, bisericile și palatele erau ridicate și decorate după moda bizantină. Artiști greci executau mozaicuri, de la Betleem la Toledo, la Domul din Cefalu, la Marmorana sau la Capela Palatină din Palermo. Monumentul care dă imaginea cea mai exactă a splendorilor Bizanțului din acea epocă este biserica San Marco din Veneția, cu cele cinci cupole ale sale, cu bogăția marmurilor și cu orfevrevia sa, cu mozaicurile sale înstelate și cu strălucirea purpurei și a aurului cu care este învăluită.

Arta romană însăși a împrumutat Bizanțului unele trăsături ale arhitecturii sale și multe motive de decorațiune. Prin bogăția sa, prin frumusețea monumentelor sale, prin luxul palatelor sale, prin relicvele bisericilor sale, Constantinopolul excita admirația întregii lumi și a tuturor celor care îl vizitau și deveneau orbiți. *"Este gloria Greciei* - a zis Eudes de Deuil - *bogăția sa este faimoasă și este mai bogat decât renumele său"*. *"Nu a existat* - scria Benjamin de Tudele - *cu excepția Bagdadului, un oraș care să i se compare în Univers"*. S-a afirmat în raportul lui Robert de Clari, că: *"două părți ale bogăției lumii se află la Constantinopol și a treia este împrăștiată în lume"*.

Capitala bizantină, după o expresie ingenioasă, era *"Parisul evului mediu"*. Ea era, după cuvintele lui Villehardouin *"cel mai bogat oraș din lume"*, orașul care între toate celelalte era suveran.

Prosperitatea periculoasă care excita invidiile în același timp cu admirația, a costat mult monarhia atunci când a devenit vizibilă slăbirea imperiului.

IV

Imperiul bizantin la sfârșitul secolului al XII-lea (1180-1204)

Timpul lung cât a trăit Manuel Comnen, inteligența sa, energia sa, abilitatea sa, au asigurat ordinea internă și a menținut în afară prestigiul Bizanțului. La moartea lui, tot edificul s-a prăbușit. Ca

și în timpul lui Iustinian, politica imperială din secolul al XII-lea a avut foarte mari ambiții. Lichidarea s-a dovedit la fel de dificilă și dezastruoasă.

Amestecând prea mult imperiul în afacerile Occidentului, urmărind visurile imprudente ale unui imperialism grandios, Manuel Comnen a neglijat foarte mult, în Orient, pericolele apropiate și nesiguranța cruciaților. Totul a epuizat monarhia. Dușmăniile și ura pe care le-a provocat, poftele nemăsurate pe care imperiul le-a lăsat să se aprindă, au avut consecințe redutabile când puterea a căzut în mâini mai slabe.

Alexis al II-lea, fiul lui Manuel, era un copil. Mama sa, regenta Maria de Antiohia, cruciată de origine și care se sprijinea pe cruciați, era impopulară. Andronic Comnen a profitat de nemulțumirea generală pentru a se face împărat (1182-1185). Acest ultim Comnen ar fi putut fi un mare împărat. El a înțeles că puterea feudalilor era un pericol pentru imperiu și a lovit-o cu duritate.

Insurecția lui Isaac Anghelos în Bitinia a înecat-o în sânge (1185). El a reorganizat administrația, a redus cheltuielile, a micșorat impozitele și s-a aflat pe drumul cel bun de a deveni popular, când evenimentele externe l-au răstrurnat ca urmare a pierderii Tesalonicului în războiul cu normanzii și a Dalmației în războiul cu ungurii (1805). O revoluție (1185) a așezat pe Isaac Anghelos pe tron și a precipitat ruina imperiului.

Isaac (1185-1195) nu avea nici una dun calitățile necesare pentru a lichida criza amenințătoare. Fratele său Alexis al III-lea (1195-1203), care l-a

detronat, nu valora mai mult. Monarhia se afla în fața ruinei.

In interior puterea imperială, zdruncinată de suita de revoluții și de neâncetatele conspirații, se arăta deosebit de slabită. In Capitală populația era cea dicta legea. In provincii feudalitatea a ridicat capul, din nou și imperiul s-a dezmembrat.

Isaac Comnen s-a proclamat independent în Cipru (1184) iar Gabras la Trebizonda. Peste tot marile familii feudale, Cantacuzino, Branas sau Sguros, și-au partajat bucăți din zdrențele monarhiei. Dezordinea domnea peste tot iar apăsarea impozitelor devenea zdrobitoare. Comerțul era ruinat iar tezaurul gol.

Demoralizarea se observa peste tot. Până și în Biserică, călugării rupți de mănăstire, produceau o permanentă dezordine. Reforma mănăstirească devenise necesară mai mult ca niciodată. Elenismul dădea înapoi peste tot, iar patriotismul dispărea.

Pericolul exterior era și mai grav. In Peninsula Balcanică, slavii au scuturat jugul imperiului. In Serbia Ștefan Nemania și-a întins autoritatea asupra Herțegovinei, a Muntenegrului și a Serbiei danubiene fondând un mare stat. Sub conducerea sub Petru și Ioan Asan bulagarii și valahii s-au răsculat (1185). Cu ajutorul cumanilor și cu concursul lui Ștefan Nemania au progresat repede. Isaac a fost bătut la Berrhoea (1190) și la Arcadiopolis (1194). S-a fondat un imperiu vlaho-bulgar, urmând ca țarul Ioniță sau Kaloian (1197-1207) să-i asigure grandoarea. Prin tratatul din 1201, Alexis

al III-lea a trebuit să recunoască toate cuceririle valaho-bulgarilor de la Belgrad până la Marea Neagră și la Vardar.

Puțin după aceea suveranul valah a obținut de la Inocențiu al III-lea titlul de rege și constituirea unei biserici naționale (1204). Aceasta constituia ruina totală a operei lui Tzimisces și al lui Vasile al II-lea.

Dinspre Occident orizontul se arăta mult mai sumbru. Masacrarea apusenilor din Constantinopol în 1182, a produs revolta îndreptată spre tronul lui Andronic Comnen și a dezlănțuit războiul cu normanzii. Cucerirea Tessalonicului de către armata regelui normand al Siciliei s-a dovedit un succes fără urmări, iar Isaac a reușit să respingă invadatorii (1186). Prin acele evenimente, vechea ostilitate dintre occidentali și bizantini a crescut.

Din păcate politica imperiului în raport cu Frederic Barbarossa, în timpul celei de a III-a cruciade (1189), a avut un efect asemănător. Un moment, împăratul german a plănuit, de acord cu sârbii și bulgarii, să cucerească Constantinopolul. Cruciații au traversat imperiul ca inamici exasperați. Henric al VI-lea , fiul lui Barbarossa, s-a dovedit un inamic și mai periculos, mai ales când a moștenit domeniile și ambițiile regilor normanzi. El visa să recucerească Orientul cruciat și l-a somat pe Alexis să-i restituie toate teritoriile cucerite cu ani în urmă de normanzi (1196). Până la rezolvarea cererii vroia să-l oblige la plata unui tribut.

Veneția era totdeauna nesigură. Ea se arăta tot

răzbunătoare pentru masacrele bizantine din 1182, iar pentru a o liniști, Isaac a trebuit să-i acorde în 1187 ample despăgubiri și largi privilegii.

In 1198, Alexis al III-lea a trebuit să mărească din nou concesiunile. Inconsecvent, ulterior le-a atenuat, acordând genovezilor și pisanilor reparații asemănătoare.

Pe lângă acestea, venețienii își simțeau comerțul și securitatea amenințată de ura exasperată a negustorilor și meseriașilor bizantini. Când Henrico Dandolo a devenit doge (1193), s-a născut ideea că o cucerire a Imperiului Bizantin ar fi fost cea mai bună rezolvare a crizei, cel mai sigur mijloc de a satisface ura apusenilor și de a asigura interesele Republicii în Orient. Ostilitatea papalității, ambițiile Veneției, dușmăniile întregii lumi apusene, au produs deturnarea celei de a patra cruciade. Contraatacului formidabil al barbarilor din Occident, Bizanțul epuizat, slăbit în Orient și prin dezvoltarea statelor slave, nu era capebil să îi reziste. Cu toate acestea orașul-lumină nu ar fi căzut în mâna cruciaților dacă pe tron nu s-ar fi aflat personaje slabe și josnice.

Cea de a patra cruciadă

In 1195 Alexis al III-lea l-a detronat pe fratele său Isaac. L-a întemnițat și a dispus să-i fie scoși ochii. Odată cu suveranul decăzut l-a întemnițat pe fiul aceluia, pe tânărul Alexis. In 1201 tânărul prinț a evadat și a mers în Occident cerând ajutor împotriva uzurpatorului. Era tocmai momentul în care armata celei de-a IV-a

cruciade se găsea reunită la Veneția. Venețienii au sesizat, cu isteține, pretextul care li se oferea pentru a interveni în afacerile bizantine. Promisiunile magnifice de răsplată, făcute de Alexis, au întărit cu ușurință motivele cruciaților de a ataca statul creștin. S-au depășit astfel și eventualele scrupule ce ar fi împiedicat un atac asupra Bizanțului.

Astfel, politica abilă a lui Henrico Dandolo a deturnat către Constantinopol expediția pregătită pentru eliberarea Pământului Sfânt. La începutul lui 1203 s-a semnat acordul definitiv cu pretendentul bizantin, viitorul Alexis alIV-lea . La 27 iunie 1203 flota cruciată a ancorat în fața Constantinopolului. Orașul a fost cucerit prin asalt (18 iulie 1203). Pe Isaac Anghelos l-au restabilit pe tron împreună cu fiul său Alexis al IV-lea. Înțelegerea dintre dinaștii bizantini și apuseni a durat puțin. Noii împărați se dovedeau neputincioși în a-și ține promisiunile. Cruciații și venețienii prezentau tot timpul cerințe în creștere.

La 25 ianuarie 1204, o revoluție națională a răsturnat pe protejații occidentalilor, iar Alexis al V-lea Murzufl a preluat puterea. Tot aranjamentul anteriorse prăbușea. Apusenii s-au hotărât să distrugă Imperiul Bizantin. La 12 aprilie 1204, Constantinopolul a căzut aproape fără rezistență. Bandiții apuseni l-au jefuit înspăimântător. In timp ce rămășițele aristocrației și clerului bizantin se refugiau la Niceea pentru a încerca de a reconstitui acolo imperiul, învingătorii, în conformitate cu tratatul de partajare semnat în martie

1204, divizau între ei teritoriul cucerit.

Un împărat apusean, Bandouin de Flandra, s-a așezat pe tronul Comnenilor (mai 1204). Un rege apusean, Boniface de Montferrat, domnea la Tessalonic. Un patrician venețian a luat în posesie tronul patriarhal. Pe toată suprafața cucerită a imperiului s-a născut o floră curioasă de seniorii feudale de tip apusean. Venețienii, totdeauna oameni abili, și-au asigurat în tot Orientul puncte importante pentru dezvoltarea comerțului lor și pentru dezvoltarea unui imperiu colonial.

Se părea că acela a fost sfârșitul Bizanțului. Oricum evenimentele din 1204 au constituit pentru Imperiul Bizantin lovitura după care nu și-a mai regăsit niciodată vechea putere.

Capitolul VII
Imperiul cruciat de la Constantinopol și Imperiul Bizantin de la Niceea (1204-1261)

I.-Destrămarea Imperiului Bizantin II.- Imperiul *"latin"* de Constantinopol III.-Imperiul bizantin de Niceea IV.-Recucerirea Constantinopolului de către bizantini V.-Principatul de Ahaia

I
Destrămarea Imperiului Bizantin

Cucerirea Constantinopolului de către cruciați a avut ca primă consecință transformarea profundă a aspectului lumii creștine orientale.

Pe ruinele Imperiului Bizantin au înflorit o serie de seniorii feudale apusene. Un imperiu *"latin"* s-a stabilit la Constantinopol, în care Bandouin, conte de Flandra, a fost ales suveran. Un regat de Tessalonic, teoretic vasal împăratului, s-a constituit în favoarea lui Boniface de Montferrat. Au mai existat ducate de Niceea și de Philippopolis, seniorii la Didymotic și la Adramyttion.

Câteva săptămâni mai târziu, cavalcada victorioasă, care a dus pe Boniface de Montferrat până la Atena și Corint a avut ca rezultat fondarea altor state apusene, marchizatul de Bodonița, senioria de

Negroponte, ducatul de Atena, guvernat de familia burgundă La Roche, principatul de Ahaia sau Moreea, cucerit de nobilii din Champagne, Geoffroi de Villehardouin și Guillaume de Champlitte, stat care va deveni în Orientul *"apusean"*, ceea ce cruciada din 1204 a lăsat mai durabil.

Veneția, pe altă parte, a ocupat direct Durazzo pe coasta Epirului, Modon și Coron în Peloponez, Creta și Eubeea, Gallipoli, Rodosto, Heracleea și un vast cartier din Constantinopol. Ea a însărcinat pe patricieni de a se instala în Arhipelag, unde s-a format ducatul de Naxos, marchizatul de Cerigo, marele ducat de Lemnos și senioria de Santorin. Stăpâna acestui admirabil imperiu colonial, Republica putea lăsa, în mod legitim, pe dogele său să se intituleze *"senior a unui sfert și jumătate din imperiul grec"*.

Dezastrul Imperiului Bizantin a atras în mod asemănător și nașterea unei multitudini de state grecești. LaTrebizanda, doi principi, Alexis și David, proveniți din familia Comnen, au fondat un imperiu care, de la Heracleea la Caucaz, ocupa tot litoralul Mării Negre. Imperiul urma să dureze până la mijlocul secolului al XV-lea (1461). In Epir, un bastard al familiei Anghelos, Mihail Anghelos Comnen, a creat un *despotat* care se întindea de la Naupactos la Durazzo.

La Niceea, ginerele lui Alexis al III-lea Anghelos, Teodor Lascaris, a reunit în jurul lui tot ce mai rămăsese din aristocrație și din înaltul cler bizantin și din 1206 s-a încoronat solemn *"Împărat al romanilor"*.

Și alți ambițioși și-au tăiat seniorii din peticele imperiului: Gabalas la Rodos, Mankafas la Philadelphia, Leon Sguros la Argos și la Corint. Se părea că acesta era sfârșitul monarhiei.

Totuși, între aceste organisme noi, care se născuseră în viața politică, exiata o diferență profundă. Imperiul *"latin"*, în ciuda calităților primilor doi suverani ai săi, urma să dureze circa o jumătate de secol (1204-1261) iar slăbiciunea lui originară urma, inevitabil, să-l facă efemer. La bizantini, dimpotrivă, victoria străinilor a retrezit patriotismul și a făcut să se regăsească conștiința naționalității bizantine. Toți șefii, în jurul cărora se găseau grupate toate forțele treze ale lumii bizantine, aveau aceeași ambiție: recucerirea Constantinopolului de la apusenii detestați.

Rămânea de aflat care dintre cele două imperii bizantine rivale, cel din Niceea sau cel din Epir, vor reuși să realizeze cucerirea vechii capitale, temporar răpită.

II

Imperiul "latin" de la Constantinopol

Pentru ca opera născută din cea de a patra cruciadă să aibă oarecare șanse de durată, trebuia ca noul imperiu să dispună de o guvernare forte și de o guvernare puternic centralizată. In statul pur feudal pe care l-au fondat apusenii, împăratul nu era decât întâiul nobil. Autoritatea sa, teritorial foarte restrânsă, era aproape nulă din punct de vedere politic

Ravenna. Bis. Santa Maria in Porto.
Basorelief sec.al X-lea

Dalmatică imperială. sec XII-XIV

Christos, împăratul Romanos și soția sa Eudoxia. Fildeș sec. al XI-lea

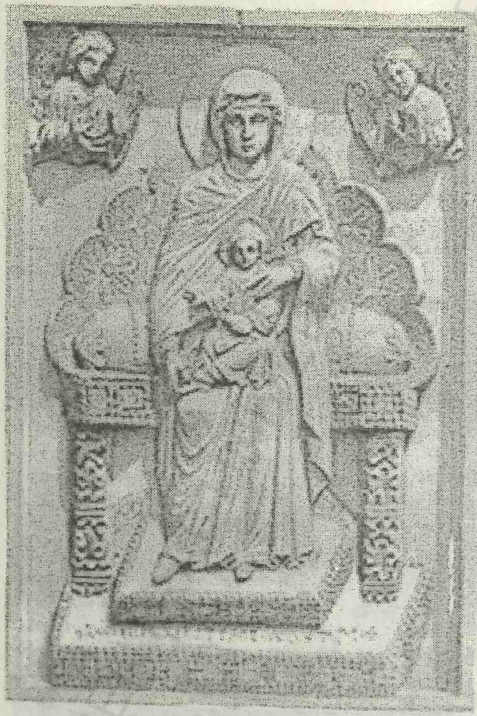

Sfânta Fecioară și pruncul. Fildeș.
sec. X- XII

BCU IASI

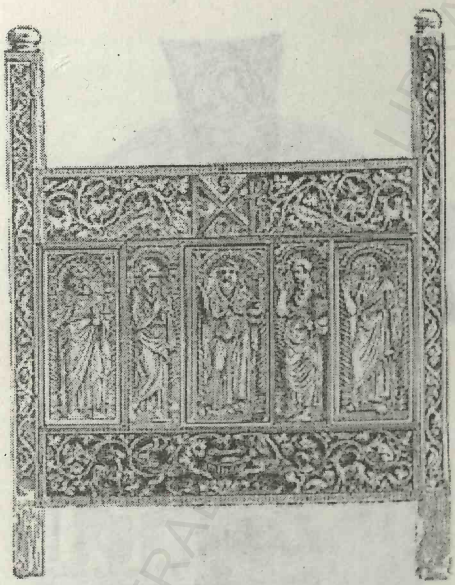

Ravenna - Italia. Catedrala.
Partea anterioară a scaunului
episcopal al lui Maximianus
sec. al IV-lea

Vatican. Crucea împăratului
Justin al II-lea

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

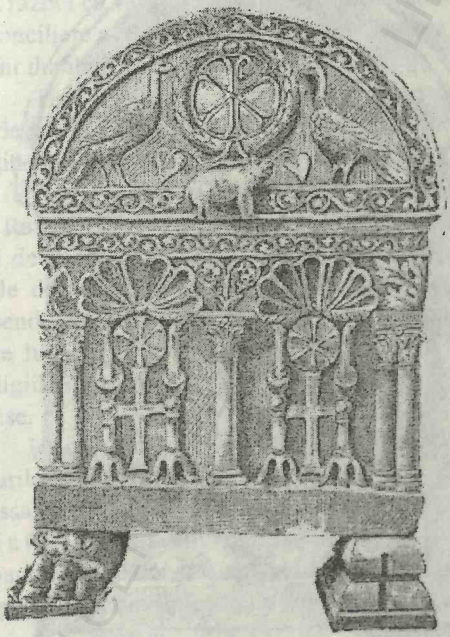

Ravenna - Italia. Sarcofag bizantin

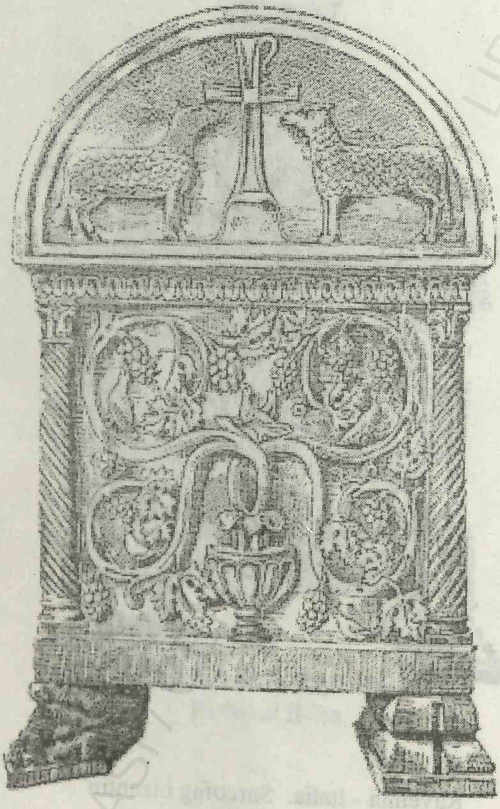

Ravenna - Italia. Sarcofag bizantin

Baudouin, imediat după ridicarea la tron a purtat război cu vasalul nedocil, regele Tessalonicului. O reconciliere a reușit, dar niciodată înțelegerea nu s-a dovedit durabilă între ei.

Henri d'Angre, succesorul lui Baudouin, s-a lovit de aceleași dificultăți. El a reușit, cu forță, energie și abilitate, să-și impună autoritatea la Tessalonic (1209), să se facă recunoscut ca suzeran de către parlamentul de la Ravennika (1210) și de către vasalii din Grecia. Ducii de Atena și prinții de Ahaia, s-au dezinteresat repede de afacerile imperiului, devenind aproape independenți. Imperiul *"latin"* nu putea aștepta decât puține lucruri de la Venețieini, foarte interesați de priviligiile lor și preocupați foarte egoist de propriile interese.

Cu grecii învinși acordul era imposibil. In ciuda eforturilor făcute de unii suverani apuseni, ca Montferrat la Tessalonic și Villehardouin în Ahaia, pentru a liniști ura și a face să se uite brutalitatea cuceririi, poporul grec a rămas ostil străinilor și aștepta neliniștit pe eliberatorul, care putea veni din Epir sau de la Niceea.

La pericolul grec cert se adăuga pericolul posibil bulgar. Apusenii au făcut greșeala de a respinge alianța ce le-a fost oferită de țarul Ioniță (1197-1207). In locul ajutorului pe care l-ar fi putut găsi la bulgari pentru a lupta împotriva bizantinilor, ei au făcut din aceia inamici ireconciliabili, care s-au înțeles cu suveranii bizantini de la Niceea, împotriva imperiului *"latin"*, pentru a-i provoca ruina.

Totuși, în primul moment de mare dezordine care a urmat cuceririi Constantinopolului, cruciații păreau să triumfe peste tot. Tessalia, Grecia centrală și Peloponezul, au fost cucerite în câteva săptămâni fără a se întâlni o oarecare rezistență serioasă. In Asia Mică, Henri d'Angre i-a înfrânt pe bizantini la Poimanenon și tânăra putere a lui Teodor Lascaris, care nu ocupase de mult Brusa (Bursa sau Prusa) părea pândită de ruină. Invazia bulgarilor în Tracia l-a salvat. Țarul Ioniță s-a aruncart asupra imperiului *"latin"*, bine sprijinit peste tot de supușii bizantini revoltați.

Cu curaj și cu trupe slabe, împăratul Baudouin și dogele Dandolo s-au îndreptat spre inamic. Pe platourile de la Adrianopolis, armata apuseană a suferit un dezastru sângeros (1205) în care Baudouin și-a pierdut viața. Timp de doi ani, suveranul bulgar și-a plimbat armatele devastatoare peste Macedonia, avid de a răzbuna înfrângerile pe care Vasile al II-lea le aplicase poporului său în trecut. In opoziție cu titlul de *Bulgaroctonul* , atribuit aceluia, țarul s-a proclamat *Romaioctonul*, adică *„ Omorâtorul de romani„*. El a asediat Tessalonicul, dar în mod fericit pentru apuseni, a murit, fără îndoială, asasinat (1207).

Teodor Lascaris a profitat de această diversiune pentru a-și restabili și consolida puterea.

Totuși, sub guvernarea lui Henri d'Angre, frate și succesor al lui Baudouin (1205-1216), cu siguranță cel mai bun prinț pe care l-a avut imperiul *„latin„* de la Constantinopol, s-a putut crede că statul născut după

cruciadă își asigura existența.

După moartea lui Ioniță, Henri a încheiat pacea cu bulgarii, scăpând astfel imperiul de o mare grijă. El a reușit într-o oarecare măsură să restabilească uniunea între apusenii cuceritori și să restaureze, asupra marilor săi vasali, autoritatea imperială. A reușit de asemeni să obțină supunerea și simpatia supușilor săi greci. In același timp a reluat ofensiva în Asia, sprijinându-se pe Comnenii din Trebizonda. O primă expediție, în 1206, l-a pus în posesie cu o parte a Bitiniei.

In 1212 el a atacat și mai puternic, bătând pe Lascanis la Luparcos și obligându-l să-i cedeze o parte din Misia și Bitinia. Dar Henri a murit prea repede pentru imperiul pentru care apărea ca fondator (1216). După aceea, atât grecii cât și bulgarii, au avut mâinile libere în raport cu prinții slabi care au urmat la guvernarea imperiului *„latin„*. Statul fondat de către cruciați nu evolua decât către o ruină lamentabilă.

III

Imperiul Bizantin de Niceea

Teodor Lascaris (1206-1222) a devenit prograsiv singurul stăpân al Asiei bizantine. El a bătut pe suveranii de Trebizonda, invidioși pe norocul său, a învins pe turcii selciukizi (1211) și a recucerit de la ei o mare parte a coastelor Anatoliei. După moartea împăratului Henri el nu a mai dat timp de respirație apusenilor venetici. Când a murit în 1222, a lăsat la tron pe ginerele său Ioan Vatatzes (1222-1254). Atunci

numai o mică parte din Bitinia mai era ocupată de apuseni și reunise sub sceptrul său toată Asia Mică occidentală. Frontiera o împinsese până pe cursul superior al râurilor Sangarios și Meandru.

Batatzes, tot bun general și administrator abil, a trecut, pe parcursul lungii sale domnii, la terminarea operei lui Lascanis, redând Asiei Mici și bizantinei un ultim moment de prosperitate.

Totuși, se poate pune întrebarea dacă destinele imperiului de Niceea și ambițiile sale nu au rămas prea limitate la provinciile asiatice al vechii monarhii.

In Europa, despotul Epirului, Teodor Ducas Anghelos, care îi succedase fratelui său Mihail (1214-1230) își mărise mult statul moștenit, în detrimentul apușenilor venetici și al bulgarilor. El a recucerit de la Venețieni cetatea Durazzo și insula Corfu, apoi a ocupat Ohrida și Pelagonia. In 1222 a luat Tessalonicul, unde domnea tânărul Demetrius, fiul lui Bonifacé de Montferrat. In marele oraș smuls apusenilor, Teodor s-a încoronat, solemn, ca împărat, în aplauzele bizantinilor care vedeau în el pe restauratorul elenismului.

In detrimentul bulgarilor, și-a întins ulterior suveranitatea până lângă Adrianopolis, Philippolis și Christotupolis. Se părea că se afla foarte aproape de răsturnarea imperiului *„latin„*. In 1224, a bătut la Serres armata slabului suveran Robert de Courtenay (1121-1228), care guverna atunci ruinele statului apusean de la Constantinopol.

Dar progresele imperiului bizantin din Europa urmau să fie brusc oprite. Din 1218 domnea în Bulgaria un principe activ și inteligent, Ioan Asan (1218-1241). Ca altă dată principele Ioniță, el s-a aliat voluntar de apuseni împotriva bizantinilor. Când a murit împăratul Robert, în 1228, era gata să accepte să fie regent al imperiului *„latin„* pe perioada de minor a tânărului Baudouin al II-lea (1128-1261). In locul acestui prinț ortodox, intransigența stupidă a clerului catolic a dirijat preferința spre un cavaler curajos dar incapabil politic, Jean de Brienne (1129-1237). Astfel s-a anulat pentru imperiul *„latin„* ultima șansă de salvare.

Suveranul bulgar, supărat pe drept, a devenit pentru apuseni un inamic ireconciliabil, în avantajul nesperat al bizantinilor din Niceea. Acelora le-a făcut serviciul de a îndepărta pe concurentul din Europa, pe împăratul bizantin din Tessalonic, ale cărui ambiții deveniseră neliniștitoare pentru Bulgaria.

Înfrânt și făcut prizonier la Klokotnica (1230), Teodor a trebuit să renunțe la tron, iar statul pe care-l fondase, redus la proporții modeste, a trecut fratelui său, Manuel. In același timp, în care îl scăpa de rivalul occidental, Asan a întărit puterea lui Vatatzes prin oferirea alianței sale (1234). Alianța celor doi constituia ruina imperiului *„latin„*

Împăratul de Niceea, în cei doisprezece ani cât a domnit, și-a mărit mult teritoriul. Invingător al apusenilor la Poimamenon (1224), le-a luat ultimile locuri întărite pe care le posedau în Anatolia, a cucerit

de la ei marile insule ale litoralului asiatic, Samos, Chios, Lesbos, Cios și a obligat pe suveranul grec de Rodos să-i devină vasal. A trecut o armată în Tracia și pentru un moment a ocupat Adrianopolis, unde s-a ciocnit cu împăratul bizantin de Tessalonic. In altă direcție, i-a atacat pe venețienii în Creta. Alianța bulgară i-a crescut puterea. In 1236, cei doi aliați au încercat un mare efort împotriva Constantinopolului. Sub asaltul adversarilor orașul era în situația de a sucomba.

Occidentul a înțeles la timp că trebuie să-l salveze. Orașele maritime ale Italiei și prințul de Ahaia i-au sărit în ajutor. Capitala imperiului *„latin„* a scăpat Grație rupturii alianței bizantino-bulgare care a urmat imediat după moartea lui Ioan Asan, mizerabilul regat *„latin„* a mai subzistat încă un sfert de secol. In cei douăzeci și cinci de ani Baudouin al II-lea a fost constrâns să cerșească peste tot ajutoare, fără a le obține, să facă comerț cu lucruri de ocazie, pentru a obține ceva bani.A vândut unele dintre cele mai însemnate relicve ale Constantinopolului, dintre care pe unele le-a cumpărat Sfântul Ludovic, regele Franței. S-a ajuns la un asemenea punct de disperare încât a trebuit să se folcsească plumbul de la acoperișuri pentru baterea de monedă iar pentru încălzirea dę iarnă s-au folosit șarpantele de lemn ale palatelor imperiale.

In acest timp, Vatatzes a terminat refacerea unității bizantine împotriva străinilor. I-a gonit pe apuseni din ultimile posesiuni din Anatolia și s-a asigurat de puternicul sprijin al împăratului Frederic al II-lea de

Hohenstaufen, cu care și-a căsătorit fiica (1244). Din cauza dușmăniei cu papa, protectorul imperiului *"latin"*, Frederic a abandonat fără să ezite Constantinopolul în mâna bizantinilor. Vatatzes a răpit apusenilor ajutorul sultanului Selciukid de Iconium (1244) și a profitat de invazia mongolă în Asia Mică pentru a-și mări posesiunile în detrimentul turcilor.

A acționat, totuși și în Europa. Despotatul de Epir se afla în plină anarhie. Vatatzes a profitat pentru a-l obliga pe Ioan Anghelos, fiul lui Teodor, să renunțe la titlul de împărat și să se recunoască vasal al Niceei (1242). Patru ani după aceea, el a cucerit Tessalonicul (1246) din care a gonit pe despotul Demetrius. Apoi a cucerit de la bulgari o mare parte din Macedonia, Serres, Melnik și Stenimacho. A luat de la apuseni orașele Bizie și Tzurulon (1254). In final,și-a impus suveranitatea, pe calea armelor, asupra singurului prinț bizantin care mai rămăsese independent, asupra despotului Epirului, Mihail al II-lea (1254).

Când a murit Vatatzes, la întoarcerea din acea campanie, Imperiul Bizantin de Niceea, bogat, puternic, prosper, încercuia din toate părțile lamentabilele ruine ale imperiului *„latin„*. Nu mai rămăsese decât să se cucerească Constantinopolul.

IV

Recucerirea Constantinopolului de către bizantini

Teodor al II-lea Lascanis (1254-1258) a continuat, pe timpul scurtei sale domnii, politica tatălui său. I-a bătut, în pasul Rupel (1255), pe bulgarii care sperau să-și ia revanșa pentru înfrângerile suferite sub Vatatzes și le-a impus pacea (1256). Dacă el a murit prea repede pentru a reprima răscoala intrigantului și ambițiosului despot al Epirului, Mihail al II-lea, succesorul său, Mihail Paleologul (1258-1261) s-a făcut că iartă uzurparea și modalitatea destul de urâtă prin care acela a îndepărtat de la tron, datorită victoriilor repurtate, dinastia legitimă. Mihail de Epir făcuse alianță cu Manfred, regele Siciliei, și cu Guillaume de Villehardouin, prințul de Ahaia. Cu sprijinul albanezilor și al sârbilor uzurpatorul amenința Tessalonicul.

Paleologul a preluat ofensiva, a recucerit Macedonia, a invadat Albania și a impus despotului și aliaților săi o înfrângere sângeroasă în câmpia de la Pelagonia (1259). Astfe despotatul de Empir a devenit o amintire. Puțin după aceea, Paleologul și-a complectat opera prin cucerirea Constantinopolului.

In 1261, el a trecut Helespontul și a răpit apusenilor tot ceea ce posedau în afara capitalei. Foarte abil, s-a asigurat împotriva venețienilor prin alianța cu rivalii lor, cu genovezii, cărora, prin tratatul de la Nynphaeon (1261), le-a promis acordarea în Orient a tuturor privilegiilor pe care le posedau concurenții lor.

Veneţienii au simţit, puţin prea târziu, necesitatea de a apăra Constantinopolul.

In continuare, era suficient să se aştepte o ocazie propice pentru a face să cadă capitala. La 25 iulie 1261, un general al lui Mihail Paleologul a profitat de faptul că flota veneţiană părăsise Cornul de Aur un moment. A cucerit oraşul printr-o fericită lovitură. Baudouin al II-lea nu a putut decât să fugă, urmat de patriarhul catolic şi de colonii veneţieni. La 15 august 1261, Mihail Paleolog şi-a făcut o intrare solemnă în Constantinopol şi şi-a aşezat pe cap, în Sfânta Sofia, coroana imperială. Imperiul bizantin părea să renască sub dinastia naţională a Paleologilor, dinastie care a guvernat timp de două secole.

V

Principatul de Ahaia

Alte state apusene, născute după cruciada a patra, nu au dispărut în acelaşi timp cu imperiul de la Constantinopol. Veneţia a conservat, încă mult timp, în mările orientale imperiul său colonial şi senioriile insulare, pe care le fondaseră patricienii săi. Ducatul de Atena, sub guvernarea familiei La Roche, a subzistat până în 1311. Bizantinii nu l-au mai luat niciodată în stăpânire. După bătălia dezastruoasă de la Cephisa, ducatul a trecut sub autoritatea catalanilor (1311-1333). Aceia au dat ulterior conducerea fiefului ducilor florentini din familia de Acciajuoli (1333-1456).

Principatul de Ahaia, sub guvernarea celor trei

Villehardouin, Geoffroi I-ul, fondatorul dinastiei și fiii săi: Geoffroi al II-lea și Guillaume (1209-1278) a fost încă și mai înfloritor. În ciuda organizării sale pur feudale și a celor douăsprezece mari baronii pe care cucerirea francă le-a stabilit acolo, țara, abil administrată de către suveranii săi, a constituit, de-a lungul întregului secol al XIII-lea, unul din statele cele mai prospere ale Orientului condus de apuseni.

Finanțele erau excelente iar armata avea *„cea mai bună cavalerie a Europei„*. Liniștea era perfectă iar înțelegerea cu supușii greci s-a dovedit remarcabilă. Curtea de Andravida era, după spusele unora *„mai sclipitoare ca a celor mai mari regi„*. Influența franceză era acolo atotputernică și *„se vorbea la fel de bine franțuzește ca și la Paris„*. S-a văzut renăscând în curioasa carte Cronica Mreei, o societate total cavalerească și franceză. Astăzi, în tot Peloponezul, la Acrocorint sau la Klemutzi, la Karitena sau la Mistra, la Kalamata sau la Maina, se întâlnesc ruine ale puternicilor fortărețe feudale pe care le-au ridicat stăpânitorii francezi ai țării. Constituie un fenomen foarte curios al istoriei bizantine acea asimilare rapidă a francezilor, într-un teritoriu cucerit pe calea armelor.

Totuși, înfângerea de la Pelagonia, unde Guillaume de Villehardouin a căzut în mâinile lui Mihail Paleologul, a avut pentru principatul de Ahaia consecințe grave. Pentru a-și răscumpăra libertatea, nobilul franc a trebuit, ca prin tratatul din 1262, să cedeze bizantinilor Monemvasia, Maina și Mistra. Bizantinii au repus, astfel,

piciorul în Peloponez. După moartea lui Villehardouin (1278), sub guvernarea unor femei și a unor străini, prinți angevini sau compania navareză, s-au făcut, în țară, progrese rapide, cu ajutorul populației indigene și s-a fondat aici, în secolul al XIV-lea, despotatul de Moreea, care va fi, în timpul decadenței bizantine, unul din statele cele mai interesante.

Cea de a patra cruciadă a lăsat în Orientul balcanic numeroase stabilimente de esență apuseană. In ciuda recuceririi Constantinopolului, în ciuda succeselor repurtate de Mihail Paleologul în Epir și în Ahaia, cruciada a patra a constituit o cauză de slăbire incontestabilă pentru imperiul restaurat. Ura occidentală și catolică față de civilizația și Biserica Ortodoxă își atinseseră scopul. Creștinismul ortodox oriental a fost slăbit de creștinismul occidental, nu de necredincioșii musulmani.

Capitolul VIII

Imperiul bizantin sub Paleologi (1261-1453)

I.-Situația Imperiului Bizantin în 1261. Domnia lui Mihail al VIII-lea Paleolog (1261-1282) II.-Imperiul Bizantin sub ultimii Paleologi (1282-1453) III.-Civilizația bizantină în epoca Paleologilor.

I

Situația imperiului bizantin în 1261. Domnia lui Mihail al VIII-lea Paleolog (1261-1282).

Imperiul restaurat sub dinastia nouă a Paleologilor nu se mai asemăna deloc cu monarhia de altă dată a Comnenilor. In Asia, imperiul de Trebizonda poseda cea mai mare parte a provinciilor care bordau Marea Neagră și forma un stat independent, care din ce în ce mai mult se izola de Bizanț și care a dus până la mijlocul secolului al XV-lea o existență paralelă cu cea a Imperiului Bizantin. In Europa, despotatul de Epir ocupa sudul Albaniei și o parte din Etolia.

Ducatul de Neopatras sau al Marii Valahii, se întindea asupra Tessaliei, a Locridei și a Phtiotidei. Alături de aceste state grecești, mai exista în Grecia centrală, un ducat apusean de Atena și în Peloponez, un

principat apusean de Moreea. Veneţienii erau stăpânii celor mai multe insule din Arhipelag. Genovezii ocupau Chios şi aveau colonii importante pe litoralul Anatoliei şi în Marea Neagră.

Imperiul Bizantin restaurat nu cuprindea mai mult de trei grupe de teritorii: în Asia posesiunile vechiului imperiu de Niceea, în Europa, Constantinopolul cu Tracia şi o parte din Macedonia, în care Tessalonicul era oraşul principal şi câteva insule, precum Rodos, Lesbos, Samotrace şi Imbros.

In faţa acestui imperiu, diminuat teritorial, epuizat financiar şi slab din punct de vedere militar, statele tinere se măreau viguroase şi conştiente de forţa lor, pentru a-i disputa Bizanţului hegemonia pe care o posedase odată.

În Peninsula Balcanică se găseau: al doilea imperiu bulgar din secolul al XIII-lea şi Marea Serbie a lui Ştefan Duşan în secolul al XIV-lea. Se aflau deasemeni, în Asia, turcii, a căror ameninţare devenea cu fiecare zi mai redutabilă. Erau departe timpurile când Constantinopolul se afla în centrul lumii orientale şi al vieţii civilizate.

Domnia lui Mihail al VIII-lea Paleologul (1261-1282).

Pentru restaurarea imperiului bizantin în toată integritatea şi splendoarea sa de altă dată, trebuia făcut un efort prodigios. Mihail al VIII-lea (1261-1282) l-a

încercat și cu toate că nu a reușit din plin să-și realizeze ambițiile grandioase, rămâne de admirat, prin scopul propus, prin geniul practic, prin abilitatea sa suplă, în rândul ultimilor mari împărați ai Bizanțului.

Imediat după urcarea sa pe tron, Mihail al VIII-lea a dezvăluit planul de recucerire a provinciilor răpite imperiului, de la bizantini și de la apuseni. A repus piciorul în Moreea francă (sfârșitul 1261), a cucerit Janina de la Epir (1265), o parte din Macedonia de la bulgari (1264), numeroase insule ale Arhupelagului de la Venețieni și a reprimat indolența genovezilor. In continuare a reamplasat sub autoritatea unui prelat grec Bisericile sârbă și bulgară (1272).

Foarte repede s-a ciocnit de ostilitatea Occidentului. Papalitatea și Veneția nu au renunțat de a restaura imperiul *„latin„*. Noul suveran al celor regatului celor Două Sicilii, Charles d`Anjou, moștenitor, prin tratatul de la Viterba (1267), al drepturilor împăratului Baudouin al II-lea, suzeran al principatului de Ahaia prin căsătoria fiului său cu moștenitoarea lui Villehardouin, avea în raport cu Orientul cele mai vaste ambiții. A cucerit insula Corfu (1267), a ocupat Durazzo și Epirul (1272), a preluat titlul de rege al Albaniei și s-a aliat cu toți inamicii imperiului, cu bulgarii, cu sârbii și cu prințul Marii Valahii.

In acea criză redutabilă, abilitatea extraordinară a lui Mihail Paleologul a reușit să împiedice coaliția generală a Occidentului împotriva bizantinilor. Profitând de nesiguranțele papalității, care nu vroia să vadă

mărindu-se peste măsură puterea lui Charles d'Anjou, a mângâiat dorința de totdeauna a papilor, de restabilirea autorității Romei asupra Bisericii ortodoxe. La conciliul de la Lyon (1274), a încheiat cu Grigore al X-lea un acord care supunea din nou Biserica orientală față de papalitate.

În schimb Mihail al VIII-lea obținea asigurarea că nu i se mai disputa Constantinopolul, că avea mâini libere în Orient și că îi era permis că combată chiar pe apuseni. Ca efect, din 1274, a reînceput ofensiva în Epir, contra trupelor angevine, a intervenit în Tessalia, unde a asediat Neopatras (1275), s-a confruntat cu venețienii în Eubeea și a făcut progrese în Ahaia, unde moartea lui Guillaume de Villehardouin (1278) a slăbit mult principatul franc.

Din păcate ostilitatea ireductibilă a bizantinilor împotriva Romei a ranversat combinațiile sale abile. Mihail al VIII-lea a impus, prin forță, uniunea clerului bizantin, de comun acord cu patriarhul Ioan Bekkos (1275), dar nu a reușit prin aceasta decât să provoace o schismă în interiorul Bisericii ortodoxe. Antagonismul dintre cele două lumi, pe care încercase să-l diminueze, a devenit mai ascuțit și mai redutabil.

Nemulțumit, Charles d'Anjou nu a dezarmat. A reorganizat dominația în Epir (1278) și a recâștigat de partea sa papalitatea (1281). A format împreună cu Roma și cu Veneția o ligă pentru restabilirea imperiului „latin". La ligă, din ură față de Mihail al VIII-lea, au aderat sârbii, bulgarii și chiar grecii din Tessalia și din

Epir. Împăratul bizantin a trebuit să facă front peste tot. I-a bătut la Berat pe generalii lui Charles d`Anjou dar pentru a sparge ambiția angevină a sprijinit „*Vecerniile Siciliene*„ (martie 1282). Prin aceste acțiuni, în final, a dus la eșec politica Occidentului față de bizantini.

Mihail al VIII-lea, exclusiv preocupat de politica sa în raport cu apusenii, a neglijat excesiv pericolul turc care creștea în Asia Mică și pericolul sârb ce apărea în Europa. Agitația religioasă, care s-a adâncit progresiv în imperiu, a constituit o altă cauză de slăbire a monarhiei.

Pe ansamblu domnia lui Mihail al VIII-lea a părut a marca începerea renașterii imperiului dar decadența urma să apară, rapid și inevitabil.

II

Imperiul bizantin sub ultimii Paleologi (1282-1453)

Viața imperiului s-a desfășurat sub succesorii lui Mihail al VIII-lea, sub fiul său Andronic al II-lea (1282- 1328), prinț instruit, bun vorbitor, prieten al literaților și foarte pios, dar incurabil de slab și mediocru, sub nepotul ultimului, Andronic al III-lea (1328-1341), inteligent, dar ușuratic, turbulent și petrecăreț; sub domnia lungă a lui Ioan al V-lea (1341-1391), sub direcția energică pe care a dat-o, un moment, afacerilor suveranul remarcabil care a fost uzurpatorul Ioan al VI-lea Cantacuzino (1341-1355) și sub înaltele calități pe care le-a adus tronului, fiul lui Ioan al V-lea,

Manuel al II-lea (1391-1425), prinț eminent, despre care s-a putut zice: *„că în timpuri mai bune el ar fi salvat imperiul, dacă ar fi putut fi salvat„*.

Imperiul nu mai putea fi salvat. Ioan al VIII-lea (1425-1448), Constantin Dragases (1448-1453), nu au putut opri decadența, nici să împiedice ruina. Ultimul n-a știut decât să se lase ucis eroic pe zidurile capitalei sale luate cu asalt. Puțin contează că, pe timpul unui secol și jumătate, imperiul a avut, uneori, în fruntea sa, oameni de valoare. Evenimentele erau mai puternice ca voința lor. In interior ca și în afară cauzele ruinei se arătau iremediabile.

Cauzele interne ale decăderii - Războaiele civile

În fața pericolului exterior care amenința monarhia, trebuia ca imperiul să rămână unit, liniștit și puternic. Epoca Paleologilor, dimpotrivă, a fost plină de revoluții și de discordii civile.

Împotriva lui Andronic al II-lea s-a răsculat nepotul său, viitorul Andronic al III-lea, pe care bătrânul împărat pretindea să-l despoaie de drepturile legitime la tron. Timp de mulți ani (1321-1328), războiul, întrerupt de armistiții trecătoare,a pustiit imperiul, pentru a se ajunge în final, la cucerirea Constantinopolului de către revoltați și la căderea lui Andronic al II-lea.

Pe timpul regentei Anei de Savoia și a perioadei de minor a lui Ioan al V-lea Paleolog, Ioan Cantacuzino s-a proclamat împărat (1341) și timp de șase ani (1341-

1347) lumea bizantină s-a divizat în două partide, aristocrația ce ținea cu uzurpatorul și poporul care era alături de dinastia legitimă. Într-o zi, capitala a căzut, printr-o trădare, în mâinile pretendentului.

Pe timpul domniei lui Ioan Cantacuzino (1347-1355), intrigile lui Ioan al V-lea Paleolog, căruia noul împărat îi păstrase partea sa de putere, au turburat constant monarhia și au provocat o nouă revoluție care l-a răsturnat de Cantacuzino. Apoi răfuielile lui Ioan al V-lea cu fiul său Andronic (1376) și cu nepotul Ioan (1391), au reușit să-l alunge, un moment, de pe tron pe bătrânul împărat.

Un lucru grav era acela că, în cursul acelor lupte, fără scrupule, adversarii chemau în ajutor pe toți inamicii imperiului, bulgari, sârbi sau turci, plătindu-le concursul cu largi subsidii, cu cesiuni de teritorii și deschizând astfel poarta celor care visau distrugerea monarhiei. Tot patriotismul și toată inteligența politică au dispărut în conflictul acelor ambiții exasperante pentru tron.

Disputele sociale și religioase

Antagonismele religioase și sociale au agravat mizeria și discordiile civile. Către mijlocul secolului al XIV-lea un val de revoluții a trecut peste monarhie. Clasele inferioare se răsculau contra aristocrației deinite prin naștere sau prin bogăție. Pe timpul a șapte ani (1342-1349) Tessalonicul, al doilea oraș al imperiului, a fost dominat de agitația zeloților, acoperit de tulburări, de

teroare și de sânge.

Orașul macedonean s-a constituit într-o veritabilă republică independentă a cărei istorie tumultoasă constituie unul dintre episoadele cele mai interesante ale vieții imperiului bizantin în secolul al XIV-lea. Ioan Cantacuzino a restabilit, în final, ordinea și pacea, în orașul care se arătase contra lui.

Luptele religioase, născute totdeauna din ostilitatea seculară dintre bizantini și occidentali, măreau mai mult dezordinea. Mihail al VIII-lea crezuse că este înțelept să se reapropie de Roma și să stabilească uniunea dintre Biserici.

Prin aceasta a provocat o nemulțumire așa de gravă încât prima grijă a succesorului său, Andronic al II-lea, a fost aceea de a face pace cu clerul otodox, denunțând acordul încheiat cu papalitatea. Antagonismul dintre apuseni și bizantini a crescut în mod natural iar în interiorul monarhiei s-a adâncit opoziția dintre partizanii și adversarii uniunii. O polemică ardentă întreținea agitația și transforma pe nesimțite toată simpatia unora pentru ideile apusene într-o veritabilă trădare de patrie. In aceste condiții, cea mai neânsemnată ocazie adâncea opoziția naționalismului bizantin împotriva Occidentului. Acesta a fost motivul profund de dezbatere, în aparență pur teologic, care s-a numit disputa Hesychastă și care timp de zece ani (1341-1351), a turburat și a divizat imperiul. Disputa născută, în aparență, de reveriile străine ale câtorva călugări de la Athos, era în realitate cea care opunea spiritul grec celui

apusean. Se opuneau raționalismul oriental, reprezentat de Hesychați și de apărătorul lor Grigore Palamas și misticismul latin, desprins din dialectica scolastică, susținut de un Barlaam și un Akyndinos, creați de Thomas d'Aquino.

Din această cauză lupta a luat foarte repede o culoare politică, Cantacuzino ținând partea celor de la Athos iar Ana de Savoia lui Barlaam.

La fel, din necesitate politică, Ioan al V-lea (1369), apoi Manuel al II-lea (1417), au reînceput să negocieze cu Roma. Pentru a contracara pericolul turc, Ioan al VIII-lea a încercat o manevră disperată. Împăratul a mers personal în Italia (1147) și a semnat cu papa Eugeniu al IV-lea, la consiliul de la Florența, acordul care punea sfârșit schismei (1439). La fel ca Mihail al VIII-lea, el s-a ciocnit de intransigența feroce a clerului și a poporului ortodox, convins că, în ciuda tuturor promisiunilor, apusenii nu urmăreau decât *„distrugerea orașului, a națiunii și numelui grec„*.

Ioan al VIII-lea și succesorul său Constantin al IX-lea au vrut să impună uniunea prin forță. Revolta a crescut până sub bolțile Sfintei Sofia (1452).

In ajunul catastrofei, când urma să se scufunde Constantinopolul, în oraș continua pasiunea pentru sau contra uniunii. Unii oameni declarau că ei *„preferau să vadă că domnește la Bizanț turbanul turcilor decât mitra catolică„*.

Mizeria financiară și militară

Cea mai importantă era mizeria financiară. In ciuda tiraniei fiscale, impozitul financiar, într-o țară complet ruinată de război, nu aducea tezaurului decât resurse insuficiente. De când comerțul imperiului căzuse în mâinile veneților și al genovezilor, taxele de vamă se diminuaseră cu o rapiditate crescândă. Guvernarea era obligată să altereze monedele, împăratul să se împrumute și să pună gaj bijuteriile coroanei.

Banii lipseau și tezaurul era gol.

Decadența militară nu era mai puțin gravă. Armata slabă numeric, indisciplinată și prost ținută în mână, era din ce în ce mai neputincioasă să apere imperiul.

Mercenarii din serviciul monarhiei se revoltau contra ei, așa cum a făcut sub Andronic al II-lea, Marea Campanie Catalană care, stăpână a orașului Gallipoli, a blocat timp de doi ani Constantinopolul (1305-1307) și își plimba stindardele victorioase prin Macedonia și Grecia (1307-1311), sau cum au făcut, la mijlocul secolului al XIV-lea, auxiliarii sârbi și turci, care au devastat și au jefuit imperiul fără milă.

Pe mare se manifesta aceeași slăbiciune. Mihail al VIII-lea a încercat să reconstituie flota bizantină. Succesorii săi au gândit că este o cheltuială inutilă și au abandonat dominația mărilor orientale în favoarea escadrelor republicilor italiene. Imperiul mergea spre abandon, fără a avea forța cu care să se opună pericolului care-l amenința din exterior.

Cauzele externe ale decăderii - Bulgarii și sârbii

După moartea lui Ioan Asan (1241) imperiul vlaho-bulgar, atât de redutabil pentru Bizanț de la sfârșitul secolului al XII-lea, era foarte slăbit de o suită de lupte intestine care-l sfâșiau.

Înfrângerea gravă pe care o suferise țarul Mihail de Velbujd dela sârbi (1330), a fost menită să-i ruineze puterea.Totuși bulgarii au rămas totdeauna vecini nesiguri pentru imperiu. Interveneau în afacerile bizantine, profitând de ajutoarele date lui Andronic al II-lea sau Anei de Savoia pentru a cere largi cedări teritoriale. Totdeauna, în urma incursiunilor bulagare neîncetate, teritoriul bizantin rămânea devastat înspăimântător.

Și sârbii au devenit adversari teribili pentru Bizanț sub succesorii lui Ștefan Nemania, Uroș I-ul (1243-1276), Dragutin (1276-1282), Milutin (1282-1321). Serbia s-a mărit în detrimentul bulgarilor și al grecilor până a devenit statul cel mai important al peninsulei balcanice.

Uroș I-ul a cucerit valea superioară a Vardarului (1272), Milutin, sprijinindu-se pe alianța Epirului și a angevinilor,a ocupat Uskub (1282), a cucerit regiunea Serres și Christopolis, care îi deschidea accesul spre Arhipelarg (1283), a pus mâna pe Ohrida, pe Prespa și pe toată Macedonia occidentală, a invadat Albania de Nord (1296) și a obligat pe Andronic al II-lea să-i recunoască toate cuceririle (1298). Ca și bulgarii, sârbii erau amestecați fără încetare în turburările

interioare ale imperiului grec.

Când s-a urcat pe tron Ștefan Dușan (1331-1335), Serbia se întindea de la Sava și Dunărea la nord, până la Strumița și Prilep în sud, de la Bosna la vest, până la Rilodagh și Struma la est. Dușan a vrut să o crească și mai mult. Visa să reunească toată peninsula Balcanilor și să preia coroana imperială de la Constantinopol. Diplomat abil, mare general, inteligent, voluntar și tenace, a început prin încheierea cuceririi Macedoniei occidentale (1334). Apoi a luat Albania de la angevini până la Durazzo și Valona și Epirul de la greci până la Janina (1340). A împins liniile sale în Macedonia de sud astfel că bizantinii nu au păstrat decât Tessalonicul și Calcidia iar mai la nord frontiera sa a atins, spre est, cursul râului Mariţa (1345). In anul 1336, în catedrala de la Uskub, Dușan s-a încoronat solemn *„împărat și autocrat al sârbilor și al romanilor„*.

Imperiul sârb se întindea atunci de la Dunăre până la Mareea Egee și la Adriatica. Dușan l-a organizat după modelul Bizanțului, dându-i o legislație (1349) și instituind la Ipek un patriarhat independent de Constantinopol.

Învingător al grecilor (în 1351 a asediat Tessalonicul), al angeviriilor, al regelui Bosniei și al regelui Ungariei, el apărea ca dinastul cel mai puternic din Balcani iar papa l-a proclamat *„comandant al luptei contra turcilor„*. Nu i-a mai rămas lui Dușan decât să cucerească Constantinopolul. A încercat și aceasta, în 1355 când a cucerit Adrianopolis și Tracia, dar a murit

brusc, din păcate pentru creștinătate, în drum spre orașul pe care visa să și-l facă capitală. După moartea lui Dușan imperiul său s-a dislocat repede, dar din această luptă balcanică, care a durat douăzeci și cinci de ani, Bizanțul a ieșit și mai slăbit.

Turcii

Pe timp ce, în Europa, imperiul bizantin se micșora sub asaltul statelor slave, turcii osmalâi progresau în Asia, sub conducerea a trei mari comandanți, Ertogrul, Osman (1289-1326) și Orkhan (1326-1359). In ciuda eforturilor, uneori fericite, ale lui Andronic al II-lea, pentru a-i opri, Brussa (Bursa sau Prusa) a căzut în 1326 în mâinile ottomanilor, care și-au stabilit acolo capitala. Niceea a sucombat ulterior (1329), urmată de Nicomedia (1337).

In 1338 turcii au atins Bosforul. L-au trecut curând la chemarea bizantinilor, pentru diverse alianțe cu partidele din discordiile lor civile. In 1353, Cantacuzino, care din 1346 își dăduse fiica în căsătorie sultanului, i-a recompensat serviciile cedându-i o fortăreață pe coasta europeană a Dardanelelor. In anul următor turcii s-au instalat la Gallipoli. Apoi au ocupat Didymoticul și Tzurulonul (1357). Peninsula Balcanică le era deschisă.

Murad I-ul (1359-1389) a profitat. A cucerit Tracia (1361), cucerire pe care Ioan al V-lea Paleolog a trebuit să i-o recunoască (1363). Curând a preluat Philippopolis și Adrianopolis, unde și-a mutat capitala

(1365). Bizanțul izolat, înconjurat și despărțit de restul monarhiei, aștepta, fortificat în spatele zidurilor sale, lovitura supremă care părea inevitabilă. In același timp ottomanii terminau cucerirea peninsulei balcanice. Au zdrobit pe râul Marița pe sârbii de sud și pe bulgari (1371), și-au instalat colonii în Macedonia și au amenințat Tessalonicul (1374).Au invadat Albania (1386), au distrus imperiul sârb la Kossovo (1389) și au făcut din Bulgaria un pașalâc turcesc (1393).

Ioan al V-lea Paleolog era obligat să se recunoască vasal al sultanului, să-i plătească tribut și să-i furnizeze un contingent de ostași pentru a prelua ultimul teritoriu pe care-l mai poseda Bizanțul în Asia Mică, Philadelphia (1391).

Baiazid (1389-1402) s-a purtat și mai viguros în raport cu imperiul. A blocat strâns (1391-1395) capitala bizantină. Când efortul Occidentului de a salva Bizanțul a eșuat în bătălia de la Nicopolis (1396), el a atacat cu forță sporită Constantinopolul (1397), în același timp în care a invadat Moreea.

Din fericire pentru bizantini, invazia mongolă și înfrângerea răsunătoare pe care le-a aplicat-o turcilor la Angora (1402), Timur Lenk, au dat imperiului încă douăzeci de ani de repaus. Dar în 1421, Murad al II-lea (1421-1451) a reluat ofensiva. A atacat fără succes Constantinopolul, care a rezistat energic (1422). A cucerit însă Tessalonicul (1430), pe care, din 1423, îl preluaseră veneții de la bizantini. Unii din generalii săi au pătruns în Moreea iar el însuși a condus armatele

în Bosnia, în Albania și a impus tribut principelui Valahiei. Imperiul bizantin, aflat la strâmtoare, nu mai poseda decât Constantinopolul, regiunea vecină până la Derkon și Selimbria, câteva teritorii dispersate pe litoral, Anchialos, Mesembria, Athos și Peloponezul care, recucerit aproape în întregime de la apuseni, devenise atunci ca un centru al naționalității grecești.

În ciuda eforturilor eroice ale lui Ioan de Hunedoara, care i-a înfrânt pe turci la Jalovaț, în ciuda resistenței lui Scanderbeg în Albania, ottomanii și-au urmat înaintarea. In 1444, în bătălia de la Varna, ultimul mare efort pe care l-a încercat creștinătatea în Orient, turcii au ieșit învingători. Ducatul de Atena s-a supus turcilor. Principatul de Moreea, invadat în 1446 a trebuit să se recunoască tributar. Ioan de Hunedoara a fost înfrânt în a doua bătălie de la Kossovo (1448).

Numai Constantinopolul, singur, mai supraviețuia. Citadelă inexpunabilă, orașul singur constituia tot imperiul. Dar și pentru el sfârșitul era aproape. Mahomed al II-lea, urcând pe tron în 1451, a plănuit, cu fermitate, cucerirea marei capitale creștine.

Bizanțul și apusenii

In loc să ajute la apărarea imperiului, apusenii stabiliți în Orient, venețienii și genovezii nu au făcut decât să profite egoist de disperarea lui și să-i grăbească ruina.

Stabiliți de Mihail Paleolog la Galata, în fața Constantinopolului (1267), instalați pe coasta Asiei Mici

și în Marea Neagră, genovezii, după expresia unui istoric bizantin *„închiseseră romanilor toate rutele de comerț maritim„*.

Cu toate că sub domnia lui Andronic al III-lea, bizantinii reușiseră să recucerească de la ei insulele Chios (1329), Lesbos (1336) și Fpceea (1340), acele succese nu au diminuat nici insolența, nici asprimea pentru câștig a comercianților străini. Veneții, stăpâni ai Arhipelargului și reintrați în Constantinopol și Tessalonic, nu erau mai puțin redutabili. Cele două republici se comportau în imperiu ca într-o țară cucerită, sfidând pe suveranii bizantini, impunându-le propria voință prin forță, umplând capitala cu turburări și cu omoruri și făcând să pătrundă escadroanele lor până în Cornul de Aur.

Italienii provocau revoluții în capitală (1375) și pretindeau să li se cedeze teritorii prin amenințare. Genovezii, în 1348, au instalat o bază navală în Bosfor. Italienii jefuiau pe supușii greci și atacau chiar Constantinopolul, așa cum au făcut veneții în 1305 și genovezii în 1348. Bizantinii, cu toate că se indignau, acceptau acele insolențe, neputincioși de a le respinge prin forță. Veneții și genovezii profitau de situația grea pentru a exploata monarhia bizantină.

Veneția își organizase imperiul său colonial în mările Levantului. Genovezii și-au creat, în Chiosul recucerit în 1347, puternica societate comercială numită *„Mahona„*. Apusenii, după cele afirmate de un istoric bizantin *„cuceriseră toate bogățiile bizantinilor și*

aproape toate veniturile mării,,. Terminau astfel ruina economică a imperiului.

Restul Occidentului nu se preocupa deloc de Bizanț. Cu toate acestea ,cruciada din 1343 recucerise Smirna pentru câțiva ani iar cea din 1366 a reluat, un moment, Gallipoli de la Turci. Creștinătatea a încercat în 1396 un mare efort care s-a sfârșit prin dezastrul de la Nicopolis. Cruciada din 1444 s-a încheiat cu un eșec asemănător, prin dezastrul de la Varna. Pe timpul a doi ani (1397-1399), mareșalul Franței Boucicaut a apărat cu curaj Constantinopolul contra atacurilor turce. In general însă, Occidentul se dezinteresa de imperiul bizantin sau se gândea numai cum să profite de mizeria lui, pentru a domina pe linie religioasă, pentru a-l cuceri politic și a-l exploata economic (ca și în anii de la finele sec. al XX-lea).

Papalitatea nu visa decât să restabilească uniunea, fără să se neliniștească de aversiunile pe care le manifestau bizantinii. Prinții din Occident nu se gândeau decât cum să împartă imperiul.

In zadar, Ioan al V-lea în 1369, Manuel al II-lea în 1402 și Ioan al VIII-lea în 1439, au mers în Italia, în Franța sau în Anglia, solicitând ajutoare. Ei au obținut numai câte o primire plină de curtoazie și promisiuni frumoase. Când Mahomed al III-lea s-a hotărât să sfârșească cu imperiul bizantin, Bizanțul, epuizat, abandonat, nu avea decât să-și aștepte pieirea.

Cucerirea Constantinopolului de către turci

Incă de la urcarea sa pe tron, Mahomed al II-

lea și-a manifestat intențiile, construind fortăreața Rumeli-Hissan pe malul nordic la Bosforului, tăiând comunicațiile Constantinopolului cu Marea Neagră. Pe de altă parte a realizat o expediție în Moreea (1452), pentru a împiedica pe despoții greci de la Mistra de a ajuta capitala. Curând, sultanul a atacat orașul (5 aprilie 1453).

Armatei formidabile care cuprindea aproape 160.000 de oameni, împăratul Constantin Dragases îi putea opune cel mult 9000 de soldați, dintre care jumătate erau străini. Bizantinii din cauza ostilității față de uniunea cu Roma, restabilită de suveranul lor, își făceau foarte prost datoria. Totuși, în ciuda puterii artileriei turce și a tunului formidabil al inginerului Orban, primul asalt a fost respins (18 aprilie). Dar, Mahomed al II-lea a reușit să-și treacă flota în Cornul de Aur și a amenințat astfel alt sector al zidurilor. In apropierea porții Sfântul Roman, s-a deschis o breșe în zidurile orașului.

In noaptea de 28 spre 29 mai 1453 atacul suprem a început. Turcii au fost respinși de două ori. Atunci Mahomed al II-lea a lansat la atac ienicerii. In acel moment genovezul Giustiniani, care s-a dovedit, alături de împărat, sufletul apărării, a fost rănit grav și a părăsit postul de luptă. Acolo s-a dezorganizat apărarea. Cu toate acestea împăratul a continuat să se bată cu curaj până când un grup de inamici, forțând o ușă secretă, numită Xyloporta, au venit cu un atac prin spate. Acela a fost sfârșitul.

Constantin Dragases a murit ca un erou în luptă, chiar deasupra breșei din ziduri, proiectând asupra Bizanțului o ultimă rază de frumusețe. Turcii deveniseră stăpânii orașului. A urmat jaful și masacrul în Constantinopolului cucerit. Mai mult de 60.000 de oameni au luat calea captivității.

La 30 mai 1453, la ora opt dimineața, Mahomed al II-lea și-a făcut intrarea solemnă în oraș după care a mers la Sfânta Sofia pentru a mulțumi Dumnezeului Islamului.

III

Civilizația bizantină în epoca Paleologilor

Cu toate că se afla în decadență, vitalitatea civilizației bizantine, cu o supremă renaștere, literară și artistică, a luminat ca o rază de glorie muribundă epoca Paleologilor.

In lumea sec. al XIV-lea, Constantinopolul rămăsese permanent unul dintre cele mai frumoase și cele mai ilustre orașe ale Universului, metropola ortodoxiei, unde afluiau pelerinii din Orientul grec sau slav, marele oraș al comerțului, unde se întâlneau negustorii din tot Occidentul, centrul magnific și fecund al unei culturi intelectuale și artistice remarcabile.

Școlile capitalei bizantine erau mai înfloritoare și mai frecventate ca oricând iar marii profesori ai Universității, Planud, Moschopoulos, Triklinios la începutul secolului, iar mai târziu Chrysoloras sau Argyropoulos, reînoiau studiul scriitorilor clasici,

arătându-se demni precursori ai umaniștilor Renașterii. Alături de ei, filozofii Gemistos, Plethon și Bessarion, continau tradiția studiului doctrinelor platoniciene și se pregăteau să le transmită Occidentului. Urma o pleiadă de talente originale și personalizate, istorici precum Ioan Cantacuzino sau Nikephoros Gregoras în secolul al XIV-lea, precum Phrantzes, Ducas, Chancondyles sau Critobulos în secolul al XV-lea, teologi precum Grigoros Palamas sau cei doi Cabasilas în secolul al XIV-lea, precum Marcos Eugenikos sau Georgios Scholarios în secolul al XV-lea, oratori ca Nikephoros Chumnos sau Demetrios Cydones, eseiști ca Teodor Metochites sau Manuel Paleolog, poeți ca Manuel Philes, satirici ca autorul anonim al *„Coborârii lui Mazaris în infern„*.

Astronomia, medicina și științele naturii, erau cultivate la fel ca literele și se pot aminti, pe drept, savanți ai acelui timp care nu au adus mai puține servicii ca un Roger Bacon în Occident. Se pare că înainte de a sucomba, Bizanțul și-a adunat toate energiile intelectuale pentru a arunca o ultimă strălucire.

La fel, în zorii secolului al XV-lea, arta bizantină s-a trezit pentru o ultimă renaștere.

Revenind la sursele sale foarte vechi, la acea tradiție alexandrină, în particular, care reda onoare umaniștilor timpului, aceasta și-a pierdut caracterul abstract pentru a deveni vie și pitorească, din ce în ce mai impresionantă, dramatică și încântătoare. Iconografia s-a îmbogățit și s-a reînoit, mai patetică și mai pasionantă. Culoarea, armonioasă și savantă, ben-

eficia de o tehnică impresionantă. S-au format școli diverse ca inspirație și ca stil. Școala din Constantinopol, ale cărei mozaicuri de la Kharie-djami (începutul secolului al XIV-lea) sunt capodopere. S-a remarcat școala macedoneană, ai cărei maeștrii au decorat bisericile din Macedonia, din Bătrâna Serbie și pe cele mai vechi biserici de la Athos. Faimosul Manuel Panselinos a fost probabil, în secolul al XVI-lea, ultimul reprezentant al acelei școli. Nu trebuie uitată nici școala cretană, ale cărei fresti de la Mistra sunt fără îndoială capodopere.

Astfel, Bizanțul, în aparență epuizat, a regăsit, în secolul al XIV-lea, ca altă dată în secolul al X-lea, în contact cu tradiția antică, o vigoare nouă. Prin această mișcare de artă, comparabilă cu Renașterea italiană din secolul al XIV-lea, dar căreia nu îi datora nimic, influența Bizanțului s-a întins, încă odată, asupra întregii lumi orientale, la sârbi, la ruși și la români.

Despotatul de Mistra

Intre diversele centre de cultură intelectuală și artistică, Mistra merită o mențiune particulară.

Fondată de către Guillaume de Villehardouin, deasupra câmpiei unde s-a aflat Sparta, devenită ulterior reședința despoților greci din Peloponez, Mistra, cu bisericile sale toate decorate cu fresti, cu zidurile sale, cu casele sale, cu palatele sale, este, așa cum s-a zis, un Pompei bizantin.

După ce în 1262 orașul a revenit în puterea

Bizanțului, Andronic al II-lea s-a străduit să-l populeze, să-l înfrumusețeze și să-i ridice numeroase biserici. Ioan Cantacuzino, mai târziu, s-a interesat de oraș. El a făcut din provincia Moreea, progresiv recucerită de la francezi, un apanaj pentru fiul său cel mai mic, Manuel, care a primit titlul de *„despot„* (1348).

Sub guvernarea acestui prinț, ca și sub a tinerilor din dinastia Paleologilor, care i-au succedat (începând cu 1383), Mistra a fost centrul unei curți sclipitoare, centru de artiști și literați, veritabilă vatră a elenismului și a umanismului și refugiu al naționalității grecești muribunde.

Trebuie amintită, ca o trăsătură demnă de atenție faptul că în acest Bizanț renăscuse, brusc, amintirea îndepărtată a originilor elenistice, cu toate că mult timp se dezinteresase de Grecia antică și că se afla în pragul catastrofei. Pe buzele oamenilor din secolul al XV-lea, se reîntâlneau într-un mod neașteptat, marile nume ale lui Pericle, Temistocle, Licurg sau Epaminonda, despre care se amintea ce au fost odată exemple *„pentru treburile publice, pentru patrie„*.

Oamenii cei mai eminenți ai timpului, un Gemistos Plethon sau un Bessarion, vedeau în trezirea tradiției elenistice germenele salvării imperiului și implorau pe suveran să ia, în locul supranumelui de basileus al romanilor, numele nou și viu de rege al elenilor, *„căci numai el singur putea asigura salvarea elenilor liberi și a fraților lor aflați în sclavie„*.

Bessarion amintea ultimului dintre Paleologi

realizările spartanilor de altă dată și îl ruga să se așeze în fruntea descendenților lor pentru a elibera Europa de turci și pentru recucerirea moștenirilor părinților lor în Asia. Plethon a propus lui Manuel al II-lea un program de reforme, înainte de catastrofa finală, pentru Elada regenerată.

Apăreau zadarnice acele iluzii tocmai în momentul când Mahomed al II-lea era la porți. Nu este nimic mai remarcabil ca acea reluare a conștiinței elenistice, care nu voia să moară, ca acea viziune profetică pentru un viitor îndepărtat, în care, după cele spuse de un scriitor din secolul al XV-lea, Chalcondyles, *„într-o zi un rege grec și succesorii săi vor restaura regatul, în care fii elenilor reuniți, vor administra ei înșiși propriile afaceri, formând o națiune„*.

Aceste aspirații s-au exprimat la curtea de la Mistra. In paralel, în bisericile din Mistra, în catedrala Metropol (începutul secolului al XV-lea), s-au întâlnit unele din capodoperele Renașterii artistice ale acelui timp.

Se observă acolo o rară interpretare a sensului decorativ, o cercetare a pitorescului, a mișcării și expresiei, un gust remarcabil pentru eleganță și grație, un simț admirabil al culorii, delicate și viguroase în același timp, în general o înclinare spre o artă savantă și liberă. Aceleași calități se regăsesc în frescele bisericilor din Macedonia ca și în picturile mai vechi ale mănăstirilor de la Athos. Ele arată de câtă originalitate creatoare era, încă, capabilă arta bizantină și aruncă

asupra epocii Paleologilor o rază de supremă splendoare.

Imperiul grec de Trebizonda

La altă extremitate a lumii bizantine, pe litoralul de sud al Mării Negre, imperiul de Trebizonda oferea, în același timp, un alt centru interesant de civilizație elenistică.

La începutul secolului al XIII-lea, Alexis I-ul (1204-1222), din familia Comnenilor, a fondat, în ciuda atacurilor suverinilor de la Niceea și a turcilor selciukizi, un stat care cuprinderea întregul și vechiul Pont Polemoniac și care se întindea spre est până la Phasa. Izolat la extremitatea Orientului, pierdut între turci și mongoli, zguduit la interior de disputele turbulentei sale nobilimii feudale, exploatat de genovezi, invidios pe suveranii bizantini de la Constantinopol, noul imperiu ducea o existență dificilă. El a cunoscut totuși zile prospere sub domnia lui Alexis al II-lea (1297-1330) și sub guvernarea lungă a lui Alexis al III-lea (1340-1390), care a înfrumusețat capitala cu biserici și mănăstiri.

Etajat deasupra mării, printre curenți de ape curgătoare și verdeață, prodigios de bogat prin comerțul care-l făcea cu interiorul Asiei, celebru prin luxul său și prin frumusețea prințeselor, Trebizonda era unul dintre cele mai frumoase orașe ale Orientului și una dintre marile piețe ale lumii.

Pe platoul care domina litoralul, palatul prinților era o minunăție de eleganță și măreție iar

renumele orașului de *„cap și ochi al Asiei întregi„* era răspândit în toată lumea orientală. De la începutul secolului al XV-lea o demoralizare profundă a turburat curtea Comnenilor și a umplut-o cu intrigi sângeroase și cu aventuri tragice.

Grație imperiului de Trebizonda a subsistat, în depărtările Pontului Euxin, o reflectare a gloriei bizantine. Timp de două secole și jumătate, naționalitatea greacă a găsit acolo unul din refugiile sale.

Despotul de Moreea și imperiul de Trebizonda urmau să supraviețuiască câțiva ani după căderea Constantinopolului. Din 1453 insurecția albanezilor din Peloponez a atras pe turci în Moreea. Despoții, frați ai lui Constantin al XI-lea, după ce au chemat pe ottomani în ajutorul lor, au fost nevoiți să se recunoască vasali ai sultanului. Când Tomas a refuzat, în 1459, să mai dea tribut, fapta a fost considerată deosebit gravă. Mahomed al II-lea, în persoană, a apărut în Moreea, a zdrobit toate rezistențele dar nu a reușit totuși să cucerească Mistra. Despoții au fost nevoiți să se supună încă odată, dar în curând s-au revoltat din nou. Atunci sultanul a mărșăluit direct spre Mistra, l-a demis pe despotul Demetrios pe care l-a luat prizonier. Un alt principe grec a fugit în Italia astfel încât Moreea a devenit provincie turcească (1460).

David Comnen, ultimul împărat de Trebizonda, a murit în 1461. In zadar a încercat să se sprijine pe soțul nepoatei sale, principele turcoman Uzun Hassan. In 1461 Mahomed al II-lea a apărut în Anatolia, a învins

trupele lui Hassan, după care s-a întors către Trebizonda care a trebuit să capituleze. Ceea ce a mai rămas din familia imperială a căzut în prizonierat, cu internare, din ordinul sultanului, în apropiere de Serres în Macedonia. Era sfârșitul ultimului stat bizantin și grecesc din Orient.

Așa a sfârșit imperiul bizantin, după mai mult de o mie de ani de existență adesea glorioasă, după ce fusese, timp de secole, campionul creștinătății împotriva Islamului, apărătorul civilizației împotriva barbariei, educatorul orientului slav, după ce făcuse simțită influența sa până în Occident. Chiar și atunci când Bizanțul a căzut, atunci când a încetat să mai existe ca un imperiu, a continuat să exercite în toată lumea orientală o influență atotputernică, pe care o exercită și astăzi. Din extremitățile Greciei până în fundul Rusiei,toate popoarele Europei orientale, turci, greci, sârbi, bulgari, români și ruși, au păstrat amintirea vie și tradițiile Bizanțului dispărut.

Astfel această veche istorie, atât de puțin cunoscută, puțin uitată, nu este, cum se crede adesea, o istoare moartă. Ea a lăsat până în timpurile noastre, în mișcarea ideilor ca și în ambițiile politice, urme profunde. Conține pentru totdeauna, prin ea însăși, pentru toate popoarele care au păstrat moștenirea sa, promisiuni și garanții pentru viitor. De aceea civilizația bizantină merită o dublă atenție, atât pentru ce a reprezentat prin ea însăși, cât și pentru ce a rămas de la ea în istoria timpului nostru.

Apendice

Lista împăraților bizantini

Dinastia constantiniană

1. Constantinus I-ul cel Mare, 306-337, împărat unic, 323-337
2. Constantinus al II-lea , 337-361, împărat unic, 353-361
3. Iulianus Apostatul, 361-363
4. Iovianus, 363-364
5. Valens, 364-378

Dinastia theodosiană

6. Teodosius I-ul cel Mare, 379-395
7. Arcadius, 395-408
8. Teodosius al II-lea, 408-450
9. Aelia Pulcheria, căsătorită cu Marcianus, 450

p.c. 10. Marcianus, 450-457

f.l.d. 11. Leon I-ul, 457-474

12. Leon al II-lea, nepotul său, asociat la tron, 473-474

13. Adriana, fiica lui Leon, căsătorită cu Zenon, 459

p.c. 14. Zenon, 474-475, exilat 475-476, 476-491

p.uz. 15. Basiliscus, 475-476

p.c. 16. Anastasius, 491-518

Dinastia Iustiniană

f.l.d. 17. Iustinus I-ul, 518-527
18. Iustinianus I-ul, 527-565
19. Iustinus al II-lea, 565-578
p.a. 20. Tiberius al II-lea, 578-582
p.a. 21. Mauricius, 582-602
p.uz. 22. Phocas (uzurpator), 602-610

Dinastia Heracliană

p.uz. 23. Heraclius, 610-641
24. Constantinus al III-lea și Heracleonas, 641-642
25. Constant al II-lea, 642-668
26. Constantinus al IV-lea Pogonat, 668-685
27. Iustinianus al II-lea Rhinotmetul 685-695 („Cu nasul tăiat„), exilat, 695-711
p.uz. 28. Leontius 695-698
p.uz. 29. Tiberius al III-lea (Apsimar), 698-705
30. Iustinianus al II-lea (a doua oară), 705-711
p.uz. 31. Philippikos (Bardanes) 711-713
p.uz. 32. Anastasius al II-lea (Artemios) 713-715
p.uz. 33. Theodosius al III-lea, 715-717

Dinastia iscuniană

p.uz. 34. Leon al III-lea Isaunianul 713-741
35. Constantinus al V-lea, Copronimul, Caballinos, 741-775
36. Leon al IV-lea Hazarul, 775-780
37. Constantinus al VI-lea, 780-797
p.uz. 38. Irina, 795-802
p.uz. 39. Nikephoros I-ul Logofătul, 802-811
40. Stavrakios, fiul său, 811
41. Procopia, fiica sa, căsătorită cu Mihail Rhangabe, 811
42. Mihail Rhangabe, 811-813
p.uz. 43. Leon al V-lea Armeanul, 813-820

Dinastia amoriană

p.uz. 44. Mihail al II-lea Gângavul, 820-829
45. Teophilos, 829-842
46. Mihail al III-lea Beţivul, 842-867

Dinastia macedoneană

p.uz. 47. Vasile I-ul Macedoneanul, 867-886
48. Leon al VI-lea Filozoful şi Alexandru,

asociați, 886-912
49. Alexandru și Constantin al VII-lea, 912-913
50. Constantin al VII-lea Porfirogenetul, 912- 913 (de drept)
p.uz. 51. Romanos I-ul Lecapene, 920-944
52. Constantin al VII-lea Porfirogenetul (exercită efectiv puterea), 944-959
53. Romanos al II-lea, 959-963
54. Vasile al II-lea Bulgaroctonul și Constantin al VIII-lea, 959-1025 (de drept)
p.uz. 55. Nikephoros Phocas, 963-969
p.uz. 56. Ioan I-ul Tzimikes, 969-976
57. Vasile al II-lea și Constantin al VIII-lea, 976-1025
58. Constantin al VIII-lea, singur, 1025-1028
59. Zoe, căsătorită cu Romanos Arghiros, 1028, (de drept 1028-1050)
p.c. 60. Romanos al III-lea Arghiros, 1028-1034
p.c. 61. Mihail al IV-lea din Paflagonia, al doilea soț al împărătesei Zoe, 1034-1041
p.ad. 62. Mihail al V-lea, Calafat, adoptat de Zoe (nepotul lui Mihail al IV-lea), 1041-1042
63. Zoe și Teodora, 1042
p.c. 64. Constantin al IX-lea Monomahul, al treilea soț al împărătesei Zoe, 1042-1055
65. Teodora, 1055-1056, adoptă pe Mihail al VI-lea
p.ad. 66. Mihail al VI-lea Stratiotikos, 1056-1057

p.uz. 67. Isaac I-ul Comnen, 1057-1059
68. Constantin al X-lea Ducas, 1059-1067
69. Mihai al XII-lea, fiul său, 1067-1078, de drept
p.c. 70. Romanos Diogenes, căsătorit cu Eudoxia, văduva lui Constantin al X-lea 1068-1071
71. Mihail alVII-lea Ducas, Parapinakes, 1071-1078 (putere efectivă)
p.uz. 72. Nikephoros al III-lea, Botaniatul, 1078-1081

Dinastia comnenilor

p.uz. 73. Alexis I-ul Comnen, 1081-1118
74. Ioan al II-lea Comnen, 1118-1143 și Alexis, asociați (1122-1143)
75. Manuel I-ul Comnen, 1143-1180
76. Alexis al II-lea Comnen, 1180-1183
p.uz. 77. Andronic I-ul, 1183-1185

Dinastia Anghelilor

p.uz. 78. Isaac al II-lea, 1185-1195
p.uz. 79. Alexios al III-lea, 1195-1203
80. Isaac al II-lea (a doua oară) asociat cu fiul său Alexios al IV-lea 1203-1204
81. Alexios al IV-lea, 1203-1204

p.uz. 82. Alexios al V-lea, Murțufles, 1204

Împărații apuseni ai Constantinopolului după cruciada a patra

a. Baudouin de Flandra, 1204-1205
b. Henri d'Angre 1206-1216
c. Pierre de Courtanay, 1217
d. Yolande, 1217-1219
e. Robert al II-lea de Courtnay, 1221-1228
f. Baudouin al II-lea, 1228-1261. Asistat de Jean de Brieune ca regent 1229-1237. Impărat cu depline puteri 1240-1261

Împărații bizantini de Niceea

f.l.d. 83. Teodor I-ul Lascaris, 1204-1222
p.c. 84. Ioan al III-lea Vatatzes, ginerele său, 1222-1254
85. Teodor al II-lea Lascaris, 1254-1258
86. Ioan al IV-lea Lascaris, 1258-1259
p.uz. 87. Mihail al VIII-lea Paleolog 1259-1261

Dinastia Paleologilor

p.uz. 88. Mihail al VIII-lea Paleolog, 1261-1282
89. Andronic al II-lea Paleolog, 1282-1308, asociat cu fiul său Mihail al IX-lea

1295-1320
p.uz. 90. Andronic al III-lea, Paleolog, 1328-1341
91. Ioan al V-lea, Paleolog, 1341-1391 (de drept)
p.uz. 92. Ioan al VI-lea Cantacuzino, 1341-1355
p.uz. 93. Matei Cantacuzino, asociat, 1354-1357
94. Ioan al V-lea, 1355-1391 (exercită puterea efectiv)
p.uz. 95. Andronic al IV-lea, fiul său, 1376-1379
p.uz. 96. Ioan al VII-lea, nepotul său, 1390
97. Manuel al II-lea, 1391-1425
98. Ioan al VII-lea, asociat, 1400-1402
99. Ioan al VIII-lea, 1425-1448
100. Constantin al IX-lea Dragases, 1449-1453

Notă: Prescurtările pentru desemnarea sursei puterii sunt: p.ad = prin adopțiune, p.c = prin căsătorie, p.uz = prin uzurpare, fld = fără legătură dinastică, prin alegere

Despoți de Mistra

a. Manuel Cantacuzino, 1348-1380
b. Matei Cantacuzino, 1380-1383
c. Teodor I-ul Paleolog, 1383-1407
d. Teodor al II-lea, 1407-1443
e. Constantin Dragases, 1428-1448
f. Tomas, 1432-1460
g. Demetrius, 1449-1460

Apendice

Tabel cronologic cu evenimentele cele mai importante din istoria bizantină

330 - 11 mai inaugurarea Constantinopolului, *Noua Romă*, de către Constantin cel Mare
343 - Conciliul de la Sardica
351 - Bătălia de la Mursa
353 - Constantin devine singurul împărat
359 - Conciliul de la Rimini
376 - Stabilirea vizigoților în Moesia
378 - Bătălia de la Adrianopolis și moartea împăratului Valens
381 - Conciliul ecumenic de la Constantinopol
395 - Moartea lui Teodosius cel Mare
Partajarea Imperiului Roman între fii săi, Honorius și Arcadius
396 - Invazia lui Alaric în Grecia. Vizigoții împresurați de Silicon la Poloe
399-400 - Revolta lui Gainas
404 - Inlăturarea și exilul lui Ioan Chrisostom
410 - Cucerirea Romei de către Alaric

431 - Conciliul ecumenic de la Efes

438 - Publicarea Codului Teodosian
439-Construirea marilor ziduri ale Constantinopolului
441 - Invazia lui Attila în Panonia
447 - Noua invazie a lui Attila
449 - Conciliul numit *Tâlhăria de la Efes*
451 - Conciliul ecumenic de la Chalcedon
476 - Căderea Imperiului Roman de Apus
482 - Edictul de uniune de la Henotikon
487 - Teodoric, regele ostrogoților, este însărcinat de Zenon să recucerească Italia
502 - Reînceperea războiului cu perșii
512 - Construirea zidului lui Anastasius
514 - Revolta lui Vitalianus
519-Restabilirea acordului cu Roma și încetarea schismei lui Acacius (484-519)
527 - Reînceperea războiului cu perșii
529 - Publicarea Codului Justinian
529 - Închiderea școlilor de la Atena
532 - Pacea perpetuă încheiată cu perșii
532 - Rebeliunea Nika
533 - Publicarea Digestelor și Institutelor
533-534 - Belizarie recucerește Africa
535-Novelele lui Justinian, pentru reorganizarea administrativă a imperiului
535 - Război împotriva ostrogoților
536 - Conciliul de la Constantinopol

537 - Inaugurarea bisericii Sfânta Sofia

537-538 - Asediul Romei, apărată de Belizarie
540 - Cucerirea Ravennei de către Belizarie
540 - Cosroes invadează Siria
540 - Invazia hunilor în Illyricum
543 - Edictul lui Justinian privind cei trei canonici (călugări)
548 - Moartea Teodorei
549 - Roma recucerită de Totila
552 - Infrângerea ostrogoților la Taginae și sfârșitul regatului ostrogot
553 - Conciliul ecumenic de la Constantinopol
554 - Cucerirea Spaniei de sud-est
559 - Hunii în fața Constantinopolului
562 - Pacea cu Persia
568 - Invazia longobanzilor în Italia
572 - Reluarea războiului cu perșii
579 - Moartea regelui persan Cosroes cel Mare
581 - Cucerirea orașului Sirmium de la avari către 582 - Crearea exarhatelor din Africa și de la Ravenna
591 - Pacea cu Persia
601 - Victoria lui Priscos asupra avarilor
602 - Insurecția lui Phocas
608 - Perșii cuceresc Siria și ajung până la Chalcedon
610 - Insurecția lui Heraclius și căderea lui Phocas

615 - Cucerirea Ierusalimului de către perși

617 - Cucerirea Egiptului de către perși
622 - Heraclius ofensivă împotriva perșilor
626 - Arabii și perșii atacă Constantinopolul
627 - Bătălia de la Ninive
629 - Pacea cu perșii
Începutul secolului al VII-lea - Stabilirea croaților și a sârbilor în Illyrium
634 - Arabii invadează Siria
636 - Bătălia de la Yarmuk
637 - Capitularea Ierusalimului
638 - Heraclius publică *„Ecthesis„* sau *„Expunere asupra credinței„*
640-642 - Cucerirea Egiptului de către arabi
647 - Arabii în Africa de nord
648 - Constant al II-lea publică *„Tipul„*
655 - Înfrângerea flotei bizantine în apele Liciei
Mijlocul secolului al VII-lea.Crearea *„themelor„* în Asia
668 - Arabii în Chalcedon
673-678 - Marele asediu al Constantinopolului de către arabi
679 - Stabilirea bulgarilor la sudul Dunării
680-681-Conciliul ecumenic de la Constantinopol
692 - Infrângerea lui Justinian al II-lea de către arabi la Sebastopolis
697-698 - Cucerirea Cartaginei de către arabi

și pierderea Africii

708 - Eșecul lui Justinian al II-lea împotriva bulgarilor
710 - Insurecție în Italia
712-717 - Progresul arabilor în Asia Mică
717-718 - Asediul capitalei de către arabi
726 - Edict împotriva icoanelor
727 - Insurecție în Grecia și în Italia
739 - Bătălia de la Akroinos
740 - Se publică *„Ecloga„*
751 - Cucerirea Ravennei de longobarzi
752 - Succese asupra arabilor
753 - Conciliul iconoclast de la Hieria
754 - Donația lui Pepin către papalitate. Pierderea Italiei bizantine.
755 - Război împotriva bulgarilor
762 - Infrângerea bulgarilor la Anchialos
765 - Persecutarea partizanilor icoanelor
787 - Cociliul ecumenic de la Niceea
797 - Constantin al VI-lea răstoarnă pe Irina
800 - Reconstituirea Imp. Roman de Apus
809 - Invazia hanului bulgar Krum
811 - Împăratul Nikephoros ucis în lupta contra bulgarilor
813 - Krum în fața Constantinopolului
815 - Sinod iconoclast la Constantinopol
817 - Victoria bizantinilor la Mesembria
822 - Insurecția lui Tomas

826 - Cucerirea Cretei de către arabi

827 - Arabii în Siria
832 - Edict al lui Teophilos împotriva icoanelor
838 - Cucerirea orașului Amorion de către arabi
842 - Cucerirea Messinei de către arabi

843-Conciliul de la Constantinopol și restabilirea ortodoxiei
858 - Înlăturarea lui Ignatius. Alegerea lui Photius ca patriarh
863 - Misiunea lui Ciril și Metodius la moravi
864 - Convertirea Bulgariei
867 - Sinodul de la Constantinopol. Ruptura cu Roma
869 - Conciliul ecumenic de la Constantinopol
876 - Cucerirea orașului Bari de către bizantini
878 - Cucerirea Siracusei de către arabi
879 - Conciliul de la Constantinopol
887-893 - Publicarea *„Basilicelor„*
893 - Ruptura cu țarul bulgar Simeon
902-Cucerirea Taorminei de către arabi, pierderea Siciliei
904 - Tessalonicul cucerit de arabi
915 - Bătălia de la Garigliano
917 - Victoria bulgară la Anchialos
919 - Uzurparea lui Romanos Lecapene
924 - Țarul Simeon în fața Constantinopolului
927 - Moartea țarului Simeon

934 - Cucerirea orașului Melitene de bizantini

944 - Căderea lui Romanos Lescapene
961 - Recucerirea Cretei de către Nikephoros Phocas
963 - Uzurparea lui Nikephoros Phocas
965 - Cucerirea Ciliciei
967 - Reluarea războiului bulgar
968 - Rușii în Bulgaria
968 - Cucerirea Antiohiei de bizantini
969 - Asasinarea lui Nikephoros Phocas
971 - Insurecția lui Bardas Phocas
971 - Înfrângerea rușilor la Silistra. Anexarea Bulgariei
976 - Campania lui Tzimiskes în Siria
976-979 - Revolta lui Bardas Skleros
977-986 - Progresele țarului bulgar Samuel
986-Infrângerea bizantinilor în defileul *„Poarta lui Traian„* din Balcani
987-989 - Revolta lui Bardas Phocas
989 - Convertirea rușilor
995 - Campania lui Vasile al II-lea în Siria
996 - Infrângerea bulgarilor pe râul Sperchios
998 - Campanii în Siria
1000-1014 - Război contra bulgarilor
1010 - Revolta Italiei de sud
1014 - Bătălia de la Cimbalongu. Moartea țarului Samuel
1018 - Supunerea Bulgariei

1018 - Victoria de la Canne

1021-1022 - Anexarea Armeniei
1032 - Cucerirea Edessei de către bizantini
1038-Succesul lui Georgios Maniakes în Sicilia
1040 - Răscoala Bulgariei
1042 - Revoluție la Constantinopol. Căderea lui Mihail al V-lea
1043 - Revolta lui Georgios Maniakes
1054 - Patriarhul Kerularios a rupt legăturile cu Roma
1057 - Revolta lui Isaac Comnen
1064 - Cucerirea orașului Ani de către turcii selciukizi
1071 - Cucerirea orașului Bari de către normanzi și pierderea Italiei
1078 - Revolta lui Briennios Botaniates
1078 - Tratat cu Veneția
1091 - Infrângerea pecenegilor la Leburnion
1096 - Cruciații la Constantinopol
1097 - Cucerirea Niceei de către cruciați și bizantini
1107-1108 - Război împotriva lui Bohemond
1116 - Bătălia de la Philomelion
1122 - Înfrângerea pecenegilor
1122-1126 - Război cu Veneția
1124-1126 - Intervenție în Ungaria
1137-1138-Campania lui Ioan Comnen în Cilicia și în Siria

1147 - A doua cruciadă

1147-1149 - Război cu Roger al II-lea, regele Siciliei
1151 - Bizantinii la Ancona în Italia
1152-1154 - Război cu Ungaria
1158 - Campania lui Manuel Comnen în Siria
1168 - Anexarea Dalmației
1171 - Ruptura cu Veneția
1176 - Bătălia de la Myriokephalon

1182 - Revolta lui Andronic Comnen
1185-Normanzii la Tessalonic
1185 - Fondarea imperiului vlaho-bulgar
1189 - Frederic Barbarossa în cruciada a IV-a
1190 - Isaac Anghelos înfrânt de bulgari
1197-1207 - Domnia țarului bulgar Ioniță
1204 - Cucerirea Constantinopolului de către apuseni. Fondarea imperiului *„latin„*. de Constantinopol
1205 - Infrângerea apusenilor la Adrianopolis
1206 - Teodor Lascaris încoronat împărat la Niceea
1210 - Parlamentul de la Ravennika
1222 - Recucerirea Tessalonicului de bizantinii din Epir
1230 - Distrugerea imperiului bizantin de Tessalonic de către bulgari
1236 - Constantinopolul atacat de bizantinii de

la Niceea și de bulgari

1244 - Despotul de Tessalonic vasal al Imperiului Bizantin de la Niceea
1254 - Supunerea despotului de Epir, Mihai, față de imperiul de la Niceea
1259 - Bătălia de la Pelagonia
1261 - Tratatul de la Nymphaeon
1261 - Recucerirea Constantinopolului de către bizantini
1262 - Bizantinii reintră în Moreea

1267-1272 - Progresele lui Charles d`Anjou în Epir
1274 - Conciliul de la Lyon
1281 - Victoria lui Berat asupra trupelor franceze angevine
1302-1311 - Marea Campanie catalană în Orient
1311 - Bătălia de la lacul Copais
1326 - Cucerirea Brusei (Bursei) de către turci
1325-1328 - Războiul celor doi Andronic
1330 - Bulgarii înfrânți de sârbi la Velbujd
1340 - Progresele srbilor în Epir și ale turcilor în Asia
1341 - Revolta lui Ioan Cantacuzino
1342-1349 - Revoluția zeloților la Tessalonic
1341-1351 - Disputele hesychaștilor

1345 - Ștefan Dușan cucerește Macedonia
1346 - Incoronarea lui Ștefan Dușan ca împărat la Uskub
1347 - Cantacuzino cucerește Constantinopolul
1348 - Fondarea despotatului de Mistra
1354 - Turcii la Gallipoli
1355 - Moartea lui Ștefan Dușan
1365 - Turcii stabilesc capitala la Adrianopol
1371 - Bătălia de pe Marița
1373 - Ioan al V-lea Paleolog vasal al turcilor
1376 - Revolta lui Andronic al IV-lea
1389 - Bătălia de la Kossovo
1390 - Revolta lui Ioan al VII-lea
1391 - Cucerirea orașului Philadelphia de către turci
1396 - Cruciada de la Nicopolis
1397 - Baiazid atacă Constantinopolul
1402 - Bătălia de la Angora
1422 - Asediu al Constantinopolului de către turci
1423 - Tessalonicul vândut Veneției
1423 - Expediție a turcilor în Moreea
1430 - Cucerirea Tessalonicului de către turci
1439 - Conciliul de la Florența
1444 - Bătălia de la Varna
1446 - Invazia turcă în Moreea
1451 - Urcarea pe tron a lui Mahomed al II-lea
1453 (29 mai) - Cucerirea Constantinopolului de către turci

Bibliografie sumară a principalelor lucrări de citit sau de consultat

Istoria generală a imperiului bizantin

Actualmente nu există, decât probabil în Rusia, o istorie generală detaliată și completă a Imperiului Bizantin, putând-o considera ca fiind în atenția ultimelor cercetări științifice.

Lucrarea lui Gibbon: *History of the decline and fall of the Roman Empire*, este straniu de tendențioasă și învechită iar ediția nouă dată de Bury (Londra 1896, 7 vol) valorează totuși prin notele prețioase cu care a însoțit-o editorul.

Cartea lui Finlay: *History of Grece from its conquest by the Romans to the present time* (ed nouă Tozer, Oxford, 1877, 7 vol), la fel ca cealaltă, prea sumară.

Cartea lui Hertzberg: *Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches bis gegen Ende des XVII Jahr hunderst* (Berlin, 1883, 1 vol). Ultimele sunt anterioare marilor cercetări științifice din acești ultimi ani.

Munca lui Ch. Hopt publicată în Enciclopedia Ersch și Gruber (t 85 și 86), sub titlul: *Geschichte*

Griechenlands vom Beginn des Mitte lalters bis auf unsere zeit, 1867, merită totdeauna să fie consultată, fiind principala lucrare pentru perioada care urmează cruciadei a II-a și pentru istoria statelor apusene fondate în Grecia după 1204.

Cronografia bizantină de Muralt (Sanct Petersburg, 1855-1873, 2 vol), în ciuda unor numeroase inexactități, este totdeauna un repertoar cronologic util.

In acești ultimi ani, mulți savanți ruși au început publicarea de istorii generale ale Bizanțului. Cea a lui Kulakovski (Kiew 1910-1915) cuprinde 3 volume, care prezintă evenimentele de la 395 la 717. Cea a lui Uspenski (Petrograd 1913) nu cuprinde încă decât un volum și se oprește deasemenea în 717. Cea a lui Vassiliev (Petrograd 1917) cuprinde, în tomul I, perioada dintre secolul al IV-lea și 1081. Trebuie citat, în final, Lambros, în al cărui ton III și IV (Atena 1892-1908) regăsim istoria imperiului de la Constantin până în 1453.

In locul istoriei generale a Bizanțului, există unele manuale sumare. Cele mai bune sunt cele ale lui Gelzer, *Abriss der byzantinischen Kaisergeschichte* (Munchen 1897), în continuarii lucrării *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, de Krumbacher; de Iorga, *The byzantine empire* (Londra 1907) și de Foord, *The byzantine empire* (Londra 1911).

Monografii relative la istoria Bizanțului

Posedăm numeroase lucrări ce tratează o parte mai mult sau mai puțin întinsă din istoria Bizanțului. Le

vom cita aici pe cele principale:

Pentru perioada de la secolul al IV-lea la sfârșitul celui de al IX-lea

Bury, *A history of the later Roman empire, from Arcadius to Irene* (Londra 1889, 2 vol); Diehl, *Iustinian și civilizația bizantină în secolul al VI-lea* (Paris, 1901, 1 vol); Pernice, *L'imperatore Eraclio* (Florența, 1905); Schwartzlose, *Der Bilderstreit*(Gotha, 1890); Brehier, *Disputa icoanelor* (Paris, 1904); Lombard, *Constantin al V-lea, împăratul romanilor* (Paris, 1902); Bury, *History of the eastern Roman empire* (800-867) (Londra, 1912)

Pentru perioada de la sfârșitul secolului al IX-lea la începutul celui de-al XIII-lea

Vogt, *Vasile I-ul (Paris*, 1908); Ramband, *Imperiul grec în secolul al X-lea* (Paris, 1870) Schlumberger, *Nikephoros Phocas* (Paris 1890); *Epopeea bizantină la sfârșitul secolului al X-lea (969-1057)* (Paris, 1896-1905, 3 vol); Brehier, *Schisma orientală din secolul al XI-lea* (Paris, 1899); Neumann, *Die Weltstellung des byzantinischen Reiches von den Kreuzzugen* (Leipzig, 1894 traducere franceză, Paris, 1905) Chalandou, *Eseu asupra domniei lui Alexis*

Comnen (Paris, 1912); Cognasso, *Partiti politici e lotte dinastiche in Bisanzio* (Turin, 1912); *Isaac Anghelos* (Bessarione, 1915); Luchaire, *Innocențiu al III-lea: chestiunea Orientului* (Paris, 1907); Norden, *Der vierte Kreuzzug* (Berlin, 1898).

Pentru perioada de la 1204 la 1453

Geralnd, *Geschichte des lateinischen Kaiserreiches* (Hamburg, 1905); *Miliarakis*, (Atena, 1898); Gardner, *The Lascarides of Nicaea* (Londra 1913); Buchon, *Cercetări asupra principatului franc de Moreea* (Paris, 1841-1846, 5 vol); Renell Rodd, *The princes of Achaia* (Londra, 1907, 2 vol); Miller, *The Latins in the Levant* (Londra, 1908); Schlumberger, *Expediția al mugavarilor* (Paris, 1902); Berger de Xivrey, *Manuel al II-lea Paleolog* (Paris, 1853); Schlumberger, *Cucerirea Constantinopolului* (Paris, 1914); Fallmerayer, *Geschichte des Kaisertums Trapezunt* (Munchen, 1827).

Trebuie citate, în plus, numeroase monografii relative la istoria diferitelor provincii sau a diferitelor orașe: Diehl, *Africa bizantină* (Paris, 1896); *Studii asupra administrației bizantine în exarhatul de la Ravenna* (Paris, 1888); Gay, *Italia meridională și Imperiul Bizantin (867-1071)* (Paris, 1904); Gregorovius, *Geischichte der Stadt Athen im Mittelalter* (Sttutgart, 1889, 2 vol); Tafrali, *Tessalonicul în secolul*

al XIV-lea (Paris, 1912); Diehl, *Veneția, o republică patriciană* (Paris, 1915)

Printre monografiile consacrate diverselor personaje considerabile, se enumeră: Hergenrother, *Photius* (Ratisbonna, 1867-1869, 3 vol); Diehl, *Teodora* (Paris, 1904) și *Figuri bizantine* (Paris 1906 și 1908, 2 vol); Rambaud, *Psellos* (în Studii asupra istoriei bizantine)(Paris, 1912); Vast, *Cardinalul Bessarion* (Paris, 1878).

Pentru istoria popoarelor ce au avut relații cu imperiul bizantin: Jirecek, *Geischichte der Bulgaren* (Praga, 1876); *Geschichte der Serben*, tl (Gotha, 1911); Iorga, *Geischichte des osmanischen Reichs* tI și II (Gotha, 1908-1909).

Pentru istoria generală a Bizanțului, se poate numi cea mai recentă lucrare: Diehl, *Bizanț, grandoare și decadență* (Paris, 1919)

Istoria religioasă

Gasquet, *Despre autoritatea imperială în materie de religie* (Paris, 1879); Pargoire, *Biserica bizantină de la 527 la 847* (Paris, 1905); Norden, *Das Papsttum un Byzanz* (Berlin, 1903).

Istoria administrativă a imperiului

Diehl, *Studii bizantine* (Paris, 1905); Gelzer, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung* (Leipzig, 1899); Bury, *The imperial administrative system in the ninth century* (Londra, 1910);

Schlumberger, *Sigilografie bizantină* (Paris, 1884).

Istoria civilizației bizantine

Paparrigopoulos, *Istoria civilizației elenice* (Paris, 1878); Hesseling, *Eseu asupra civilizației bizantine* (Paris, 1907); Turchi, *La civita bizantina* (Florența, 1910).

Istoria dreptului

Zachariae de Lingenthal, *Geschichte des griechischromischen Rechts* (a treia ediție Berlin 1892).

Istoria comerțului

Heyd, *Istoria comerțului în Levant în evul mediu* (Leipzig, 1885, 2 vol).

Istoria literaturii

Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur* (a doua ediție, Munchen 1897).

Topografia Constantinopolului

Ducange, *Constantinopolis Christiana* (Paris, 1680); Mordmann, *Schiță topografică a Constantinopolului* (Lille, 1892); Ebersolt, *Marele palat din Constantinopol* (Paris, 1910).

Istoria artelor

Bayet, *Arta bizantină*, ediția a doua (Paris, 1904); Millet, *Arta bizantină* (Paris, în A. Michel, Istoria

artei, tI, 1905 și III, 1908); Diehl, *Manual de artă bizantină* (Paris, 1910); Dalton, *Byzantine art and archaeology* (Oxford, 1911).

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TABLĂ DE MATERII

Prefață autor----------I
Prefață editură----------VII

Capitolul I.
Fondarea Constantinopolului și originile imperiului Roman de Răsărit (330 - 518)

I - Fondarea Constantinopolelui și caracteristicile noului imperiu----------21
II - Criza invaziei barbare----------24
III - Criza religioasă----------27
IV- Imperiul răsăritean la sfârșitul sec. al IV-lea și începutul sec. al VI-lea----------31

Capitolul II.
Domnia lui Justinian și Imperiul Bizantin în sec. al VI-lea (518-610)

I - Stabilirea dinastiei justiniene----------35
II - Caracterul, politica și curtea lui Justinian---------37
III - Politica externă a lui Justinian----------40
IV - Politica internă a lui Justinian----------48

V - Civilizația bizantină în sec. al VI-lea----------53
VI - Lichidarea operei lui Justinian (565 - 610)-------54

Capitolul III

Dinastia lui Heraclius. Pericolul arab și transformarea imperiului în sec. al VII-lea

(610-717)

I - Reconstituirea imperiului de către Heraclius-------59
II - Pericolul arab----------61
III - Politica religioasă și Occidentul----------63
IV - Transformarea imperiului în sec. al VII-lea-----64
V - Sfârșitul dinastiei lul Heraclius și decăderea imperiului (685-717)----------68

Capitolul IV

Impărații isaurieni și disputa icoanelor

(717-867)

I - Reconstrucția imperiului sub primii doi împărați isaurieni (717-775)----------71
II - Disputa imaginilor (726-780)----------75
III - Inima și restaurația imaginilor (780-802)--------79
IV - A doua perioadă a disputei imaginilor (802-842)
----------82
V - Politica externă a imperiului și reconstrucția monarhiei----------85

Capitolul V

Apogeul imperiului sub dinastia de Macedonia

(867 - 1081)

I - Suveranii casei de Macedonia și consolidarea dinastiei (867-1025)----------90
II - Politica externă a împăraților macedoneni (867 - 1025)----------96
III - Guvernarea internă a impeiului și civilizația bizantină în sec. al X-lea----------109
IV - Cauzele slăbiciunii imperiului----------118
V - Decăderea imperiului în sec. al XI-lea (1025-1081) ----------123

Capitolul VI

Secolul Comnenilor (1081-1204)

I - Suveranii dinastiei Comnenilor----------130
II - Politica externă a Comnenilor (1081-1180)-----133
III - Guvernarea Comnenilor și civilizația bizantină în secolul al XII-lea----------148
IV - Imperiul bizantin la sf□rșitul secolului al XII-lea (1180-1291)----------151

Capitolul VII

Imperiul cruciat de la Constantinopol și Imperiul Bizantin de la Niceea (1204-1261)

I - Destrămarea Imperiului Bizantin ----------158

II - Imperiul *„latin„* de Constantinopol----------160
III - Imperiul bizantin de Niceea ----------163
IV - Recucerirea Constantinopolului de către bizantini ----------168
V - Principatul de Ahaia----------169

Capitolul VIII

Imperiul Bizantin sub Paleologi (1261-1453)

I - Situația Imperiului Bizantin în 1261. Domnia lui Mihail al VIII-lea Paleolog (1261-1282)----------172
II - Imperiul Bizantin sub ultimii Paleologi (1282-1453) ----------176
III - Civilizația bizantină în epoca Paleologilor-----190

Lista împăraților bizantini----------198

Tabel cronologic al evenimentelor celor mai importante ale istoriei bizantine ----------205

Bibliografie sumară ----------216
Tabla de materii ----------223

BCU IAȘI

Tehnoredactare : Dipl. eng. Vladimir Roşulescu
Redactor coordonator : Dipl. eng. Cosmin Roşulescu
Coperta : Dipl. eng. Cosmin Roşulescu

Produs în ROMANIA

Editura SCORILO
Grup Tipografic VLAROS & DURAS
Craiova 1100 Str. Valter Mărăcineanu Nr. 1
Tel / Fax 051 - 19.23.27

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU Iași / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Editura SCORILO

Str. Valter Mărăcineanu Nr. !

Craiova 1100

Tel / Fax 051 - 19.23.27

***SPECIALIZARE** : carte istorică,enciclopedică,turistică, artă, știință, atlase.*

***OFERTĂ** : Execută în tipografia proprie orice lucrare tipografică, în regim de comandă, cu tehnologie modernă de policromie.*

***Primește**, spre editare, lucrări de la autori consacrați sau începători fără a percepe taxe de editură, ci numai cheltuielile de tipografiere.*

***Manifestă** interes pentru colaborarea cu autorii și personalitățile consacrate în domeniul său de specializare.*

***Sponzorizează** editarea de lucrări cu caracter istoric.(selecție)*

***Promovează** special lucrările de bizantologie, orientalism,și de civilizație sau cultură română, balcanică și greco-romană.*

Lucrări în curs de apariție :

1. *Războiul de 100 de ani*
   Vladimir Roșulescu
2. *Femeile împăraților romani*
   Gugliemo Ferrero
3. *Veneția - Republica Pariciană*
   Charles Diehl
4. *Istoria Roânilor 12 vol.*
   A.D.Xenopol
5. *Arta Budistă*
   Henri Focillon
6. *Istoria Asiei*
   Herbert H Gowen
7. *Arta Bizantină*
   Charles Bayet
8. *Orașe dispărute 2 vol.*
   Vladimir Roșulescu
9. *Maria Antoanetta*
   Ștefan Zweig
10. *Maria Stuart*
    Ștefan Zweig
11. *Rasputin*
    William le Queux
12. *Cleopatra*
    Emil Ludwig

Au apărut :

1. *Minuni ale lumii antice*
   Vladimir Roșulescu
2. *Arta chineză*
   Stephen W Bushell
3. *Trei titani*
   Emil Ludwig
4. *Cruciadele*
   Vladimir Roșulescu

BCU CRAIOVA LIBRARY

BCU/SSM CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

202.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY